

AHMET REFİK ALTINAY
Eski İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN *Sami Önal*

İ L E T İ Ş İ M

AHMET REFİK ALTINAY 1880'de İstanbul'da doğdu. Beşiktaş ve Kuleli Askerî İdadî'lerinden sonra Harbiye'yi bitirerek, orduya katıldı. Bir süre askerî okullarda coğrafya ve Fransızca öğretmenliği yaptı. Gazetelerde yazarlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilâmından sonra Harp Okulu'nda tarih öğretmenliği yaptı. Osmanlı Tarih Encümeni üyesi de olan Ahmet Refik, bir süre askerî sansür müfettişliği de yaptıktan sonra emekli oldu. Daha sonra tekrar orduya çağrılan Ahmet Refik, yazarlık ve hocalık yaptı. I. Dünya Savaşı'ı ertesi Darülfünun'da müderrislikte bulunduğundan sonra Türk Tarih Encümeni Başkanlığı'na getirilen Ahmet Refik, 1933'teki reformdan sonra üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı. 1937'de İstanbul'da öldü. Tarihi konuları yalnız bir üslûpla anlatabilen ve bu anlamda tarihi geniş kitlelere sevdiren Ahmet Refik'in elliye yakın kitabı ve birçok şarkı sözü vardır.

SAMI ÖNAL 1938'de Oltu'da doğdu. Askerî öğrenci olarak girdiği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi "Türk Dili ve Edebiyatı" bölümünü bitirdi. Erzincan Askerî Lisesi, Çankırı Astsubay Okulu ve Kuleli Askerî Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1983'te binbaşı rütbesinde iken kendi isteği ile Silahlı Kuvvetler'den emekli oldu. Halen Kadıköy'de Dil-Tarih Kitabevi'nin sahibi olarak sahafılık yapmaktadır.

İletişim Yayınları 452 • İstanbul Dizisi 25

ISBN 975-470-376-0

© 1998 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1998, İstanbul

EDITÖR Fahri Aral

KAPAK Ümit Kıvanç

DIZGI Remzi Abbas

UYGULAMA Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ Ece Turnator

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34400 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

*Sevgili ođlum merhum
Ayberk ÖNAL'ın aziz anısına.
S.Ö.*

İçindekiler

Önsöz / 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski İstanbul (1553-1839) / 13

İKİNCİ BÖLÜM

Şehir Hayatı, Mesireler, Kahveler, Meyhaneler /23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İstanbul'da Güvenlik Sorunu / 47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Meskûkat ve Belediye İşleri / 53

BEŞİNCİ BÖLÜM

Su, ekmek, et, odun, kömür / 63

ALTINCI BÖLÜM

Sanayi, Ticaret, Gümrükler / 79

YEDİNCİ BÖLÜM

Gayrimüslimler ve Yabancılar / 93

Önsöz

1958'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyordum. Osmanlıca'yı yeni öğrenmeye başlamıştık. Hocalarımız, derslerimizde başarılı olabilmenin ön koşulunun eski yazıyı çok iyi okumaya, bol bol Osmanlıca kitap karıştırmaya bağlı olduğunu söylüyorlardı. Biz öğrenciler de bu öneriler doğrultusunda Ankara'nın altını üstüne getirir, Hacıbayram'da, Anafartalar caddesinde, daha sonra Kızılay'daki Kocabeyoğlu Pasajı'nda eski yazı kitaplar arar, bütçemize uygun olanlarını birer ikişer satın alırdık. En ucuz fiyata satın alıp severek okuduğumuz kitaplar da Ahmet Refik Altınay'ın kitaplarıydı. *Lâle Devri*, *Samur Devri*, *Sokullu*, *Köprülülüler*, *Alimler ve Sanatkârlar* bunlardan bazılarıydı. Bu kitaplarla hem eski yazımızı ilerletiyor, hem de Osmanlı tarihini bir öykü havası içerisinde az bilinen yönleriyle öğreniyorduk. İşte Ahmet Refik adını ilk kez üniversite sıralarında, bize Osmanlıca'yı öğreten ve tarihi sevdiren bu güzel kitaplarla görüp tanımıştık.

Ahmet Refik daha sonraki yıllar *Kafkas Yollarında*, *İki Komite İki Kıtıl* ve özellikle İstanbul üzerine yazdığı kitaplarıyla ilgimi çekti. Hele 1965'de okuduğum *Kafkas Yollarında* adlı kitabını öylesine sevmiştim ki, 1990'da Batum'a gittiğim zaman bu kentte hep Altınay'ın anlattığı yerleri aramıştım. Çünkü Ahmet Refik Altınay, 1828'de büyük dedem Yusuf Ağa'nın Anadolu'ya göç ederek terk ettiği bu yöreleri 1918'de gezip dolmuş, yazdığı eserle buralar üzerine uyandırdığı ilgi beni *Kafkas Yollarına* çekmişti.

Ahmet Refik üzerine çok şeyler yazılmıştır. Gazete, dergi ve kitaplar-
da onun yaşamöyküsü ve yazarlığı konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler
vardır. Son yılları yoksulluk içerisinde geçmiş olan bu değerli, çalışkan ve
iyi niyetli insandan kısaca söz etmek bizim de boynumuzun borcu olsa
gerek.

Ahmet Refik 1880'de Beşiktaş'da doğdu. Babası Ürgüplü Ahmet
Ağa'dır. İlk öğrenimini Vişnezade okulunda yaptı. Daha sonra sırasıyla
Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi, Kuleli Askeri İdadisi ve Harbiye'de okudu.
1898'de teğmen rütbesiyle Toptaşı ve Soğukçeşme Askeri Rüştiyeleri
coğrafya öğretmenliğine atandı. 1902'de Harp Okulu Fransızca öğret-
menliğine getirildi. 1903'te üsteğmen, 1907'de yüzbaşı oldu. Harbiye'de
görevli iken yazılar yayınlamaya başladı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi başa-
zarlığı görevini üstlendi, *İrtika*, *Hazine-i Fünûn*, *Malûmat* ve *Mecmua-i*
Ebüzzıya gibi dergilerde yazılar yazdı.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Harp Okulu tarih öğret-
menliğine, 1909'da Genelkurmay ceride şubesine atandı. *Millet* ve *İkdam*
gazetelerinde fıkra ve tarihsel roman, *Askeri Mecmua*'da askeri yazılar ya-
yımladı. Bu arada Osmanlı Tarih Encümeni üyesi oldu. Balkan Savaşı sı-
rasında Genelkurmay sansür müfettişliğine getirildi. Savaştan sonra yüz-
başı rütbesindeyken kendi isteği ile ordudan emekli oldu.

Ahmet Refik 1912'den, yeniden yüzbaşı rütbesiyle orduya döndüğü
1914 yılına kadar iki yıllık dönem içerisinde Fransa'da incelemeler yap-
mış, gazete ve dergi yazarlığı ile birlikte medrese hocalığını sürdürmüştür.
Birinci Dünya Savaşı yıllarında Said Halim Paşa ile ters düşmesi üzerine
bir süre Ulukışla ve Eskişehir'de görev yapmak zorunda kalmış, Enver Pa-
şa'nın araya girmesiyle yeniden İstanbul'a dönmüştür. *Harp Mecmuası* ile
Yeni Mecmua'da yazı yazıp, silahlı kuvvetlerde dağıtılmak üzere eserler ya-
yımlaması bu döneme rastlar.

Ahmet Refik, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yabancı gaze-
tecilerden oluşan bir kurulun başında Ermeni zulmünü araştırmak ama-
cıyla Kuzeydoğu Anadolu'ya gitmişti. Araştırma notları daha sonra *İki*
Komite İki Kıt'al ve *Kafkas Yollarında* adlı iki kitaba dönüşmüş, bu kitaplar
yayımlandığı zaman epey yankı uyandırmıştı.

Ahmet Refik Altınay'ın bundan sonraki yaşam serüveni şöyle geliş-
miştir: 1918'de üniversite Osmanlı tarihi bölümüne öğretim üyesi olarak

atanma, 1925'te Türk Tarih Encümeni başkanlığına getirilişi. 1 Ağustos 1933'te üniversite reformu nedeniyle İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden uzaklaştırılması. 11 Ekim 1937'de ölümü ve Büyükdada'da toprağa verililişi.

Ahmet Refik, Türk tarih yazarları içerisinde en çok eser yazmış olanıdır. Kırkbeş cilde ulaşan kitaplarının yanında, gazete ve dergi sayfalarında kalmış yüzlerce araştırma ve inceleme yazısı ile şiir ve şarkı sözü vardır. Bunlar da yüzelli cilt kitap oluşturacak kadardır.

Ahmet Refik'in eserlerinin bilimsel bir ağırlığı yoktur. O daha çok tarihsel konuları halkın severek okuyacağı, kolayca anlayabileceği bir biçimde yazmıştır. Bu yönüyle Ahmet Refik'i tarihi öyküleştiren bir halk yazarı sayabiliriz. Ancak, Altınay'ın tüm eserleri arşivlerin tozlu raflarından binbir emekle çıkarılmış özgün belgelere dayalıdır. Altınay, öykü havasında da yazsa öncelikle belgeleri konuşturur. O, birçok eleştirmenin dediği gibi Türk okuyucusuna tarihi sevdiren adamdır. Toplumumuzun kültürel düzeyini yükseltmek için büyük bir aydın sorumluluğuyla canla başla çalışmış, arşivlerde, kitaplıklarda, okullarda, gazete ve dergi bürolarında ömür tüketmiştir.

Ahmet Refik'in tarihe olan yakın ilgisi Charles Seignobos'un *Uygarlık Tarihi*'ni okuduktan sonra başlamıştır. 1908'den sonra da bu kitabı Türkçeye çevirmiştir. 1912'de Paris'e gittiği zaman *Uygarlık Tarihi*'nin yazarı Seignobos ve ünlü tarihçi Ernest Laviss ile tanışmış, Paris arşivinde incelemeler yapmıştır. Dönüşünde Osmanlı arşivindeki belgeleri bilimsel yöntemle, düzenli bir biçimde gözden geçirmesinde Paris gezisinin büyük etkisi vardır.

Altınay'ın yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi kitaplaşmış kırkbeş, kitaplaşmaya uygun yüzelliye yakın eseri var. Bu eserlerin adlarını teker teker sıralamaya gerek yok. Ancak, bunca eser arasında bazıları var ki her dönem, her kesimden okuyucunun ilgi odağı olmuştur. Bunlar da özellikle geçmiş yüzyıllardaki İstanbul yaşamını dile getiren kitaplarıdır. *Eski İstanbul* bunların başında gelmektedir.

1931'de Kanaat Kütüphanesi'nin yayımladığı Ansiklopedik Neşriyat Serisi'nde yer alan *Eski İstanbul* uzun yıllardan beri sahaflarda aranan bir kitaptı. Dostumuz Fahri Aral bu kitabı İletişim Yayınları'nın İstanbul dizisi için yayına hazırlamamı önerdiği zaman öneriyi hiç düşünmeden, se-

vinerek kabul ettim. Çünkü Altınay'ın bu eserinden günümüzde de çıkarılacak önemli dersler vardı. Özellikle kent yöneticileri, gecekondular ve otopark ağaları ile seyyar satıcılara teslim ettikleri bu güzelim kentin birçok sorununun, geçmiş yüzyıllarda nasıl uygarca çözümlendiğini bir kez de bu kitaptan öğrenmeliydiler. Bu nedenle kitap üzerinde çalışırken kendimce önemli gördüğüm bazı noktalara daha çok özen gösterdim. *Eski İstanbul*'dan geniş bir okuyucu kesiminin yararlanması için öncelikle dil ve yazım kurallarına eğildim. Kitabın yayımlandığı yıl yeni harflere geçeli henüz iki yıl olmuş, dilimiz yazım kuralları bakımından sağlam bir yapıya kavuşmamıştı. Basın yayın dünyamızda bir yazım karmaşası vardı. Eski baskısı incelendiği zaman Altınay'ın eserinin de bu karmaşadan örneklerle dolu olduğu görülecektir. Özellikle eski belge ve yazma kitaplardan yapılan alıntıların dil ve yazım kuralları yönünden günümüz okuyucularınca anlaşılması olası değildir. İşte ben, gücümün yettiği ölçüde bu karmaşanın önüne geçmeye çalıştım. Kitaptaki yazım kurallarını günümüz kurallarına uyarladım, dilini de eserin üslûbunu bozmayacak biçimde, zorunluluk duyduğum durumlarda özleştirdim. Bazı okuyucularımız kitabın diline dokunmamızı belki hoş görmeyeceklerdir. Ancak, yer yer yarım sayfa, bazen de bir sayfa tutan uzun, ağdalı Osmanlıca tümcelerle okuyucuyu uğraştırmaya hakkımız olmasa gerek. Bizce roman, öykü, deneme vb. gibi sanat eserlerinin diline dokunmak sakıncalı olabilir. Ancak bilimsel eserlerin, düşünce eserlerinin kolay anlaşılabilmesine yardımcı olmak için özleştirmeye başvurma zorunluluğu vardır. Ben de bu görüşten yola çıkarak *Eski İstanbul*'u dil ve yazım kuralları yönünden günümüzde de kolayca yararlanılabilecek duruma getirmeye çalıştım. Bu konuda başarılı olduysam kendimi mutlu sayacağım.

Sami ÖNAL
Kadıköy, 27 Mayıs 1997

I

Yeni Saray

Bizans, Türklerin eline geçtiği zaman haraptı. İki asırdan beri acıklı bir biçimde süren Bizans saltanatının can çekişmesi, şehirde inşaat ve bayındırlık adına her türlü girişimleri sonuçsuz bırakmıştı. Özellikle Latinler İstanbul'u aldıkları zaman kiliselere varıncaya kadar tahribatta kusur etmediler. İstanbul'un birinci kurucusu Konstantin'di. İkinci kurucusu da Fatih Sultan Mehmet oldu.

Fatih, yalnız şehrin nüfusunu artırmakla kalmadı. Sağlamlaştırıp süslemek için de önemli binalar yaptı.

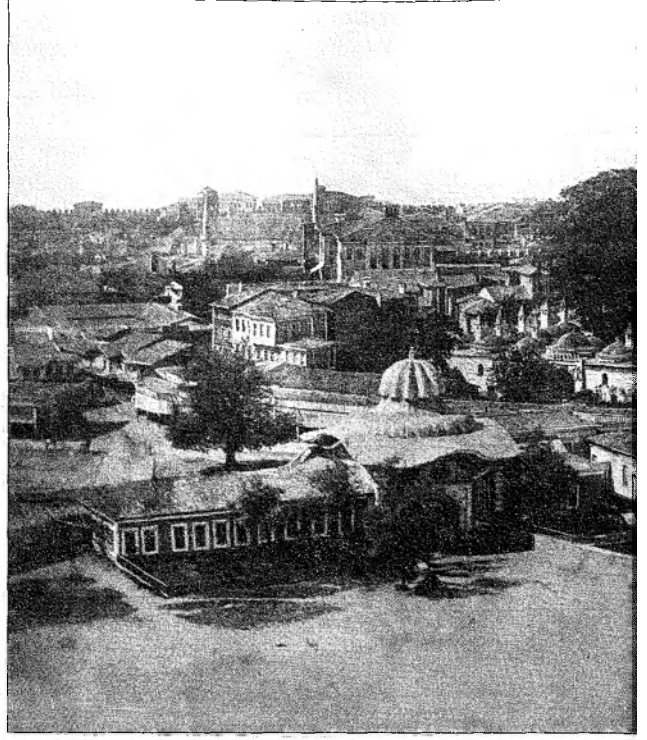
Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra ilk yaptırdığı Eski Saray'dır. Eski Saray'ın yapımına 1454'te başlandı, saray bitinceye kadar Fatih Edirne Sarayı'nda oturdu. Sarayın yapımı 1457'de bitti. Sultan Mehmet Yeni Saray'ı yaptırmaya kadar bu sarayda oturdu. Yeni Saray yapıldıktan sonra, padişahlar Saray-ı Cedid-i Âmire'de oturdular.¹ Eski Saray da, ölen ve tahttan indirilen padişahların anneleri, yaşlı ve gözden düşen hasekilerle² padişah kız kardeşlerinin ikametlerine ayrıldı.

Evliya Çelebi Eski Saray hakkında şu bilgiyi veriyor: "O asırda çevresinin uzunluğu 12 bin arşındı. Ve şekli dört köşe, taştan binadır. Bir tarafı Sultan Beyazıt kazancıları köşesinden ta Miskî Sabunî kapısında son bulurdu. Buradan bir köşesi Tellâk Mustafa Paşa Sarayı'nda biterdi. Buradan bir

1 Yeni Saray, Devletin Yeni Sarayı

2 Cariyelerden bir kısmı

Eski Saray'ın bulunduğu yer olan Beyazıt'ta eski Bab-ı Serasker'in nizamiyesinin içerden görünümü. Sedat Hakkı Eldem'e göre sağda görülen destekli duvar eski sarayın duvarı olup, mahmuz şeklinde üçgen payelerle tutulmuştu. Surun ardında meydan, bugün hat müzesi olan medrese, arkada Simkeşhane, sağda Beyazıt hamamı görülmektedir.

tarafı Küçükpazar Seti ve Sarıncına kadar varırdı. Bugünkü Yeniçeri Ağası Sarayı ve Siyavuş Paşa Sarayı'nın yeri daha önce adı geçen Eski Saray'ın yerinde idi. Bir köşesi de ta Tahtakale üstündeki setten geçip yine Kazancı tacirleri köşesine uzanırdı. Burada büyük bir saray yapılıp iç kısmında

çeşitli avlu ve meydanlar, harem hücreleri, köşkler, havuz ve şadırvanlar, Keykâvus mutfağı, hassa kileri ve 3 bin baltacı ve kâkülsüz uşaklar için evler inşa edildi. Bir oda Ak Ağa, bir oda Kara Ağa yaptırıp tümünün üzerinde Dârüssaade Ağası bulunurdu. Hasekilerle kral kızı da eski saraya konulmuştu. Haftada iki kez Yeni Saray'dan Eski Saray'a gelip orada kalırdı.”³

Yeni Saray'ın yapım tarihine gelince, sarayın yapımına 1465'ten sonra başlandı. İlk inşaat 1478'de sona erdi. Sarayburnu o zamanlar zeytinlikti. Sultan Mehmet yerin güzelliğine tutuldu. Şehrin ortasına kapanmayı azâmetine uygun görmedi. Yeni sarayın yapılmasını emretti. Bu saray çeşitli köşklerden ve dairelerden oluşacaktı. İlk yapılan köşklerden Çinili Köşk, Sırça Saray gayet zarifti. Şair Ahmet Paşa bu köşkün yapımına şu tarihi söyledi:

*Bünyâd-ı sarayı ki budur ahsen-i tarih
Kim ide mübarek tapunu hayy ü tüvâna*

Hic. 877 (M. 1472)

3 *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* 1, S. 118, İstanbul 1314

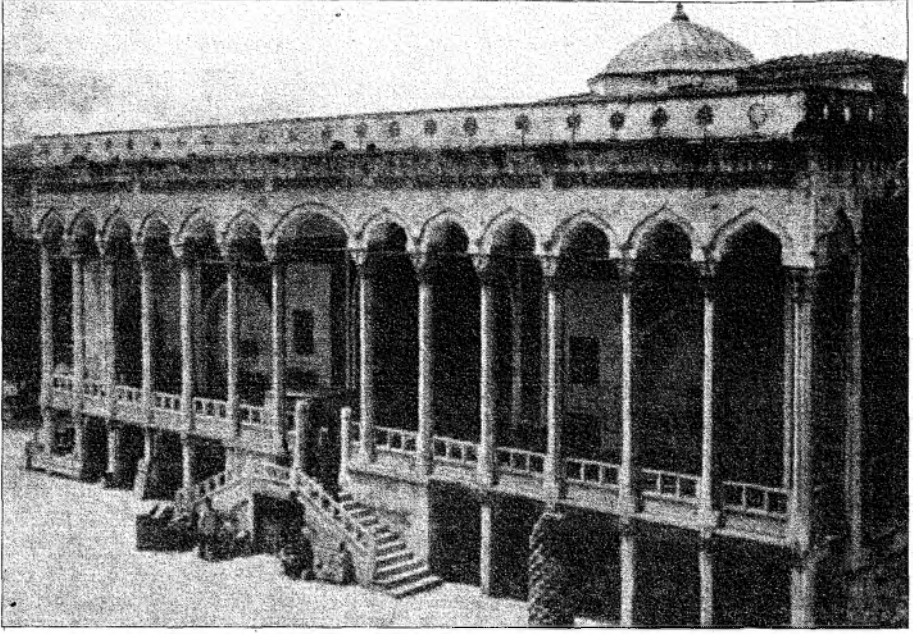
İlk önce köşkler ve daireler yapıldı. Surun ve Bâb-ı Hümâyün'un yapımı Fatih'in son yıllarına yetişebildi. Has ahır da o tarihlerde tamamlandı. Bâb-ı Hümâyün üzerine besmele ve âyet-i kerimeden sonra yazılan kitabenin tarihi 1473'tür. Bu yazı dönemin ünlü hattatlarından Ali Bin Mürîd üs Sofî'nindi. Kapının üzerinde Fatih'e ait bir köşk ile iki tarafında kapıcılara ayrılmış odalar vardı.

Yeni Saray'da harem dairesi yapılmamıştı. Nitekim Evliya Çelebi'nin rivayetine göre Fatih "Hasekilerle kral kızını Saray-ı Atik'a koyub haftada iki kere Yeni Saray'dan Eski Saray'a giderdi."

Fatih'in Yeni Saray'da yaptırdığı dairelerden büyük bir bölümü şimdi yoktur. *Kanunnâme*'de "Evvela bir Arz Odası yapılsın" denildiğine göre, Arz Odası, Divan ve Has Oda'nın Fatih tarafından yaptırıldığına kuşku yoktur. Evliya Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgi önemlidir:

"Bu süslü bahçenin ta ortasında kalbe ferahlık veren, havası hoş, yüksek zeminli bir tepe üzerinde kendilerine ait kırk adet Çin kâsesi ile has odalar yaptırdı ve Bâb-ı Saadet'in iç yüzünde bir Arz Odası yaptırdı ki sanki Havernâk⁴ köşküdür. Atmeydanı büyüklüğünde bir avlunun doğusunda güzel bir hamam, ona bitişik padişah hazinesi, ona bitişik kuşhane ve ona bitişik kiler odası, has odası, hazine odası, hünkâr camii, doğancılar odası, küçük oda, büyük oda, seferliler odası, külhan odası, büyük oda mescidi, meşkhane, oradan yine hamama kadar uzayan bu meydanın çevresinde sözü edilen

4 Mimar Sinimmâr tarafından Fırat'ın Hıre yakınlarında yapılmış ünlü köşk.

Fatih tarafından 1472'de yaptırılan Çinili Köşk, Sırça Köşk, Sırça Saray diye de bilinir. 1750'de bir yangından zarar gören bina daha sonra depo olarak kullanılmıştır. Yüzyılın başlarında çinileri yenilenen köşte bugün çini sergilenmektedir.

çeşitli odalar yapılmıştır. Fakat bu sarayda harem kısmı yapılmamıştır”⁵ diyor.

1478 yılında Fatih Sultan Mehmed'in saray halkı - eşekçiler bile dahil olduğu halde - 726 kişi idi. Halefleri zamanındaki saray halkının miktarı düşünülecek olursa, Fatih'in sade ve tutumlu bir saltanat sürdüğüne hükmetmek gerekir.

Bunun gibi, Fatih'in sarayında mutfak masrafı da gayet tutumlucadır. Sarayın mutfak defterleri, her aya mahsus olmak üzere, günü gününe, bütün ayrıntılarıyla yazılırdı. Bu defterlerde yiyecek ve içecek olmak üzere saraya her ne alınır, her ne getirilirse, tümü okkası, kantarı, hammaliyesi, hattâ fırın ücretiyle yazılmıştır. Örneğin Fatih Sultan Mehmet her pazartesi ve perşembe günleri saray kiler emini aracılığıyla yoksullara ikiyüzelli akçe dağıtırdı. Bu sadaka da o günün saray mutfağı harcamaları arasına: “Tasaduk-ı fukara an yed-i emin-i kilâr-ı amire ikiyüzelli ” diye kaydolunurdu.

1473 yılı Şaban ayına mahsus saray mutfağı defteri, Fatih'in 45 yaşında bulunduğu dönemde neler yediğine ve saray mutfağının masrafının neler-

5 *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* 1, S. 116 , İstanbul 1314

den ibaret olduğunu anlamak için önemli bir belgedir. Bu defterde kayıtlı olduğu üzere, Fatih Sultan Mehmed'in sarayında, 1473 yılında her gün ne olursa olsun on akçelik balık, dört akçelik istiridye, üç akçelik karides yemek âdetti. Fatih Sultan Mehmed yemeği yalnız başına yerdi. Bu nokta, *Kanunnâme*'sinde de açıktır: "Ve cenab-ı şerifim ile kimesne taam yemek kanunum değildir. Meğer ehl-i ayalden ola. Ecdad-ı izamım vüzerasıyla yemek yerlermiş. Ben ref etmişimdir." Yemeği padişah huzuruna sürekli olarak kilercibaşı getirirdi.

Divanlarda yenecek yemek meselesi de *Kanunnâme*'de açıklanmıştı: "Ve Divan-ı Hümayun'umda taamda veziriâzam ile başdefterdar vesair vüzerası ile defterdarlar ve nişancı yiyeler. Ve kazaskerler başka yerler."

Buradan anlaşılıyor ki, Divan-ı Hümayun'da üç sini kurulurdu. Birinde veziriâzamlı başdefterdar, öbüründe vüzerası ile defterdarlar ve nişancı, öbüründe de kazaskerler yemek yerlerdi.⁶

Sarayda Fatih Sultan Mehmed için pişen yemeklerde en çok yumurta kullanılırdı. Örneğin tavuk kızartmasında, özel lapa ve peynirli pidede en çok harcanan yumurta idi.

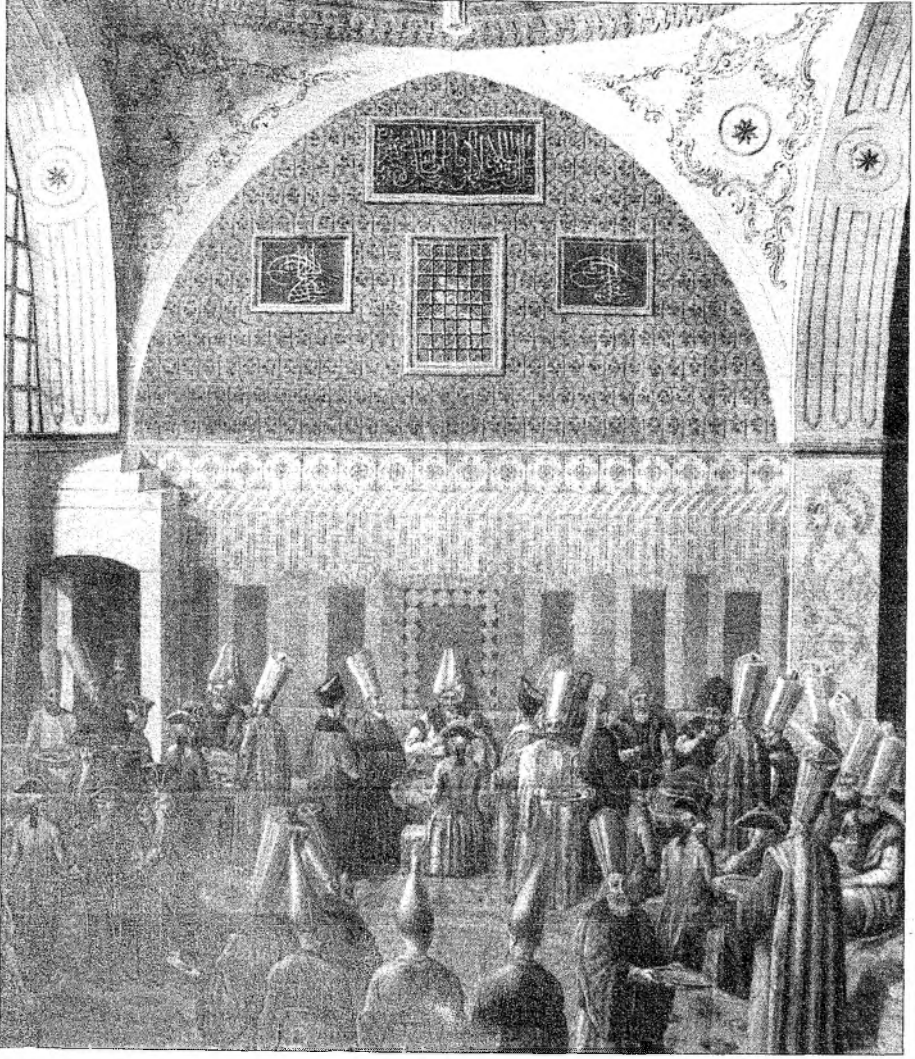
Fatih'in padişah sofrasında yenen etler koyun, tavuk, kaz, baş, paça ve işkembe idi. Saraya her gün her biri beşer buçuk akçeye doğru 10 ile 20 tavuk, onikişer akçeye iki kaz, arasına 4 ile 14 baş, 100 ile 160 paça, iki de işkembe alınırdu. Sebzeler doğal olarak mevsime göre olurdu. 1473 Şaban-ı kışa rastlamıştı. Sarayda en çok yenen sebzeler pırasa, lahanası ve ıspanaktı. Sarayın hastalarına da günde beş akçelik ıspanak harcanırdı.

Tavuk, yalnız padişah sofrasına özgü değildi. Av kuşları için Kemal Bey'e bağlı çakırcılara,⁷ Avcı Bey'e de tavuk verilirdi. Örneğin Avcı Bey'e 10 Şabandan 13 Şabana kadar elli tavuk verilmişti. Avcı Bey Şaban'ın 21'inde Edirne taraflarında ava gitmiş, 21 Şabandan 22 Şabana kadar kendisine elli tavuk gönderilmişti. Fatih'in sofrasında yenilen yemeklerin isimleri şunlardı: Lapa-i hassa, pide-i hassa (peynirli), pide-i hassa (ıspanaklı), mantı-i hassa, boran-i hassa, çorba-i hassa, tavuklu börek, yoğurt, dutmaç, börek.

Tatlılar: Bal, muhallebi, zerde, kaymak, bakla, helva, sütlü kadayıf.

6 Bu kanun, Dördüncü Mehmed (1648-1687) zamanında değiştirildi.

7 Avda doğan kuşunu elinde taşıyan avcılara çakırcı denirdi.

Devlet işlerinin görüldüğü Kubbealtı'nda çalışmalar tamamlandıktan sonra sadrazamın, vezirlerin ve kazaskerlerin önünde sofralar kurulurdu. kubbealtı'nda zaman zaman yabancı elçilere de yemek verilirdi. D'Ohsson'dan sadrazamın elçilere verdiği bir yemek.

Meşrubat: Şerbet, pekmez, boza, naneli üzüm şerbeti.

Meyveler: Armut, nar, badem. En çok badem kullanılırdı. Örneğin, birden kırkbeş kantar badem alındığı olurdu. Paşalar ve ağalara verilen yemekler de saray mutfağına aitti. Paşalara, ağalara, Enderun delikanlılarına ayran, lahana çorbası, baklava, borani, kelle-paça, lapa ve dutnaç verilirdi.

Hicrî 878 (M. 1473) tarihli Matbah-ı Amire Defteri'ne göre Fatih'in sarayında yalnız bir ayda tüketilen erzakın miktarı şöyle sıralanmaktadır: 64

kantar⁸ bal, 544 tavuk, 28 mut⁹ pirinç, 61 kaz, 19 kıyye¹⁰ safran, 116 istiridye, 87 karides, 400 balık, 12 miskal¹¹ misk, 10 kıyye biber, 11 kıyye zeytinyağı, 3 şinik¹² pekmez toprağı, 84 kıyye Eflâk tuzu, 13 kıyye nişasta, 51 şişe boza. Bunlardan başka 616 baş kelle-paça, 180 işkembe, 649 yumurta, yalnız av kuşları için 229, ava giden Avcı Bey için de 60 tavuk, saray görevlileri için 770 akçelik ilâç.

Fatih döneminin ölçüleri şunlardı: Kantar, mut, ludra, kelendir, şinik, kile, miskal. Erzak ve yemiş fiyatları 1473 yılında şöyle idi: Yağın kıyyesi 8, zeytinyağının 6, armudun 5, üzümün 2, Eflâk tuzunun 2, eriğın 5, narın 3 akçe idi. 200 yumurta 23, 1000 limon 70 akçeye alınırđı. Sirkenin kelendiri 2, bulgurun kilesi 16, kestanenin kilesi 20, pirincin mudu 350 akçe idi.

Fatih'in sarayına un Bursa'dan, bal Malkara'dan, zeytin İzmit'ten, tuz Eflak'tan, üzüm Kargın'dan ve Ayaş'tan, balık bazen Terkos gölünden, armut ve kestane Bursa'dan getirilirdi.

1473 yılı Şaban ayının saray gideri 216.011, saray mutfağı gideri 135.363 akçe idi.

Onyedinci yüzyılda ise saray ileri gelenleri bir haseki, Şehzade Mustafa, Şehzade Ahmet, Ayşe Sultan, Ümmügülsüm Sultan, Rukiye Sultan, Fatma Sultan, Bahri Kadın, Afife Kadın ve odalıklardan oluşmaktaydı. Bunların herbirinin ayrı ayrı erzakı ve ödeneğı vardı. Bu ödenek özel olarak bir deftere yazılmıştı. Bu defter "Şevketlû ve mehabetlû padişah-ı âlempenah hazretleri ile göçlerde olan ve Âsitane-i Saadet (İstanbul)'te Saray-ı Cedid-i Âmire (Topkapı Sarayı)'de olan Harem-i Hümayun ve Enderun-i Hümayun için verilen tayinat ve matbah-ı âmire (saray mutfağı) de beher gün pişirilen yemeklerin masrafları ile helvahane-i mamureye beher gün ve senelik verilen harçları ihtiva ediyordu."

Padişaha verilen ekmekler has ekmek, Beç ekmeğı, yeni börek, yağlı halka, simit, pide, mirahor ekmeğı, imam ekmeğı, yuka ekmeğı, Beç poğaçası, nohut ekmeğı ve şekerli ekmek idi. Sarayda değışik türlerde ekmek pişirilirdi.

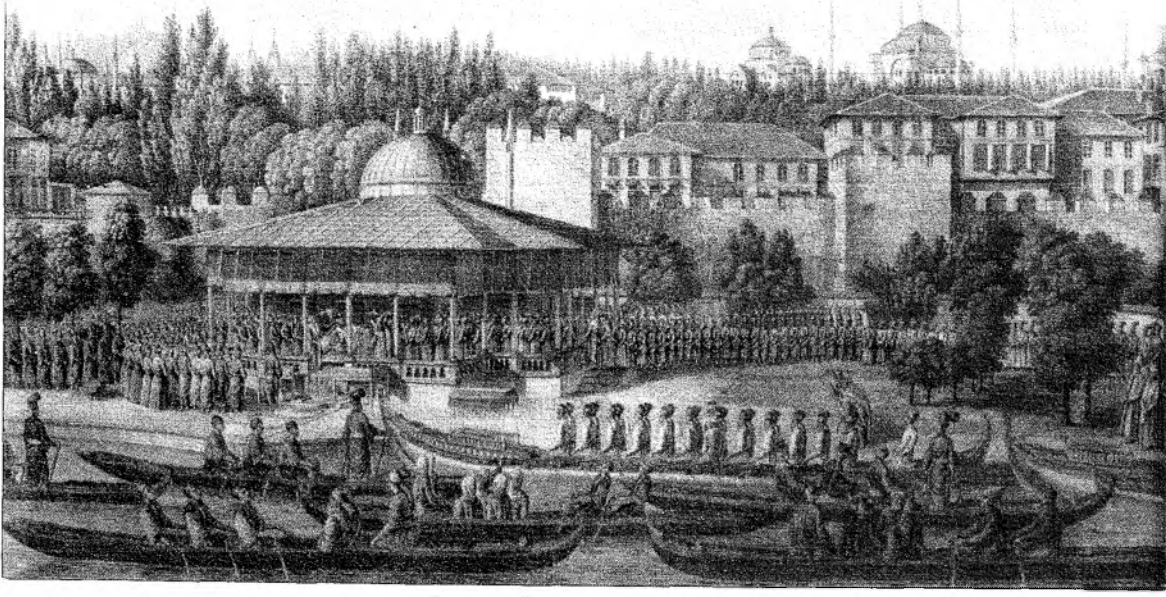
8 1 Kantar 44 Okka 56,41 Kg.

9 Mut: Fatih dönemi ağırlık ölçülerinden

10 1 Kıyye 1282 gram.

11 1 Miskal= 96 adet buğday, yaklaşık 4.5 gram karşılığı bir ağırlık ölçüsü.

12 1 Şinik= 20 okka hacminde (25.640 kg.lık) bir tahıl ölçeğı

Yeni Saray'ın (Topkapı) sahilinde bulunan Yalı Köşkü 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar korunan kubbeli bir köşktü. Demiryolu'nun Sirkeci'den geçirildiği sırada, Abdülaziz döneminde yıkılan Köşk'te Kırım Savaşı sırasında kurulan imalâthane de Haliç'e taşınmıştır. D'Ohsson'dan Yalı ya da Kaptan Paşa Köşkü.

Sarayda et türünden yenilen şeyler: Et, tavuk ve güvercindi. Örneğin padişaha her gün, Haseki Sultana on, Arife kadına on güvercin verilir. Sebzelerin her türlü sarfolunur, şalgama varıncaya kadar sebze verilir. Bunların içinde lahana turşusu, tarhun, dorak otu ve kavata da vardı. Padişaha ve Haseki Sultana verilen meyveler arasında bir okka kaymakla iki tabak Üsküdar kaymağı da bulunurdu.

“Nefs-i nefis-i Hazret-i şehriyâri” için ayda 30 kıyye şeker, 75 kıyye kahve verilir. Çay-ı Hümâyün için verilenler: 20 dirhem çay, 10 dirhem badiyan, 5 dirhem has tarçın, 5 dirhem karanfil, bir dirhem safran, 6,5 çekirdek misk idi. Padişah için iç kilere günlük armut, elma, limon, fındık, kaşkaval peyniri, kestane, ayva ve şeftali verildiği gibi, gümüş tasla 4 tas yoğurt ve torba ile de 5 torba yoğurt verilir.

Sarayda en çok balmumu yakılırdı. Padişah tahtı için herbiri beşer yüz dirhemlik beyaz balmumu, padişah fanusu için de sarı fener balmumu verilir. Sarayın bütün dairelerine, Has odaya, silahtar ağaya, ser kilâriye,

seferli odasına verilen balmumları belirli idi. Bunlar bir ile iki adedi geçmezdi. Her biri de iki yüzer dirhemlikti.

Tatlılara özellikle önem verilirdi. Reçelleri tazelemek için üç ayda bir 50 kıyye şeker harcanırdı.

Sofralara konulan kaşıklar: Ceviz hoşaf kaşığı, nakışlı hoşaf kaşığı, abanoz kemikli yemek kaşığı, abanoz sade yemek kaşığı, şimşir, renkli kemik hoşaf kaşığı, şimşir, renkli yemek kaşığı, şimşir, sade yemek kaşığı, sandal yemek kaşığı, ilik kaşığı, yumurta kaşığı. Sofralar telâtin denilen sağlam, yumuşak deri ile kaplı idi.

Baharda elli gün kuzu yenilirdi. Kuzu verildiği zaman saray mutfağına badem ve kuşüzümü de vermek usûldendi. Nisanda yağmur suyu toplamak âdetti. Bunun için her yıl iç kilere 10 adet billûr şişe, 25 adet büyük, 30 adet küçük şişe, 25 adet gülyâğı şişesi, üç kıyye pembe, 150 dirhem beyaz, 200 dirhem kırmızı balmumu, ince, parlak muşamba ve kalın muşamba verilirdi.

Onaltıncı yüzyılda İstanbul, Kanunî Sultan Süleyman tarafından imar edildi. Atmeydanı'nda İbrahim Paşa Sarayı, Süleymaniye, Şehzade ve Cihangir Camileri bu dönemin eserlerindedir. Yalnız Mimar Sinan elli büyük, yüz küçük cami, elli saray, otuz kervansaray inşa etti.

İstanbul, Kanunî Sultan Süleyman zamanında genişledi. Devletin gücü ve zaferleriyle birlikte ticareti de yüksek bir aşamaya ulaştı. İstanbul'a her taraftan tüccar geliyordu. Bunlar için Galata'da yeni yeni mahalleler kuruldu. O devirde, Beyoğlu'nda birkaç mezarlıkla bağlar ve tarlalar vardı. Fransa, Lehistan ve Venedik elçilerinin sarayları Galatasaray Acemi Öğlanlar Mektebi'nin dolaylarında idi. O zamanlar Maktul İbrahim Paşa'nın adamlarından Alvario Gritti de Taksim dolaylarındaki sarayında otururdu. Bu zat Venedik balyozuydu. Kendisi hakkında yazılan yazışmalarda "Beyoğlu" diye anılırdı. Bunun gibi Kasımpaşa, Pirîpaşa, Ayaspaşa, Piyâlepaşa mahalleleri de Kanunî Sultan Süleyman zamanında kuruldu. Bu mahallelere konulan adlar hep Kanunî devrinin üst düzey görevlilerinin adlarıydı.

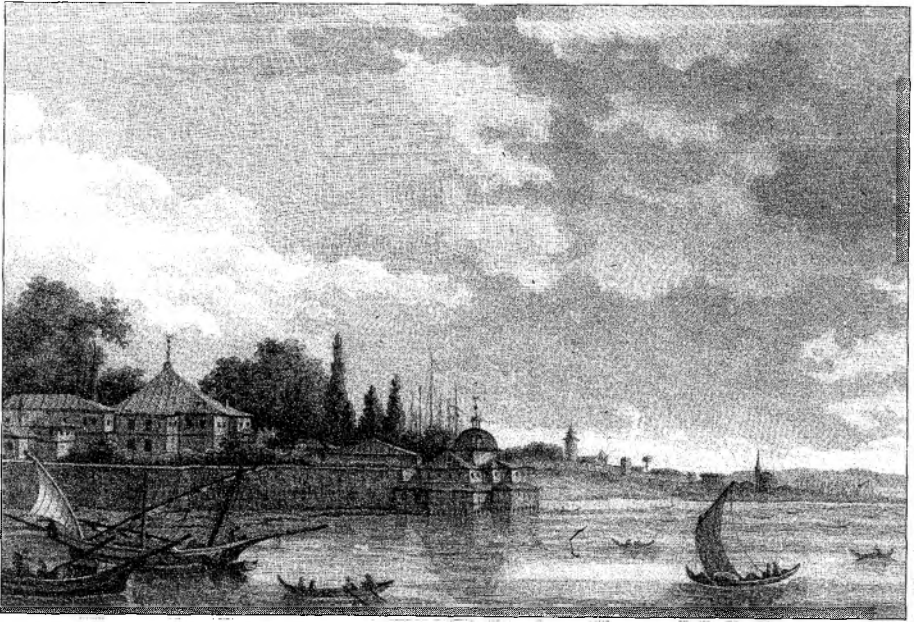
İstanbul'da Elçi Hanı vardı. Hıristiyanlar ve özellikle Frenkler Beyoğlu'nda, Rumlar Fener'de, Yahudiler Eminönü'nde otururlardı.

İstanbul'un lâlesi ve leylâkları çok ünlü idi. Hattâ Almanya'ya lâle ve leylâk ilk kez bu devirde gitti. Türkiye'de en çok sümbül yetişen yer Maraş yaylakları ile Uzeyr, lâle yetiştirilen yer Kefe, gül yetiştirilen yer de Edirne idi. İkinci Selim döneminde Uzeyr'den beşyüz bin sümbül soğanı, Üçüncü Murat döneminde Maraş'tan elli bin tane aksümbül, elli bin

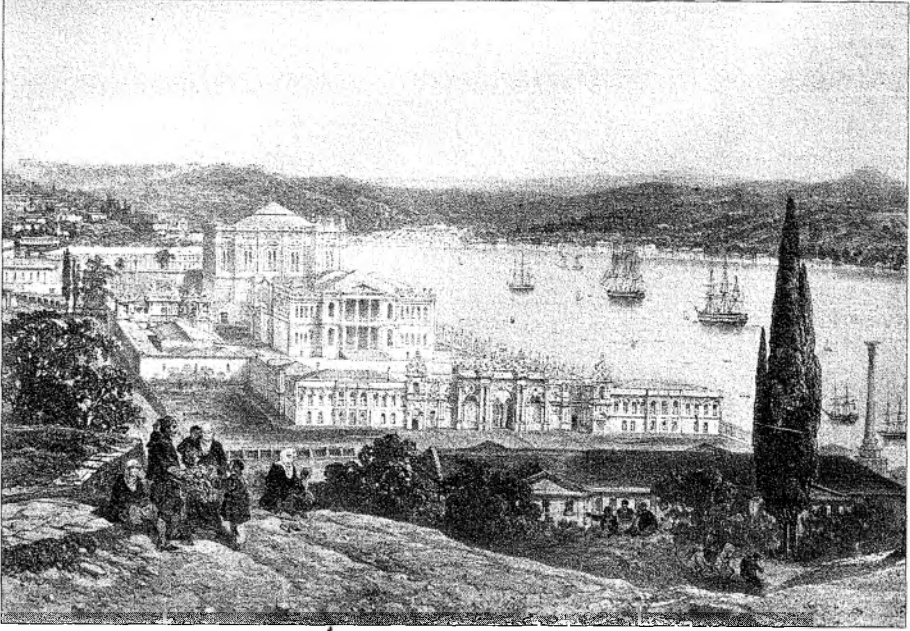
tane göksümbül soğanı, Edirne'den dört yüz kantar kırmızı gül, üç yüz kantar Sakız gülü fidanı, İkinci Selim döneminde Kefe'den üç yüz bin lâle soğanı getirilmişti.

İstanbul dolaylarındaki bahçeler mimarlar tarafından düzenlenirdi. Onaltıncı yüzyılda İstanbul'un en ünlü bahçeleri, Sarayburnu'nda Hasbahçe, Halkalı Bahçesi, Siyavuş Paşa Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Fener Bahçesi, Haydarpaşa Bahçesi idi. Bunların yüzlerce bahçıvanları ve içlerinde hizmetkâr ahırları bulunurdu.

Halkın gezinmesi için ayrı ayrı gezinti yerleri vardı. Langa Bağları, Yenikapı Mesiresi, Alibeyköy Mesiresi, Lâlezar Mesiresi en önemlilerinden idi. Lâlezar Mesiresi Kâğıthane'de idi. Evliya Çelebi diyor ki: "Kâğıthane lâlesi namıyla meşhur olan rengârenk lâle bunda hasıl olur. Lâle vakti bu mesireyi görenin aklı perişan olur." Bunlardan başka İmrahor Köşkü de büyük bir önem taşıyordu. Evliya Çelebi, Dördüncü Murat döneminde bile, buraların tarif ve anlatımını bitiremiyor. "İmrahor Kasrı, mesiresi Kâğıthane nehri kenarında bir çayırdaki bulunan güzel, ahşap bir kasırdır. Osmanlı padişahlarının atları bu çayırdaki otlarlar. Ahırlar amiri burada oturur. Yeryüzünde benzeri ender bir gezinti yeridir. Nice büyük çınarları

Aynalıkavak Köşkü'nün bulunduğu yer eski İstanbul'un mesire yerlerinden biriydi. "Tersane-i Amire Bahçesi, Ayineli Kavak ve Divanhane" diye adlandırılan bu mesire birçok Osmanlı padişahının da rağbet ettiği bir yerd. Choiseul-Gouffier'den 18. yüzyılda Aynalıkavak.

II. Beyazıt döneminde ünlenmeye başlayan Beşiktaş, doğal güzellikleri ve bahçeleriyle tanınmıştır. Evlîya Çelebi burada yaşayan ahalinin zevk sahibi ve kibar olduğunu söyler. 17. yüzyılda doldurulan Dolmabahçe ise halkın rağbet ettiği bir mesire yeriydi.

vardır.” Bunlardan başka su kemerleri mesiresi vardı ki, bu da onaltıncı yüzyılda oldukça önemliydi. Sultan Süleyman bu kemerleri onbin kese harcayarak yaptırmıştı.

Bu arada, Çekmece gölleri mesiresi de gözönüne alınmaya değerdi. Çekmece gölleri mesiresi Dördüncü Murat döneminde bile ünlüydü. “İstanbul’da bî-kayd olan yâranlar kayıklar ile bu Çekmece göllerine gelüb pisi balığı şikâr iderler. Terütaze iken tere yağıyla kızartub tenavül iderler. Rûb’u meskûnda bu balığın naziri yoktur. Yassı, müdevver, beyaz, küçük, bir vakıyye ağırlığında bir maide-i rabbülizzettir ki asla balık rayihası hissolunmaz.”¹³

Bu çağda İstanbul halkı en mutlu dönemlerini yaşardı. Çoğunlukla altı küreklî kayıklara binerek İstinye’ye giderler, Yeniköy’de gezinirlerdi. Yeniköy, Kanûni Sultan Süleyman’ın fermanı ile imar olunmuştu. O dönemde üçbin haneli bir yerdi. Bahçeleri güzeldi. Subaşı ve Yeniçeri ser-

13 “İstanbul’da herhangi bir işe bağımlı olmayan dostlar kayıklarla Çekmece göllerine gelip pisibalığı avlarlar. Pek taze iken tereyağı ile kızartıp yerler. Yeryüzünde bu balığın benzeri yoktur. Yassı, yuvarlak, beyaz, küçük, bir okka ağırlığında değerli bir yiyecektir ki balık kokusu duyulmaz.”

darı vardı. Yahudisi yoktu. Zaten Yahudisi olsa Rumlar ve Lazlar öldürürler. İkinci Sultan Selim tahta çıktığı zaman Tarabya çok önem kazandı.

“Selim Şâh-ı sani leb-i deryada teferrüc iderken bu sayd-ı mâhi mahalline uğrayub gûnagûn mahiler sayd itdirüb orada bulunan birçok servi ağaçlarının sayesinde pişirtüb zevk ü sefa ile tenaviül buyururlar. Badehu ol mahalle Tarabiye namile bir kasaba ve zat-ı şâhanelerine mahsus bir de çemenzar sofa bina ve inşa olunması için vezir-i azam Sokullu Mehmet Paşa'ya ferman iderler. Bunun üzerine ol asırda bina olunub mamur olmuştu.”¹⁴

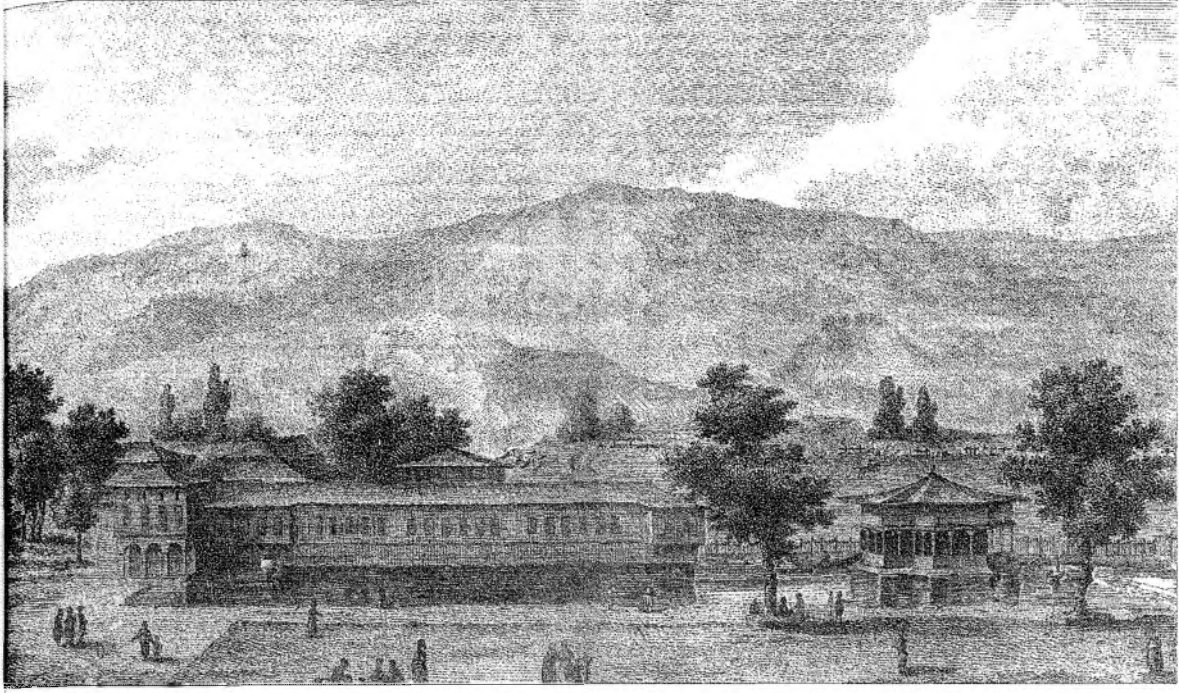
Bu dönemde Boğaziçi kıyılarında ünlü bahçelerden biri de Beşiktaş bahçesiydi. Buraları en çok İkinci Beyazıt zamanında ün kazanmıştı. Sokullu'dan sonraki sadrazam Kaptan Sinan Paşa ile Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbe ve camileri bu kıyının yüksek çınarları, pembe erguvanları, beyaz minareleri ve kurşunlu kubbeleriyle çekici bir görüntü oluşturuyordu.

Beşiktaş yöresinde özellikle Yahya Efendi mesiresi ünlüydü. Yahya Efendi, Kanûni Sultan Süleyman'ın süt kardeşiydi. Annesi Trabzonlu idi. Bu dönemde Yahya Efendi mesiresine herkes giderdi. Bu mesire, Evliya Çelebi'nin söylediğine göre: “Bir kûhistan-ı vâsi-i çemenzardadır ki, içine asla güneş tesir etmez. Çınar, söğüt, sakız, servi, cevz-i rumî ağaçları ile müzeyyen bir vadidir. Uzun çınarları dibinde sahib-i hayrat tarafından birer çemenzar sofa inşa edilmiştir ki, sarıasma, karatavuk, ishak kuşu, ispinoz, filurya, baştankara, bülbül-i bednam, bülbül-i niknam gibi kuşların feryat ve nalişleri ehl-i teferrücün camına can katar. İçinde yâran-ı sefa taraf taraf muhabbet iderler.”¹⁵

Yahya Efendi mesiresinden itibaren Galata'ya kadar Fındıklı ve Topخانه tarafları camiler, türbeler ve devlet büyüklerinin saraylarıyla doluydu. Beşiktaş'ın yüksek bir tepesinde Selçuk Sultan tarafından yaptırılan bir cami (Abbas Ağa Camii), daha sonra öbür tepede Şehzade Cihangir Camii bu tepeleri süsleyen yapıları. Camilerin arka tarafı tümüyle ağaçlık ve çamlıktı. Boğaz, Fındıklı'dan itibaren ormanlarla çevriliydi. Boğazın

14 “İkinci Sultan Selim deniz kıyısında gezerken, bu balık avı bölgesine uğrayıp türlü türlü balıklar avlatıp, orada bulunan birçok servi ağaçlarının sayesinde pişirip zevk ve sefa ile yerler. Daha sonra o yere Tarabya adıyla bir kasaba ve zat-ı şâhanelerine (padişaha) mahsus bir de bahçe yapılması için adrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya ferman ederler. Bunun üzerine o yüzyılda bina yapılıp, imar edilmişti.”

15 a.g.e. s. 449

Kağıthane Kasrı

sularını çevreleyen yeşil ve yüksek korular arasından ya bir caminin veya bir kasrın beyaz binası görülürdü. İstanbul halkı büyük harcamalarda bulunarak bu korulara kadar gitmeyi büyük bir mutluluk sayardı.

İstinye gibi uzak yerlere gittikleri zaman, mesafenin uzaklığından dolayı kayıklara ödedikleri para o ölçüde artardı. Onaltıncı yüzyılda Divan-ı Hümayun'da kayık ücretleri ile ilgili bir hükümde deniliyor ki: "İstinye'ye altı kürek yirmibeş akçeye." Fakat aynı zamanda kürekçilerin yemeklerini de vermek gerekiyordu. "Seyre giden kimesneler yemek vireler, altı kürek otuz akçeye. Yemek virmezler ise kırk akçeyedir."

Kâğıthane, İstanbul'un alınışından beri Türklerin en sevdikleri mesirelerden biriydi. Arazi İkinci Beyazıt evkafındandı. Kâğıthane'nin deresi, etrafındaki büyük çınarları, çayırının rengarenk çiçekleri, yeşil bayırlarının eteklerini süsleyen erguvanları, İstanbul halkını ilkbaharın güzel günlerinde sürekli olarak Kâğıthane'ye çekerdi.

Kâğıthane'nin özellikle suları İstanbul'ca pek rağbet görürdü. Kanûnî Sultan Süleyman çağında İstanbul'a getirilen Kırkçeşme suları Kâğıthane'den getirilmişti. Kâğıthane, Haslar kadılığına bağlıydı. Kâğıthane'ye ve

Kâğıthane su kaynaklarına ait her ne sorun çıksa, Divan-ı Hümayun'dan hükümler Haslar kadılığına hitaben yazılırdı. Örneğin, Kâğıthane'de, su yollarının geçtiği yerler yakınına kimsenin bağ yapmasına, oraları ekmesine izin verilmiyordu. Gelen su da aslında "Kâğıthane Suyu" adıyla ünlüydü.

Kâğıthane çevresindeki çayırarda koyun otlatmak ve ağıllar yapmak da yasaktı. Kâğıthane İstanbul'un seçkin mesirelerinden biri olmak onurunu sürekli korudu. Evliya Çelebi'ye demişler ki: "Ey üzüntü ve kaygı içerisinde zihnini dağıtmış biçare; aklımı fikrini bitirmiş avare! Niçin gam çölünde deli gibi hüzünlenip gezer de bu güzel havalı Kâğıthane'yi bilmezsin. Yüce Osmanlı Devleti kurulalı beri, hiçbir gezinti yeri insana Kâğıthane sevinci gibi bir sevinç yaşatmamıştır. Bu bayram yerini görmeyen insan yeryüzünde bir şey görmüş değildir."

Dördüncü Murat, Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet zamanlarında İstanbul'un önde gelen devlet adamlarına en iç açıcı bir mesire olan Kâğıthane'nin değer ve saygınlığı Üçüncü Ahmet döneminde bir kat daha arttı. Özellikle Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında elçilere yine Kâğıthane'de ziyafetler verilmeye başladı. İran şahı tarafından İstanbul'a gönderilen Murtaza Kulu Han'a Damat İbrahim Paşa Kâğıthane'de parlak bir ziyafet verdi. İmrahor Köşkü o yıllarda da vardı.

Kâğıthane, zevk ve eğlenceye son derece düşkün olan Üçüncü Ahmed'in en sevdiği mesirelerdendi. Değil yalnız Kâğıthane, çevresindeki köyler bile güzel görünimleri, gölgeli ağaçları ile padişahın ruhunu okşardı.

Raşit¹⁶ diyor ki: "Kâğıthane'nin kuzeyinde, Alibeyköyü adıyla anılan ünlü köyün arkasında (ki bu köy içe ferahlık veren bir yer olup havası ve suyu güzel, gölgeli ağaçları cenneti andırır, gezip tozanlara rahatlık veren bir köydür) üç tane havuz yapıldı. Sadrazam hazretleri bu yere, padişahın eseri olduğunu da belirten uygun bir isim konulmasını emretti. Ben, Hüsrevâbâd adını seçtiğimde çok beğendi ve zikredilen yerin bundan sonra bu adla anılmasını ferman buyurdu."

Böylece Alibeyköyü civarında Hüsrevâbâd yazlığı vücuda getirildi. Alibeyköy ve Kâğıthane o yörenin en güzel köyleriydi.

İbrahim Paşa Kâğıthane'de bir de kasır yaptırmak istedi. O zamanlar Kâğıthane köyü de Alibeyköyü gibi imarlıydı. Camiyi yaptıran Kanû-

16 Mehmet Raşit (İstanbul, ölm. 1735) 18. yüzyılın ünlü şair ve tarihçilerindendir.

nî'nin şehzadesi Sultan Mehmed'in sütünnesi Daye Hatun'du. Görevleri Haseki Sultan vakfından verilirdi. Caminin tarihi şu idi:

*Daye-i Sultan Mehmet'tir bu mescid sahibi
Haktaâlä eyleye erzan-i rahmetler ana
Cennet-i firdevste ola resula hemniştin
Her ki mescid sahibini fatiha birle ana*

Hic. 951 (M. 1544)

İbrahim Paşa, Kâğıthane'nin en güzel noktasında havuzlar ve kasırlar yaptırmaya karar verdi. O zamanlar Kâğıthane'nin sınırları Alibeyköy dere-siyle Kâğıthane deresinin birleştikleri noktadan aynı vadide Kanlıkavak suyunun çıktığı yerlerin ilerilerine, dağların eteklerine kadar uzanıyordu. İbrahim Paşa yapılacak kasrın yerini Alibeyköyü'nde olduğu gibi, burada da derenin kıyısında, yüksek ağaçlar arasında seçti. İnşaat büyük bir çalışmayla başladı ve altmış günde sona erdi. Nedim bile bu çalışmaya hayran kalarak:

*Çend mah içre bu denlü eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecviz olunur imkânı
diyordu.*

Sultan Ahmet yapılan kasır ve havuzlardan pek memnun oldu. Kasrın tarihini kendi söyledi:

Mübârek ola Sultan Ahmed'e devletlü Sa'dâbâd

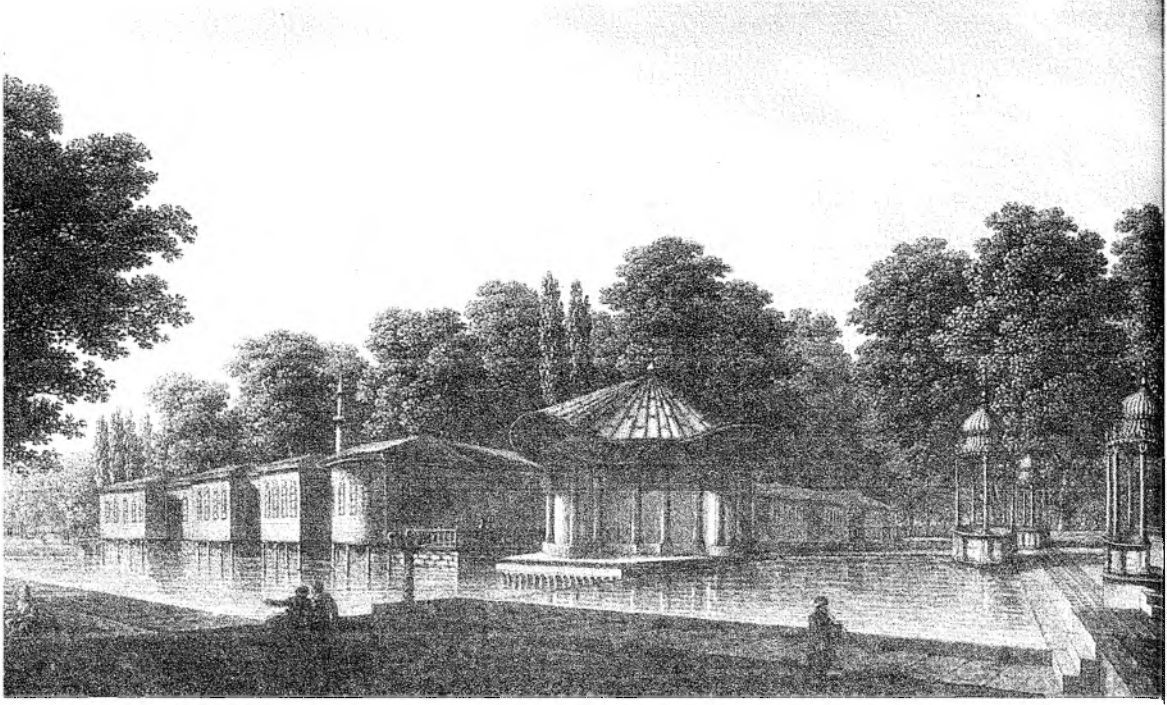
İbrahim Paşa, Sa'dâbâd kasrını yaptırdığı gibi yanına bir de cami yaptırdı ki, buna da Hayrâbâd adı verildi.

Kâğıthane bu tarihten itibaren bir kat daha şenlendi. Dönemin şairleri parlak kasidelerle Sa'dâbâd'ın zevk ve eğlence alemlerini kutlamaya başladılar:

*Mübârek ola Sultan Ahmed'e devletle Sa'dâbâd
Ey şehinşah-ı cihan lütfunla Sa'dâbâd için
Eyleyüb teşrif verdin taze revnak şanına
Lâlezarın da acayib şevki var hasrettedir.
Olda yüz sürmek diler hünkârımın dâmanına*

Halk akın akın Sa'dâbâd'a koşuyordu. Nedim bile vefasız sevgilisi oralarda dolaşmakla suçlanmıştı:

*O tıfl-ı nazı gördüm rîyuna hurşid eser etmiş
Haberdar olmamıştım sonra bildim neylemiş nitmiş
Meğer zalim kaçub tenhaca Sa'dâbâd'a dek gitmiş
Temaşa eylemiş alayını şevketlü hünkârın*

Kâğıthane'nin esas düzenlenmesi ise Fransız bahçe mimarisinin etkisinde oldu. 1722'de derenin kenarlarına mermerler döşenerek Cedvel-i Simi adlı bir kanal yapıldı. Ünlü Sa'dâbâd kasrı da bu kanalın kenarında inşa edildi.

Sa'dâbâd'ın yapımı Haliç kıyılarının inarına neden oldu. Eyüp ve Bahariye semtleri büyük yalılar, zarif köşklerle doldu. Fatma Sultan'ın Valide yalısı, Emine Sultan'ın yalısı ve daha birçok sultan yalıları hep o taraflardaydı. Özellikle Karaağaç bahçesi ve Karaağaç kasrı Dördüncü Sultan Murat zamanından beri ayakta idi. İstanbul'un en zengin halkı Sa'dâbâd güzergâhında otururdu. İlkbahar, bu güzergâhı erguvan ve lâlelerle süslerdi. İstanbul'un "mükâhhal gözlü, şirin sözlü, leylî yüzlü âhûlar"ı, "zer kemerli, beli hançerli" civanları Sa'dâbâd'ın yüksek ve gölgeli çınarları altında, bahar çiçekleri arasında dolaşırlardı. Samiler, Vehbiler, Nedimler¹⁷ hep bu Sa'dâbâd'tan söz ederlerdi. Bu güzel kasır, Üçüncü Ahmet dönemi şairleri için âdeta bir şiir ortamıydı:

*Andırır kasr-ı cinanı bu dil-i nâşâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâd'a
Düşünür kevseri ol havz-ı dilârâ yâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâd'a*

17 18. yüzyılın ünlü Divan Edebiyatı şairleri. Nedim (? - 1730), Seyyid Vehbi (? - 1736), Sami (? - 1733)

*Sürmeli gözli güzel yüzli gazâlân anda
Zer kemerli beli hançerli civânân anda
Bâ husûs aradığım serv-i hurâmân anda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâd'a*

Bazen Sultan Ahmet, kızı Fatma Sultan'ı da birlikte götürür, mehtap gecesini Sa'dâbâd'da geçirirdi. Bununla birlikte veziri olmadan mehtap sefası yapmak bir türlü içine sinmezdi:

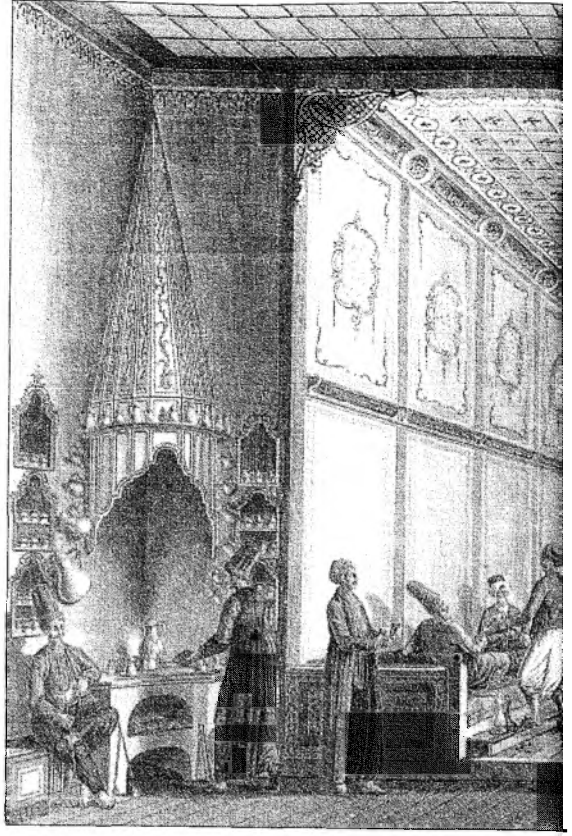
“Benim vezirim. Sa'dâbâd mehtaplığı bir mertebededir ki kilk ile vasil mümkün değildir. Bir gece kalub kalsanız gayet münasip olur. Mahsus çadır kurdurdum. Kapudanı alub gelirsiniz. Yahut anı İstanbul'a alıyorsunuz. Bu gece Divan gecesidir. Çarşamba gecesidir. Hasılı siz bilirsiniz. Ne gün murad iderseniz gelesiz. Kayıcık ile akşam köye dek vardım. Bunun fevkinde bir mahall-i dil-küşa olmamak gerek. Hak taâlâ senin ve cümlemizin ömrünü uzun ve muammer ede” diye vezirine yazılar yazardı.

O zamana kadar Türkiye'de kahve ve tütün bilinmezdi. Hattâ Kanûnî Sultan Süleyman dönemine gelinceye kadar, İstanbul'da kahvehane yoktu. Kahvehane ilk önce Kanûnî çağında, 1554'te açıldı. Peçevî diyor ki: “Belirtilen tarihe yakın Halep'ten Hakem adında bir herif ve Şam'dan Şems namında bir zarif gelip Tahtakale'de birer büyük dükkan açıp kahve satıcılığına başladılar. Keyfine düşkün bazı sefa dostları, özellikle okuryazar takımından bazı zarif kişiler toplanır oldu. Yirmişer ve otuzar yerde meclisler kuruldu. Kimi kitap ve güzel şeyler okur, kimi tavra ve satrançla uğraşır, kimi yeni yazılmış gazeller getirip bilim ve sanattan söz eder. Nice para ve pullar harcaıyıp dostları bir araya toplamak için ziyafet tertip edenler, bir iki akçe de kahve parası vererek bu tür topluluklar kurmanın sefasını sürdürdüler.”¹⁸

Bu tarihten itibaren kahvehaneler son derece ilgi gördü. Görevlerinden uzaklaştırılmış kadı ve müderrisler vakit geçirmek için kahvehanelere devama başladılar. İmamlar, müezzinler, hattâ büyük rütbe sahipleri bile kahvehanelere gelirlerdi. Halkın kahvehanelere devamı İstanbul'da kuşkuyla neden oldu. Ulema bu meseleye de karıştı: “Mesavî (kötü) hanedir. Ana varmaktan meyhaneye varmak evladır (daha uygun)” dediler. Artık camilerde vaazlar ve öğütler birbirini izledi. Padişahlardan yeniçeri erlerine varıncaya kadar bütün ümmet “mey ve mahub” ile vakit geçirirler-

18 *Peçevi Tarihi* I, S. 364, İstanbul 1864

Eski İstanbul'un gündelik hayatında çok önemli işlevlere sahip olan kahvelerin toplumsal hayat içinde temel bir kurum olması, kahvenin halk tarafından tüketilmesiyle birlikte başladı. Bir anlamda toplumsal haberleşmeyi, iletişimi sağlayan kahvehaneler değişik dinlerden insanların yaşadığı Osmanlı toplumunda dindışı merkezler de sayılabilir. Mellîng'in ünlü kahvehane gravürü

ken, adı bir kahve için fetvalar çıkmaya başladı. “Her nesne ki fahm mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır” dediler.

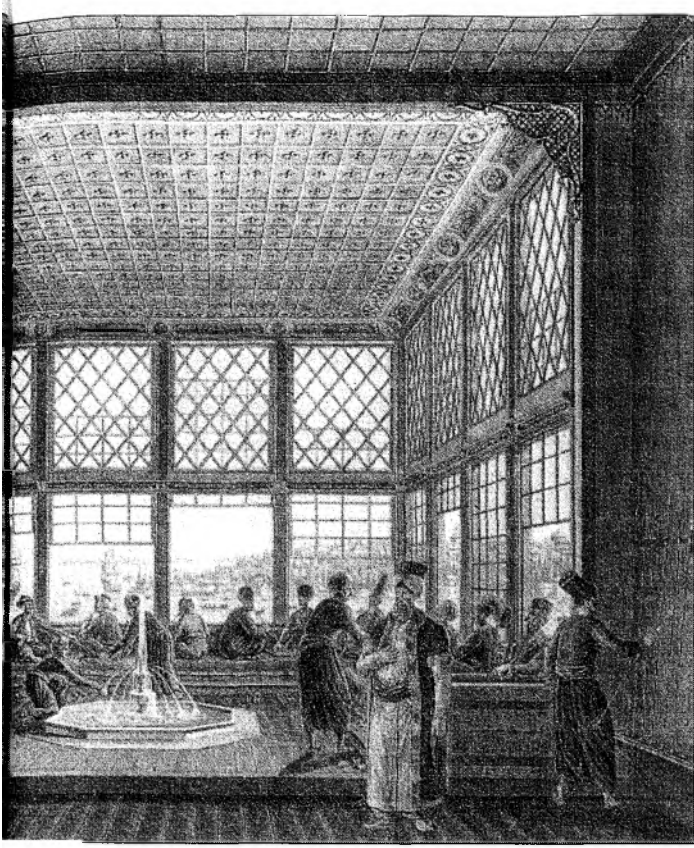
Sonunda halk kahvehanelere gizli gizli gitmeye başladı. Üçüncü Murat zamanında kahvehaneler şiddetle yasaklandı. Üçüncü Murat, babasının -tahta çıktığı zaman tüm İstanbul halkını eğlenceye çağırması- olayını tekrarlamadı. Fakat bu yasakların hiçbir etkisi olmuyordu. Bazı kişiler

çıkılmaz sokaklarla dükkanların arka bölümlerinde koltuk kahvesi açma izni kopardılar. Bunlar genellikle arka kapıdan işliyorlardı.

Üçüncü Sultan Murat döneminden sonra kahvehaneler o kadar çoğaldı ki, bunları yasaklamak mümkün olamadı. “Vaizler ve müftüler, kömür haddine gelmez imiş, içmesi caiz imiş” demeye başladılar. Din bilginleri ile şeyhler de kahvehanelere gitmeyi günah saymadılar. Ünlü vezirler kendilerine gelir sağlamak için kahvehaneler yaptırdılar, günde bir iki altın kira bile aldılar.

* * *

Üçüncü Mehmet döneminde, Türkiye’de ilk defa olarak tütün de görülmeye başladı. Naima diyor ki: “Gördüğü ilgi ve sevgi ile dedikodulara neden olan tütün 1606’da Fransa’dan güürtülü bir şekilde gelip Osmanlı ülkesinde yayıldı. Bu durum ülkenin seçkin insanların tütün tiryakisi olmalarına neden oldu.”

Peçevî'ye göre tütünü 1600 yılına doğru İngilizler getirip ilaç niyetine sattılar. Bazı kişiler de kısa sürede keyif veren bu maddenin tiryakisi oldular.

Gerçekten tütün pek çabuk yayıldı. Din adamları ile devlet görevlileri tütün içmeye başladılar. Halk kahvehanelerde oturamaz bir hale geldi. Sokaklarda birçokları ellerinde çubuklarla hem tütün içenler, hem de birbirinin gözüne “püf, püf!” diyerek sokakları kokuturlardı. Çoğu seçkin kişiler

tütün hakkında tartışma yaparlardı. Onlarca tütünün sakıncaları sakalı ve sarığı kokutmak, evlerde yangınlara neden olmak, sabahları dimağa kötü bir koku vermek, alışkanlık yaparak insanları işlerinden alkoymak. En önemlisi, İstanbul'da pek çok defa yangınların sigara yüzünden çıkmasıydı. Bir sigara ile binlerce ocak sönmüştü. Pek çok kişi bu yangınlarda telef olmuştu. Tütünün, evde uyku kaçırmak için, bir de gemi gözcüleri için faydası vardı. Bunun yanında, tütüne alışkın olanlar çok olmakla birlikte karşısında olanlar da az değildi.

1637'de Cibali kapısında bir kalafatçının funda yakarak gemi kalafatlaması yüzünden yangın çıktı. Cibali'den başladı, suru atladı, Aşıkpaşa, Kadıçesmesi, Zeyrek Yokuşu, Vefa, Fatih, Sarıgül tarafı tümüyle yandı. Yangın yirmidört saat sürdü. Fatih Camisi minarelerinin külâhları tutuştu. Yeniçerilerin yeni odaları ve Orta Camii alevler içinde kaldı. İstanbul'da şikayetler çoğaldı. Yangınların tütün yüzünden çıktığı öne sürüldü. Aslında kahvehanelerin zaman zaman kapatıldığı halkça biliniyordu. Camilerde

tütüne karşı sürekli olarak konuşmalar yapılıyordu. Divandan tütün yasağı konusunda kararlar çıkardı. Bununla birlikte halkın önüne geçmek mümkün olamazdı. Halk aslında zulümden bıkmıştı. İki sigara içip edeceği keyiften yoksun kalmayı ağır görüyordu. Çağın ileri gelenleri:

Zararsız bir dühan hakkında neyler bunca dikkatler

Dühan-ı ah-ı mazlûmanı men eylen hüner oldur

diyorlardı ve haklıydılar. Fakat Dördüncü Murat'la taraftarları bu durumu göz önüne almadılar. Kadızade Efendi, büyük yangının çıkışını tütüne bağladı, sorunu Sultan Murat'a anlattı. O günden başlayarak kahve ve tütün yasaklandı. İstanbul kahvehaneleri tümüyle yıkıldı, yerine bekâr odaları yapıldı. Fakat halkın zevkine engel olmak mümkün değildi. Tütün yasaklandı, halkın tütüne olan düşkünlüğü bir kat daha arttı. Sultan Murat'ın kendisi içkiden baş kaldıramazdı, fakat halkın tütün içmesine engel olurdu. Geceleri sokakları dolaşır, tütünü kokusu duyduğu yerleri basar, birşey bulursa evin sahibini öldürürdü. Hattâ bazen evlerin damlarına çıkar, bacalarını bile koklardı.

İstanbul'da kahvehane yasak olduğu halde, Edirne'de henüz yasaklanmamıştı. Dördüncü Murat bunu haber aldı, hatt-ı hümayun ile bostancıbaşısını gönderdi. Edirne'de bütün kahvehaneler yıkıldı. Bostancıbaşı, kahvecileri astırdıktan sonra İstanbul'a döndü.

Dördüncü Murat bazen Kâğıthane'ye gider, gezintiye gelen şeyhülislâmın bile kitaplarını koklamaktan geri durmazdı.

Naima diyor ki: "Bir alay uğursuz bir araya gelip devlet büyükleri ile hâkimleri çekiştirir, devlet işleri, azil, atama, cezalandırma, ödüllendirme konularında bir sürü yalanlar üretirlerdi. Bu yasaktan sonra hiç kimse padişahın yönetimi ile ilgili söz söyleyemez olmuştu."

Tütün yasağı 1633'te başladı. Ölümle cezalandırıldığı halde yine yasağa önem vermeyenler görüldü. O çağda yaşayan Peçevi diyor ki: "1635 yılına gelince o derece duyulup ün kazanmıştı ki bunu yazı ile anlatmak mümkün değildir."

Halk sağlığa zararlı olduğunu bildiği halde, sık sık yenilenen yasakları bile dinlemiyordu. Dördüncü Murat, hekimbaşısı Emirî Çelebi'ye zorla on dirhem afyon yedirip ölümüne neden olduğu halde halkın keyfine karışmayı, kendisine karşı gelişecek isyanları önlemek için etkili bir çare olarak görüyordu. Tütün yasağı beş yıl olanca şiddetiyle hüküm sürdü.

Dördüncü Murat bir toplumu sadece yasaklarla yönetmenin olanaksızlığına, yerine göre o toplumun haklarını da kabul etme gerçeğine bir türlü akıl erdiremedi. Hattâ bir defasında, kendi otağ-ı hümayûnunda otururken, yedek atlardan biri boşandı, otağın önüne kadar geldi. Atı tuttu- lar; “sahibi gelsin!” diye bağırdılar. Hiçbir gelen olmadı. Meğer atın yükünde bir çubukla bir kese tütün varmış. Sahibi başından korktuğu için atı da gözden çıkarmış.

Gerçekten yasa korkunçtu. O yıl Dördüncü Murat gizli bir yerde tütün içen ondört kişi yakaladı. Biri mukabele halifesi, biri de kapıcıbaşılardan- dı. Ondördünü de öldürttü. Reha’da tütün içtikleri için ikisi yeniçeri ondört kişi, Halep’te yirmi kişi, Haccegür’de altı kişi anında öldürüldü. Tütün içenlerin kiminin elini ayağını orduda, kimininkini de otağ önünde kırarlardı. Bazılarının boynu vurulur, bazıları da dört parçaya bölünürlerdi.

Tütünün yasaklanması hiç kükusuz halkın sağlığını düşünmekle ilgili değildi. Aslında zulüm bütün ülkeyi kaplamıştı. Tahtını korumak için, tütün yüzünden yıllarca insan öldürten Dördüncü Murat sürekli olarak şarap içerdi. Son zamanlarda üç dört ay süreyle içkiyi kesti. Fakat bir gün azalttığı içkinin miktarını öylesine artırdı ki, birkaç gün içinde kendisi de ölüme yolladığı kişilerin yanına kavuştu.

Tütün yasağı tüm şiddetiyle sürdüğü sırada, kahve büsbütün unutuldu. İstanbul’da kahve ticareti oldukça gelişti. Kahve tüccarları Yemen ve San’a’da ortaklar bulurlar, İstanbul’a kantar kantar kahve getirirlerdi.

Sultan İbrahim döneminde, kahve ve tütüne bakan yoktu. Padişah sarayda Telli Hasekiler, Şekerpareler, Hubyar Kadınlar ve Cinci Hocalarla uğraşırken, halk da tütün ve kahvesiyle keyfini çatardı. Fakat bu sefer de başka bir felâketle karşı karşıya kalındı: samur ve amber vergisi. Padişahın cinnetleri halka kahvesini bile içirtmedi. İsyandar uzadı. Ticaret durdu. Paranın değeri düştü. Ağalar saltanatı, halkı vurgunculuk altında inletti. Avcı Sultan Mehmet dönemi ağalar saltanatı ile başladı, Tuna boylarında ağır yenilgilerle sonuçlandı. Yüzyılların biriktirdiği çöküntü tohumlarını ortadan kaldırmak mümkün olamadı. Devlet yöneticileri beceriksizliklerini meyhanelerle birlikte kapatmaya çalışırlardı.

1687’de hazinenin açığını kapatmak gerekti. Aslında içki yasaklanmıştı. Fakat gayri müslimlerin içki getirip evlerinde eskisinden daha çok sattıkları anlaşıldı. İçki gelirlerinden devletin her yıl bir hayli kazancı olurken yasak-

lama kararı zarardan başka bir şey sağlamadı. Fakat bu kez tütün de gözönüne alındı. O tarihe gelinceye kadar tütünden devlet adına bir para alındığı duyulmadığı halde, Yenice'nin okkasından on, Kırcaali'nin okkasından sekiz akçe gümrük vergisi alınması kabul edildi. İçki işlerine bakan devlet dairesi yeniden açıldığı gibi bir de tütün işlerine bakan daire kuruldu.

1688'de içki işlerine bakan daire (Hamir emaneti) "küfrün kötülüklerini açıklamak uygun değildir" gerekçesiyle kapatıldığı halde halkın tütün içmesine karışılmadı.

1690'da tütün vergilerini toplayan daire İstanbul gümrüğüne bağlıydı. Satandan oniki, alandan sekiz akçe alınıyordu. Açıktan açığa alınıp satılmasına izin verilmezdi. Fakat halkın tütüne aşırı isteği görüldü. Tütün işi ellibeş yük akçe karşılığında kesime (mukataa) bağlandı. Gümrük malının eksilmemesi için mal indirimi ile başkasına bırakıldı.

Artık tütüne resmi dönüm ve gümrük de bağlanmıştı. Devlet büyükleri şuna inanmışlardı ki, boş yere yasaklamaya kalkmak vakit yitirmekten başka birşey değildir. Oysaki resmi dönüm ve gümrüğe bağlanması tütün fiyatının artmasına neden olacaktır. Fiyatlarının artması halkın tütüne olan ilgisini azaltabilir. Fakat yasağın kalkması devlete yarar sağlar, geliri artırır.

Bununla birlikte, İstanbul, Edirne ve bunlara bağlı gümrüklere tüccarın satmak için getirdiği Yenice ve Yenicevardar tütününden okka başına on, Kırcaali ve kaba tütünden de dört akçe gümrük vergisi alındı. Gümrük geliri yalnız tütünde yılda 50 yük akçeye ulaştı. Tütün serbest olunca halk pahalılığa bakmadı. Fiyatların yüksekliği oranında tütüne ilgi arttı. Tütün satanlar da gümrük vergisi kesinleşti diye yarı kuruşla iki kuruş arasında değişen fiyatlarla tütün satmaya başladılar. Devlet büyükleri bu kez, tütünün taşıdığı değere göre vergi almaya karar verdiler. Yenicevardar tütününün vergisi okka başına yarı kuruşa, Kırcaali'ninki kırk akçeye kadar yükseltildi. O sırada tüccarın ve ekicinin elinde ne kadar tütün varsa yeni karar gereğince vergisinin tahsil edilmesi emredildi. Her yana görevliler gönderildi. Tütün tarlalarının her dönümünden bir altın dönüm vergisi alındı. Böylece ortaya çıkan vergi fazlası 78 yük 44 bin akçeye, her yıl tütün vergisi de 129 yük 44 bin akçeye vardı (1695).

Tütün dikenler dönüm vergilerini devlete, âşarlarını da işverene verirlerdi.

O yıl "Tuğra-yı Şerif" ile basılan ve Eşrefî denilen İstanbul değeri üçyüz akçe idi.

Kahve ile tütün vergisi devletin önemli gelirini oluşturdu. Her yıl Yemen'den Cidde'ye kırkbin ferde (denk, büyük paket) kahve gelirdi. Bunun yarısı Mısır'a gider, onbeş yirmibin ferdesi de Türkiye'de tüketilirdi. Türkiye'nin kahve harcamaları yılda dörtbin kese akçe idi. 1688 yılından sonra tütün gibi kahve için de ek vergi konuldu. Nedeni de "Halkın kullanılmasını engellemek mümkün olmadığına göre, ona örtülü bir biçimde yasak getirmek, devlete de bol vergi geliri sağlamak"tı. Bunun yanında İstanbul ve ona bağlı gümrüklere kahve getirenlerden müslümanlar okka başına sekiz, Hıristiyanlar on akçe, Edirne'ye götürenler altı akçe gümrük vergisi öderlerdi. Tütünde olduğu gibi kahvede de gümrük vergisi fiyatların yükselmesine neden oldu. Kahvenin okkası iki, ikibuçuk kuruşa fırladı. Halk fiyatın artmasına önem vermedi. Devlet büyükleri halkın ilgisini bu kez de hazinenin açığını kapatmak için kârlı bir fırsat saydılar. Fakat kahve vergisinin, artan kahve satışı oranında artırılması mümkün değildi. Bunun için eski gümrük vergisinin tutarı geçerli sayıldı, fakat yeni bir

İstanbul'da kahve içmek çeşitli dönemlerde yasaklanmış, çıkarılan fetvalarla kahve haram sayılmıştır.

yöntem ortaya konuldu: Kahvenin gümrük vergisi eskisi gibi alınacak, kahve özel bir yere konulacak. Bu kez de okka başına beş para tahsil edilecekti. Bu yöntem derhal uygulandı, tahsili için görevliler atandı. (1697) Gariptir ki, devlet büyükleri halk için yasaklamayı düşünürlerken sarayda yıllardan beri kahvecibaşılar vardı. Gerçek ise, bilgisizlikleri yüzünden ortaya çıkan hazine açığını halkı soyarak kapatmaktı.

Üçüncü Ahmet döneminde savaş ve isyanların bir dereceye kadar

öntü alındı. Sikke sorunu düzene kondu. 1715’de bir tarafında tuğra, öbür yüzünde “Duribe fi İslâmbol” olmak üzere altın basıldı. Yeni altının fiyatı üç kuruştı. Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sadaretinde, kahveyi yasaklamak şöyle dursun, İstanbul gümrüklerine fazla miktarda kahve getirilmesinin yolları arandı.

Kahve Yemen’den Cidde’ye, oradan Mısır’a gelirdi. Yabancılar da kahveyi Mısır’dan alırlardı. Fakat Mısır’dan yabancılara kahve verilmedi. Onlar da başka yolla Yemen’e gittiler, Yemen’den fazla fiyatla kahve aldirdılar. Bu kez Mısır’a kahve az gelmeye başladı. İstanbul’da kahvenin fiyatı arttı, insanlar çaresiz kaldı, üzüntüye düştüler. Bunun üzerine Şerif Yahya’ya özel olarak bir kapıcıbaşı gönderildi. Yazılan padişah mektubunda, eskiden beri İslam ülkelerine satılmakta olan kahvenin kesinlikle gayrimüslimlere satılmaması konusu yumuşak bir ifadeyle anlatıldı (1718).

Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sadaretinde halk rahat yüzü gördü.

Yasaklamama konusu öne sürülerek milletin kesesini soymak ve rahatını bozmak yöntemlerinden eser görülmedi. İbrahim Paşa yalnız esrarı yasakladı. Nedeni de birçok kişinin esrar yüzünden akıllarını yitirmeleriydi. Bunun için öncelikle bir fetva çıkardı. Fetvanın sureti şöyle idi: “Zirkolunan şeyin ekli ve şürbü haram olmağla istimal edenleri tazir-i şedid ve enva-ı ukubet ile zecr ü men ve içenleri dahi tazir-i şedid ile zecr ü men edüp bey’ ettikleri şeyi hükkâma ihrak etmek lazım ve istimali helal ve ekl ü şürb edenler umur-ı gabiyye münkeşif olur deyu cehleyi idlâl eden şahsın katli meşru ve katlinde ecr-i cezil vardır.”¹⁹

Bununla birlikte kimse katledilmedi. Yalnız ele geçen kenevir yaprakları yakıldı, içmekte direnenlerin de sürgüne gönderilmeleri ile yetinildi (1723). Para sorunu da yoluna kondu. Yeni İstanbul altınının dört yüz akçeye, sağ paranın kırkının bir kuruşa, yeni paranın da yüz yirmisinin bir kuruşa değerlendirilmesi emredildi (1725). İstanbul’da ne savaş endişesi, ne kahve işkencesi ne de tütün yasağ korkusu kaldı. Hazinenin geliri yararsız, kanlı ve feci savaflara harcanmadı.

Ne padişah ne de veziri zararsız bir tütün için sıkıntılara katlanarak ya-

19 “Anılan şeyin yenilip içilmesi haramdır. Kullananları şiddetle azarlamak, çeşitli cezalarla engellemek (gerekir). İçenleri de şiddetle azarlayıp engellemek, satın aldıkları şeyi hakimlere gösterip yakılmasını (sağlamak) gerek. Kullanmayı helal (sayıp), ‘iyi içenler gizli olan şeyleri keşfeder’ diye cahilleri kandıran kişinin öldürülmesi yasal (olup), katlinde çok sevap vardır.”

şamak zevkini ufak bir keyifle tatmaya çalışan tiryakileri dört parça ettirerek siyaset yapmıyorlardı. Halkın fikrini amak, ruhunda bilim, beceri ve yaşama zevki oluşturmak için matbaalar kuruyor, kitaplar yayımlamaya uğraşıyorlardı.

Enfiye ve tütün vergisi uzun süre devletin en büyük gelirinden birini oluşturdu. Bunun için gerek İstanbul'da gizli enfiye yapanları, gerekse dışarıdan kara ve deniz yoluyla İstanbul'a enfiye getirenleri yakalar, enfiyelerine devlet adına el koyarlardı.

Yalnız bununla da bırakmazlardı. Kaçakçılık yapanlar Müslümansa kalebentlik, Hıristiyansa kürek cezasına çarptırılırlardı. Yabancı olanların işyerleri bedeli ödenerek kapatılır, sahipleri bağlı buldukları elçiliklerce cezalandırılırlardı. Bu gibi durumlar ortaya çıktığında, enfiye tekelini elinde bulunduranlar Divan'a şikayet ederler, yeniçeri ağası, hassa bostancıbaşı ve Galata voyvodasına seslenen emirler yazdırarak sur kapılarındaki nöbetçilerle gözcülerin cezalandırılmalarını isterlerdi.

Tütün ticareti 1697 yılında bir kat daha ilerledi. Türkiye'den Avrupa'ya tütün ihracatı arttı. Tütün gümrüğü düzenlemesi değiştirildi. İstanbul, Selanik, Gümülcine, Kavala ve Golos iskelelerine gelen tütünlerin Yenicevardar diye adlandırılanının en iyisinden okka başına yirmidört, Kırcaali'den onbeş, kaba tütünden oniki akçe gümrük vergisi alınması kararlaştırıldı. İskelelerden gemilere konulup Frengistan'a taşınacak tütünlere ise, belirli gümrük vergisinden başka tütünü satın alanlardan okka başına ikişer para vergi alınacaktı. Vergi alınmadıkça gemilere bir okka tütün geçirilmezdi. İskelelerde satılan tütünlere gemilere yükleninceye kadar gemilerde gümrük emininin adamı hazır bulunurdu. Tütünlere taşıma ve satış işlemlerine valiler müdahale edemezlerdi.

Türkiye'den Avrupa'ya tütün ihraç edilecek iskeleler belirliydi. Bu iskelelerden başka yerlerden gemilere tütün yüklenemezdi. Vergi ödemek için gizli yerlerden tütün yükleyenler yakalanacak olurlarsa kendilerinden ceza olmak üzere iki kat vergi alınırdı. Hattâ, belirtilen iskelelerde bile görevli memur hazır bulunmadıkça gemilere bir okka tütün yüklettilmezdi. Tütünlere yükleneceği zaman görevli memurdan izin alınır, hilesiz kantarla tartılırdı.

Selanik, Kavala, Gümülcine, Golos ilçe ve bucaklarında oturan yerli ve yoksul halkın kendi ihtiyaçları için alıp sattıkları tütünlere vergi alınmazdı.

Tütün, eşya türünden olmayıp hububat türünden olduğundan, öbür eşyadan alınan gümrük vergisi tüüne uygulanmazdı. Oysa ki, yabancı devletlere verilen anlaşma metinlerinde, iki taraf tüccarlar gerek kara ve gerekse denizden getirdikleri malları için bir yerde yüzde üç gümrük vergisi ödeyecekler, başka yerlerde kendilerine güçlük çıkarılmayacak, rencide edilmeyeceklerdi.

Onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Avusturya uyruklu biri Selânik'te bir Rumdan aldığı tütünleri "Frengistan tarafına nakleylemek" isteyerek, tütünlerin bir bölümünü gemilere yüklemiş. Kendisinden gümrük vergisi istenildiği zaman, Selânik'teki Avusturya konsolos vekili: "Tütünler için yüzde üç hesabı üzere gümrük vergisini verir, fazlasını vermez" diye itiraz etmiş. Bu durumun başkalarına da sirayet etmemesi için İstanbul dühan (tütün) emini Divan'a başvuruda bulunmuş, 1776 tarihli kararda, Selânik tütün gümrüğüne giren tütünler her kimin olursa olsun yeni düzenlenen şartlar gereğince, yabancı gemilere yüklenip Avrupa'ya taşınacak tütünlerin her bir okkasından altışar akçe gümrük vergisi alınacağı belirtilmişti. Bu kararda ayrıca kimseye muhalefet ettirilmemesi kayda bağlanıyordu. Bu karar, onsekizinci yüzyıl sonlarında Türkiye tütünlerinden alınacak gümrük vergileri hakkında önemli bir belgedir.

* * *

Kahvelerden başka İstanbul'da meyhaneler de çoktu. Evliya Çelebi'ye göre "Galata demek meyhane demektir." Boğaz kıyılarında da pek çok meyhaneler vardı. İçkiye eğilim çoktu. Birçokları müskirata (içkiye) "Arslan sütü" derlerdi.

Şaraba en çok yeniçeriler düşküdü. Onaltıncı yüzyılda bu alışkanlık yıllarca sürdü. Başta padişah olduğu halde, dönemin ünlü kişileri bile içki bağımlısıydı. Celâlzade'den sonra nişancı olan Firuz Bey, namuslu insanların gittikleri yer diye koltuk meyhanelerine giderdi. Odasına gelirken içtiği şaraba yenilir, bir köşede yıkılır kalırdı. Hizmetçileri oradan kaldırıp bir berber dükkânına veya sıcak bir yere koyup sarhoşluğu geçinceye kadar başında beklerlerdi. Bu aşamadan sonra yine görevinden uzaklaştırılmadı. Bazı ünlü kâtipler kendisine kaba küfürlerle dolu bir nişan yazdılar. Başka nedenlerin de sıralandığı bu nişanı hiç çekinmeden sadrazama iletip Firuz Bey'in emekli edilmesini sağladılar.

Firuz Bey'in içkiye düşkünlüğü ile birlikte ahlâk yönünden de zayıf tarafları vardı. İçkiyi yasaklamak için sürekli tedbirler alınırđı. Müslüman mahalleleri arasında meyhane ve kahvehane açılması, buralarda Tatar bozası satılması kesinlikle yasaktı. "İstanbul'da ve Galata'da vaki olan meyhane ve kahvehaneleri külliyyen def ve ref (lağvetme) idüb hamirleri var ise tuz katub sirke ittirüb emr-i şerifime muhalif iş ittirmiyessin" diye II. Selim tarafından birçok emirler verilirdi. Eğer mahalle aralarında meyhane açılacak olursa mahalle halkı "meclis-i şerif"e gelip şikayet ederlerdi. Örneğin bir kez sarhoşların kadınlar hamamını basıp kadınlara tecavüze yetindikleri, akşam ve yatsı namazı için camiye giden insanlara sataştıkları, kanlı kavgalara neden oldukları şikayet olunmuştu. Halkın bu şikâyetleri dikkate alınarak mescit çevresinde ve mahalle aralarında meyhane açılması için İstanbul ve Galata kadılarına emirler yazıldı. .

İçkinin yasaklanması doğallıkla dönemin zevk ve sefaya düşkün önde gelen kişilerini memnun etmezdi. İçki, Kanûnî'nin son yıllarında yasaklandığı zaman şair Baki:

*Reh-i meyhâneyi kat'etti tîg-i kahr-ı sultânın
Su gibi arasın kesti Stanbul'u Galata'nın*

*Meyân-î âb ü âteş oldu cây-i keşti-î sahba
Bitirdi rûzgâr âyin-î işin bezm-i rindânın*

*Yanan ab üzre ateş sanmanız keşti-i sahbayı
Şuâ-î tîg-i kahrından tutuştu Şeh Süleyman'ın*

*Hilâl âsâ fîrûzân oldu bahr-i nîlgün üzre
Şafaktan dem urur ab-ı şarab alûd-i deryanın*

*Simâ-î çeng ü nây ü devr-i sagâr devleti döndü
Sefâsın süre gör ey soft-i sâlusî devrânın*

*Şarâb-ı tâbdan hamlar tehî meyhaneler تنها
Aceb hâliliğın buldu riyâ ehli bu meydanın*

*Şu meclis içre kim dâim dokuz peymâne devreyler
Ne denlû ola ey Bâki zaman-ı iş-i dünyanın*

Tarzında şikayet ettiği gibi Nevî de:

*Kalb-i âşık gibi viran ettiler meyhâneyi
Bîvefâlar ahbine döndürdüler peymâneyi*

*La'li cânân gibi gözlerden nihân oldu şarab
Çeşm-i dilber gibi bîmar ettiler mestâneyi*

*Korkarım eyler şikest dâver-i devr-i kaza
Sâgar-ı minâ deyu bu künbed-i virâneyi*

diye özlemine açığa vurmuştu.

İçki tutkusu şeyhler arasında da hüküm sürerdi. Şehzade Sultan Ahmed'in hocasının oğlu Şeyh Sarhoş Bâli Efendi de döneminin ünlülerindendi. Kendisinde içki alışkanlığından başka, güzele âşık olma huyu da vardı. Ölümüne şu tarihi söylemişler:

Fenâ câmı ile Bâli Efendi mest idi geçti

Dönemin önde gelen vezirleri arasında Özdemir oğlu Osman Paşa da içkiye düşkünlüğü ile ünlüydü. Ferhat Paşa'nın kölelerinden Mustafa, bir zamanlar Osman Paşa'ya hediye edilmiş, paşanın birçok defalar meclisinde bulunmuştu. Budin'de hazinedar iken, Peçevî İbrahim Efendi'ye Osman Paşa'nın yaşamı ile içkiciliğini şöyle anlatmış:

“Ekser etvâl-i leyâli (birbirini izleyen geceler) de bir sürahi bâde götürürler, bir gulâm tutardı. Bir gulâm (genç erkek köle) dahi dört meze tabakcıklarını bir tepsiye koyup tutardı. İki üç gulâm dahi birer tabak ile birer kâse lühum (et) kısmından ve gayriden taam (yemek) tutarlar, taleb ettikçe önüne getirirlerdi. Ve mukabelesinde saz çalınır ve gulâmlar tegannî ederler (şarkı söylerler) di. Bu tarîk ile beş on kadeh içildikten sonra öyle ki nîm (yarım) mest olur, bir gulâmı önüne oturturdu. İki kolların boynuna dolayub buçuk saat, çok olsa bir saat uykusun alurdu. Gâhi bu veçhile bir yastığa yaslanırdı ve kalkub tecdid-i vuzu' ider (abdest yeniler), sabaha değin ibadet iderdi. Ve gözlerinin yaşın ol kadar dökerdi ki, seccadesinin secde yerini sâfice su iderdi. İşte iş ve işret ve zevk ü sohbeti buna münhasır (sınırlanmış) idi.”

Peçevî bu satırları aynen naklettikten sonra: “El-uhdetü ale-r-râvî”²⁰ diyor ki, pek manidardır.

20 “Doğru olup olmaması sorumluluğu rivâyet edene aittir.”

Devlet büyükleri arasında adları tarihe geçmeyen daha çok zevk ve sefa sahipleri vardı. Gençler arasında da, en bayağısı, Sultan İbrahim'in sadrazamı Ahmet Paşa'nın kardeşi ve kethüdası İbrahim Ağa idi. Sarayca, İbrahim Kethüda diye ünlüydü. Sultan İbrahim saray gözdelerini nahıllar, çalgılar ve şölenlerle evlendirdiği zaman, sarayın en tanınmış siması Hubyar Kadını da İbrahim Kethüda'ya nikâhlamıştı. İbrahim Kethüda ne derece içkiye düşkünse, Hubyar Kadın da ondan geri kalmazdı. Kadırğa'da Beşir Ağanın evinde otururlardı. Gece zevk ve ahenk devam eder, Hubyar Kadın çalgı sesleri arasında kendinden geçerdı. O derecede ki bir gece mutfak tutuşmuş, Hubyar Kadın'ın haberi bile olmamıştı. Her akşam İbrahim Kethüda ile sofrayı kurarlar yiyip içmeye devam ederlerdi. Bir akşam, Sultan İbrahim Hubyar Kadın'ın kocası İbrahim Kethüda'ya bir şey sordurmak için bir bostancı gönderdi. Bostancı, Hubyar Kadını eşi ve dostlarıyla birlikte içki sofrasında gördü. İbrahim Kethüda kafası tütsülü olduğu için bostancıya önem bile vermedi. Hattâ elindeki meze tabağını bostancının kafasında parçaladı. Sultan İbrahim, o gece sadrazamı çağırtdı. Olayı zaten sadrazam da duymuştu. Fakat bostancıyı kendi sarayına götürmüş, bir kese kuruş vererek olayı kimseye açmamasını söylemiş, konuyu böylece kapatmıştı. Fakat İbrahim Kethüda bununla da uslanmadı. Sürekli olarak rezil insanlarla düşer kalkar, her akşam Kumkapı meyhanelerinde sarhoş olurdu. Sadrazam bostancı olayından sonra kendisine tenbih etmişti. İbrahim Kethüda bu tenbihi de unuttu. Nihayet bir gün kardeşini huzuruna çağırtdı, öğüt verdi. İbrahim Kethüda sert karşılık verince sadrazam kızdı, ağalarına bağırdı: Değnek!

İbrahim Kethüda'nın ayaklarını falakaya geçirtti. Sultan İbrahim'in kethüdasına ikiyüz sopa çektirdi. Sonra yüzüstü çevirtti. Yine dövecekti, kapıcılar kethüdasının ricası üzerine affetti. Fakat görevinde bırakmadı. Yerine Arnavut Ahmet Ağa'yı kethüda yaptı. Artık Ahmet Ağa memnundu. Kethüda olur olmaz tüm sertliğini içkicilere karşı uygulamaya başladı. Ahmet Ağa, hiç yoktan kethüda yapıldığını düşündükçe, sadrazama bir kat daha yaranmak istiyor "içkiye bağımlı olanları asarak âleme ibret ederim" diye meydan okuyordu.

Sultan İbrahim döneminin ayyaşlığı da bu derece alçaltıcı idi. Bununla birlikte, vezirlerin saraylarında ney, tambur, ud ve tefle geçen içki âlemleri de vardı. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa içki yüzünden yaşamını yitirmişti.

Vezirlerin içki âlemleri çok tantanalı idi. Bununla birlikte içkinin dinsel gizliliğine saygı gösterenler de yok değildi. Sarhoş Selim (II. Selim) döneminde bazı köylerden Galata iskelelerine şarap geldiği zaman, mahzenlere fiçı ile değil, tulumlarla taşınırdı. Tulumlar halkın giysilerine dokunduğu için birçok kez karşı çıkmışlardı. Daha sonra gayrimüslimlerin şehirlere içki getirmeleri de yasaklandı. Fakat hile ile şarap getirip gümrük vergisi alınmamakla devletin çok zarar gördüğü anlaşılmıştır. Bu konuda fetva istenmesine karar verildi. Verilen fetva şu tarzda idi: “Yerli Hıristiyanların getirdikleri şaraptan yarım vergi, yabancıların getirdiği şaraptan tam vergi almak yasaya uygundur. Fakat cuma namazı kılınabilir şehirlerde açıktan açığa şarap getirmek asla yasal değildir. Gizlice getirdikleri takdirde gerek birbirlerine, gerekse Müslümanlara açıktan açığa satmaları da yasaya uygun değildir. Birbirlerine sattıklarını da asla açığa vurmamaları.” Bu fetvayı veren Şeyhülislam Ebussuud Efendi (1490-1573) idi.

Bunun üzerine, İstanbul kadısına hüküm yazıldı. Yahudi ve Hıristiyanların Padişah emrine aykırı davranarak fiçı, varil ve tulumlar ile açıktan açığa rakı ve şarap getirmeleri yasaklandı.

İki yıl sonra, Galata’da İslâm mahalleleri arasında meyhaneler açılmaya başladı. Oysa ki meyhaneler ancak Hıristiyan mahalleri arasında açılabilirdi. Divan-ı Hümayun buna da engel oldu. İslâm mahalleleri arasında meyhane açıp Müslümanların rencide olmaları onaylanmadığından buraların yasaklanması kararlaştırıldı.

İçki yasaklanmakla birlikte, satılması hakkında kanunnamelere önemli maddeler de konulmuştu. Örneğin, kanunnamede, şarap içenlerin kadı tarafından azarlanması veya iki sopaya karşılık bir akçe ceza alınması bulunduğu halde, şarabın ne biçimde satılacağı da belirlenmişti.

O dönemde şaraba hamir veya suci derlerdi. Şehre getirilen her fiçı şaraptan onbeş akçe vergi alınırdı. Ülke içinden veya Karadeniz’de yapılan korsanlıktan (yağlıktan) fiçı ile şarap getirilirse, satandan onbeş, alandan - sattığı takdirde- oniki akçe alınırdı. Eğer şarabı şehir dışına çıkarırlarsa, fiçı başına dörder akçe almak kanun gereği idi.

Şarap ve şıra için de yapılagelen iş ve kurallar vardı. Şaraba ve şıraya hükümetçe fiyat konulmuştu. Şarabı yalnız Hıristiyanlar satmazlardı. Subaşılar ve sipahiler de satarlardı. Aslında şarap, bağ ürünü ve gelir kaynağı idi. Şarap ve şıranın tekeli, o dönemin deyimi ile monopolye hakkı, su-

başlarla sipahilere aitti. Bu kural, üzüm yetiştiren eyaletlere mahsustu. Şehirde ve köyde, subaşılar ve süvariler için tekel süresi de iki aydı.

Bir subaşı veya süvari, ürün zamanı iki ay “monopolye tutup” önce kendi şaraplarının satılmasına izin verirdi. Eğer bu süre içinde satılmayıp artacak olursa, artan şarabı “el narhına” yani yürürlükteki fiyata göre Hıristiyanlara devrederdi. Tekel süresince de Hıristiyanların fiçılarını ve küplerini mühürlerdi. Sattığı şarap, Hıristiyanlardan alınan “ondalar” yani öşürlerdi. Şarap, sıra halindeyken her yüz mudrasından on, her on mudrasından da üç mudra başkanlık, yöneticilik payı alınır. Mudra, şarap ve tahıl ölçmekte kullanılan bir tür ölçektir. Her eyaletin ayrı mudrası vardı.

Üzümü sıkamak için subaşının veya süvarinin iznini almak gerekti. Subaşılar bu izni vermek zorundaydılar. Kanunname diyor ki: “Sıkmağa destur vireler. Ve destur için nesne almayalar. Koyalar şirasın sıkı. Ta ki zayı olmaya.”

Devlet, gereksiz yere gelirini yitirmek istemezdi. Üzüm posaları gözetim altında sıkılırdı. Bunu gözetleyenler, bütün üzümleri gözlerinin önünde sıkıtırırlar, posa kaplarına konan sudan hiçbir şey almazlardı.

Ürün vergisine (aşar) gelince: Vergi düzeni her yerde bir değildi. Örneğin Semendere’deki bağlardan hem vergi, hem de salârlık (başkan, yönetici hakkı) alınır. Başka birinin tımarı dahilinde bağ yapanlar, o bağın vergisini tımar sahibine, yani yer sahibine, salârlığı da kendi bağlı oldukları sipahiye verirlerdi. Eğer bir sipahinin toprağında yaşayan bir kimseden bağ satın alırlarsa, o bağın vergisini de, salârlığını da o yerin sahibine vermek kanun gereği idi.

Ürün vergisi, her vilayete göre ayrı ve dönüm hesabıyla idi. Bazı vilayetlerde on, bazı vilayetlerde beş akçe alınır. Böylece bağların vergileri yüksek ve düşük olmasına göre de çeşitliydi. Bağ vergisi 4/10 akçe arasındaydı.

Kanunname-i Âl-i Osman diyor ki: “Bağdan öşür alınmak kanun-ı şer’ a mutabıktır. Amma reayaya (Hıristiyan uyruklar) teklif-i öşürde müzayaka (sıkıntı, güçlük, darlık, yokluk) olup, def-i müzayaka için öşür miktarına bedel meblağ tahmin olunup haraç itibar olunmuş.”

Bağlardan dönüm akçesi bazı yerlerden alınır, bazı yerlerden alınmazdı. Dönüm akçesi alınmayan yerlere, bağ mevsiminde güvenilir kişiler gönderilir, ürünün değerine göre vergi alınır. Dönüm akçesi alınan

yerlerde de üzüm kesilmeden alınmazdı. Menteşe eyaletinde vergi yüksek kaliteden sekiz, düşük kaliteden dört akçe idi. Semendire eyaletindeki Müslüman bağlarının dönümünden dört akçe alınmak kanun gereği idi.

Gelirinin tümü süvariye ait beylik bağlar olursa, o bağların bulunduğu tımar (sipahilerin vergisini aldıkları arazi) dahilindeki Osmanlı uyruğu Hıristiyanlar yılda üç gün beylik bağlarda çalışmak zorundaydılar. Brançova ve Vidin taraflarında oturan Eflâklılar vardı. Bunlar haraç ve öşür vermezlerdi. Fakat kendi bağlarından çıkardıkları şarabı hangi sipahinin tımarında satarlarsa, fiçı başına dört, dışarıdan alıp satarlarsa herkes gibi onlar da onbeş akçe vergi verirlerdi.

Bağlara çok önem verilirdi. Kanunî döneminden önce Konya bağlarının özel beğçileri vardı. Bu görev çavuşlar tarafından yerine getirilirdi. Bekleme ücreti, dönüm başına bir akçe idi. Kanunî'den önceki dönemlerde Konya bağlarının her dönümünden otuz akçe alınırdı. Bağların sulanması önemliydi. Sulanmaya nezaret edenlere mîr-i âb (su beyi) derlerdi. Mîr-i âblık kiralama suretiyle alınırdı. Mîr-i âblık vergisi dönüm başına dört akçe idi. Sulanma nöbetle olurdu. Bağlar sulanacağı zaman mîr-i âblığı kira ile alan kimse güvenilir adamları su dağıtımına mütevellî tayin eder, mütevelliler de şehir halkının onayıyla bu göreve gelirlerdi.

Konya'nın suyu bağlarındı. Bostanlara verilmezdi. Bağların "hakk-ı şüreb"üne (içme hakkı) titizlikle uyulurdu. Bununla birlikte, hamamların ve çeşmelerin de suyuna zarar gelmemesine dikkat edilirdi. Bağların sulanmasına o derece önem verilirmiş ki, Sultan Cem Konya Kalesi'nin dışarısında bir köşk yaptırmış. Köşkünün bağını sulamak için su almış. Ölümünden sonra bu köşk Kanunî dönemine kadar kalmış. Köşke nezaret eden kişi, bu sudan daha fazla su getirterek yaptırdığı bostanları sulamaya başlamış. Kanunî buna engel olmak için kanunnamesine şu maddeyi koymuş:

"Müslümanların hamamlarına ve çeşmelerine hayli noksan ve zarar olur imiş. Öyle olsa mîr-i âb olanlar ve köşke nazır olanlar men olunub âdet-i kadimden tecavüz itmeyeler. Ve eslemiyen-i kadı-i şehir (şehrin en doğru kadıları) olan Dergâh-ı muallâ (Padişah sarayı) ma arz eyliye."

III

İstanbul'da Güvenlik Sorunu

İstanbul mahallelerinde inzibata uyulduğu halde, yine ev basmak, insan öldürmek gibi durumlar göze çarpardı. Buna engel olmak için İstanbul halkı birbirine kefil olur, kefilsiz olanları mahallelerde oturtmazlardı. İstanbul'da beş yıldan az oturanlar memleketlerine gönderilirdi. Bu gibileri gözlem altında bulundurmaları için imamlara, müezzinlere, kethüdalara, vakıf odalarının odabaşlarına, kervansaraycılara sıkı uyarılarda bulunulurdu. Bazen hırsızlar evleri taşlarlar, mahallelere ve camilere halkı ürkütmek için yazılar bırakırlardı. Bu gibi hırsızları yakalamak için her mahallede mahalle halkına genel kapılar yaptırılırdı. Mahallelerin köşeleri gözetlenir, sokaklarda sürekli olarak nöbetçi dolaştırılırdı. Bu görevin gereği gibi yapıp yapılmadığını denetlemek İstanbul kadısının göreviydi. İstanbul'un bütün mahalleleri içinde inzibata en çok uyulan yer Eyüp Sultan'dı. Cami yöresinde, çarşı boyunda tavla ve satranç oynamak, çalgı çalmak yasaktı. Haslar kadısı özellikle bu noktaya çok önem verirdi.

Bununla birlikte İstanbul'da fuhuş ve ahlâksızlık yürürlükteydi. Özellikle Viyana seferi sırasında fuhuş son derece artmıştı. Fuhuş yaptığı saptananlar Bozcaada'ya sürülürlerdi. Divan-ı Hümayun dilencilik sorunu ile de uğraşırđı. Araplardan ve başka kimselerden birçokları -geçim sıkıntısı çekmemelerine karşılık- çarşı, pazar ve mahalle aralarına dağılıp insanları aşırı ısrarlarla para vermeye zorlar, çirkin biçimde çekiştirir, namuslu kişilerin incinip kırılmalarına neden olurlardı. Bazıları kör cariye ve köleler alır, bazıları da ellerinde bayraklar, birinin boynuna zincir takarak sokak

sokak dolaştırarak dilencilik yaptırırlardı. Bu dilencilige softalar da katılırdı. Bazı genç kadınlar arkalarına eski elbise giyip dolaşırlar, dilenciler başbuğuna rüşvet vererek dilenirlerdi. Dilenciler başbuğu ise çoğunlukla dilenci adaylarını sorguya çeker “âhiz (para kabul etme) için senin istihkakım yoktur” diye rencide ederdi. Oysaki kadın ve erkeklerin yaşlı, güçsüz, kör, felçli, küt, kötürüm, hasta ve işe yaramaz olanları yasal olarak dilenmeye hak kazanmış sayılırlardı.

İstanbul’un güvenlik ve inzibatı için daha bazı önlemler de düşünülmüştü. En başta düşünülen nokta, İstanbul’a Rumeli ve Anadolu’dan göç gelmesine engel olmak, şehirde inzibatı bozanları İstanbul’dan uzaklaştırmaktı. “İslâmdan ve kefereden” göç geldiği haber alınır alınmaz, bunlar şehrin kapılarından içeri sokulmaz, gümrük eminine şiddetli emirler gönderilirdi.

O zamanlar Karagümrük’te bir han vardı. Burada yük hayvanlarından sorumlu yönetici mekkârebaşı otururdu. Rumeli’den yük hayvanları ile gelen mekkâreciler ya bu hana veya buraya yakın başka yerlere

konarlar, gelirken de giderken de Topkapı’dan geçerler, başka kapılardan geçemezlerdi. Gidecekleri zaman kendilerine eşlik edecek kişileri mekkârebaşının aracılığı ile bulur, belli bir ücret karşılığında yanlarında götürürlerdi.

Bu önlem, İstanbul’dan dışarıya, dışarıdan İstanbul’a kanun kaçaklarının girip çıkmasına engel olmak için alınmıştı. Bazen mekkâreciler,

Topçular, Otakçılar, Yedikule, bahçeler ve başka gizli yerlere konarlar, “nice fir-

e fir-

rileri içeriden taşraya ve taşradan içeriye getirip bunun benzeri alçaklıklar” ortaya çıkardı.

İstanbul’a girip çıkanlar hakkında bu önlemler alındığı gibi, işsiz güçsüz dolaşanlarla, dilenciler de toplattırılırdı. İşsizler İstanbul gümrük emini aracılığı ile yavaş yavaş ve azar azar kayıklarla İzmit’e yollarlar, oradan yanlarına adamlar katılarak eyaletlerine gönderilirdi.

Dilencilere gelince, bunlardan sağlam olanlar yine İzmit’e gönderilirdi. Bunların İzmit’e gönderilmeleri-

Bostancıbaşı

nin amacı, sözkonusu şehirde varlıklıları dilenciler aracılığı ile baskı altında tutmak için değildi. Amaç, dilencilerin her birisini güç ve yeteneklerine göre uygun yerlere dağıtıp onları çalışır duruma getirerek dilencilik denilen iğrenç alışkanlıktan kurtarmaktı. Bu nedenle organları tam ve tarım işlerinde çalışmaya uygun olanları yakın köylere dağıtmak, çalışarak geçimini sağlayabilecek durumda olanları da şehirdeki sanayi işletmelerine yerleştirmek suretiyle bunları dilencilikten kurtarma yoluna gidildi. Dilencileri teslim alanlara, bunları kesinlikle salıvermemeleri, her nasıl olursa olsun çalıştırıp gerekli işlerde kullanmaları tenbih edildi.

Şehrin inzibatına dikkat olunduğu gibi, Üsküdar, Kartal, Pendik ve Gebze yöresindeki bağlarda da kefilsiz çalışan veya başıboş gezen Arnavutlar da memleketlerine gönderilirlerdi. Bunlar bazen memleketlerine gitmezler, Yalakâbâd (Yalova), Gemlik ve Karamürsel taraflarındaki bağlarda yanaşmalık ederler, aynı zamanda da gelip geçenlere zarar vermekten geri kalmazlardı.

Bu gibilerin “vatan-ı asliyelerine gönderilmeleri” için bostancıbaşıya ve o tarafların kadılarına sıkı emirler gönderilirdi.

O dönemde İncirköyü, Sultanıye, Beykoz, Yalıköyü, Umur-yeri, Akbaba, Dereseği tarafları avcılık için elverişli yerlerdi. Buralarda Avrupalıların avlanmaları yasaktı. “Bazen Frenk kefereleri beş altı zağar ile varub ekseri bağlık bağçelerde ve Tokat bağçesinde ve ahalinin bağ ve bağçelerinde gezüb ve avlanub ve ol takrib ile havlilerini (yakın çevrelerini) söküüb ve bağ bağçelerini harab ve gadr-i külli (çok haksızlık) eyledikleri” haber verilir, bostancıbaşı aracılığıyla bunlar da önlenirdi.

İstanbul'da arzuhalçiler bile *Müslüman Arnavut*

denetim altına alınmışlardı. Arzuhacilerin yönetimi arzuhalcibaşıya aitti. Arzuhalcibaşıya Divan-ı Hümayun'dan verilen resmi yazıda arzuhalcilerin ne gibi özellik ve şartları taşınmaları gerektiği yazılı idi.

“Arzuhalci taifesi kadim (eski)den beru Arzuhalcibaşı ve Divan-ı Hümayun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve kâtibi marifetiyle müstakim (doğru) arzuhal tahririne (yazımına) kadir hoşnüvis (güzel yazan) ve ehl-i ırz (namuslu) ve şer'i şerife ve kanun-ı münife ve kaide-i mîriyeye vakıf

(yüce yasalar ve devletin kurallarına vakıf) mücerrebül etvar (denenmiş durumlar) kimesneler intihab (kimşeler seçip) ve çavuşbaşı bulunanlar tarafından izinlerini havi tezkere verilerek” istihdam olunurlardı.

Hiçbir arzuhalci izinsiz dükkân açamazdı. 1764'te bu kurala uyulmama başlandı. Arzuhalciler izinsiz dükkan açarlar, kahvelerde, medrese ve cami avlularında kendi niyetleri doğrultusunda arzuhaller yazarlardı. (Onlar bu tutumlarıyla) yasal engelleri ortadan kalkmış, onbeş yıl zaman aşımına uğramış eski kuralların yeniden ortaya çıkmasına, muhasebe defterlerine kaydedilmiş gelirin lağvına, devlet malının hasarına, evlerin değerinin düşmesine ve rütbe verme kurallarına aykırı durumların ortaya çıkmasına neden olurlardı. İşte o zaman arzuhalcibaşıya Divan'dan emir çıkar, Divan-ı Hümayun'dan çıkan tüm emir ve kanunlara aykırı arzuhal yazacakların şiddetle cezalandırılacakları bildirilirdi.

Bu konu ile ilgili Divan-ı Hümayundan çavuşbaşıya yazılan bir hüküm şöyle bitiyor: “Yolsuz arzuhaller ortaya çıktığı zaman yazanların kovulup cezalandırılmalarına eksiksiz özen gösterilip dikkat edilecek, pek az göz

Eski İstanbul'da arzuhalcilik yapmak için bir heyet karşısında "ispat-ı ehliyet" etmek gerekirdi. Allom'dan arzuhalci.

yumuluþ müsamahadan kaçınılacak. İşbu emr-i şerifimin sürekli olarak yürürlükte kalmasına aynı özen gösterilecek.”

İstanbul’da devlet yöneticilerini meşgul eden sorunlardan biri de gayrimüslimlerin kilise yaptırma sorunu idi. Hasköy mezarlığının Musevilere ayrılması yüzünden Kasımpaşa halkı ile Museviler arasında ortaya çıkan olay İstanbul kadısını oldukça uğraştırmıştı. O zamanlar İstanbul kadısı şair Baki (1526-1600) idi.

*Biz müttekâ-yı zerkeş-i caha dayanmayız
Hakkın kemâl-i lütfunadır istinadımız*

diyen büyük şair, hak ve gerçeği incelemiş, Musevilerin hukukunu meydana çıkarmıştı. İstanbul’un fethinden sonra bu şehirde kilise yapılması yasalarla yasaklanmıştı. Bu gibi kiliseler çoğunlukla hile ile ve gizli yapılır, fakat haber alınır alınmaz gereğine bakılırdı.

Bütün bu durumlar gösteriyor ki, Türkler yönetim ve güvenlik konusunda İstanbul’a son derece bağlılık göstermişlerdi. Şairler İstanbul’un güzelliklerini dile getirirler, devlet büyükleri bu güzel beldeyi yabancı gözlerle göstermeye bile kıyamazlardı. İkinci Selim döneminde Şah Tahmasb’ın valisi Şah Kulu Han İstanbul’a geldiği zaman Selaniki²¹ şu satırları yazmıştı: “Üsküdar yakasından İstanbul görüldüğü zaman gönül mülkünün parlaklığı insanın sabrını tüketip rahatını kaçıır. İnsan elinde olmasızın.” Yeryüzünde ve göklerin altında, doğrusu dünya ülkelerinin yüzünün suyu, cenneti burasıdır diyip

*Bilâd-ı âlem-i ekvan eğer kim
Geleydi bir yere imkân olaydı
Uluvv ü şarı ile yok şübhe bunda
Stanbul cümleye sultan olaydı.”*

21 Osmanlı tarih yazarı Selaniki Mustafa Efendi (? - 1600)

IV Meskûkât ve Belediye İşleri

Onaltıncı yüzyılda mali durum henüz bozulmaya başlamıştı. Ülke genişti. Gösteriş, süs ve tantana çoktu. Sultan Süleyman, Süleymaniye ve Şehzade camilerini ve daha birçok vakıf yapılarını inşa ettirdiği halde, maliyece yine sıkıntı duyulmuyordu. Yalnız son yıllarına doğru idi ki, giderler gelirleri geçmişti. Zigetvar seferi için sarayın bazı altın ve gümüş eşyası darphaneye verilmişti.

Gelir 183.088.000, gider ise 189.657.000 akçe idi. 656.900 akçe açık vardı. Sokullu bu açığı kapatmaya çalıştı. Fakat içeride, meskûkat sorunu Yahudilerin işe karışması yüzünden büyük bir zaaf doğurdu. O güne gelinceye dek dört ile beş akçe bir dirhemdi. Meskûkât da yalnız İstanbul'da kesilmezdi. Türkiye'nin birçok şehirlerinde, örneğin Belgrat'ta bile kesilirdi. Darphanelerde meskûkâtın usul ve düzenine göre kesilmesi için yerel kadılara sürekli sağlamaştırıcı hükümler gönderilirdi.

Onaltıncı yüzyılda sikkeli altın 120 kuruş, 80 flori, 60 akçe idi. Bir zaman geldi ki flori ile kuruşun değeri arttı. İstanbul kadısına yazılan bir hükümde: "Genel olarak ülkemde önceleri flori altmış akçe ve kuruş kırkar akçede iken hâlâ altın ve kuruş artmakla muamele ahvalinde çok değişiklik olduğu bildirilerek çok kişiye ruhsat verilmeyip, öncekilerden alınmış olduğu üzere flori geriye altmış akçe ve kuruş kırkar akçeye alınması emredildi." Meskûkâtın bu suretle değerinin değişmesi İstanbul'da ve vilayetlerde çoğunlukla gerçekleşirdi. Meskûkat değerinin değişmesine başlıca neden de Yahudilerdi. Ticaret, sanayi, gümrük ve vergi toplama

işleri hemen tümüyle Yahudilerin elinde idi. Yasef Nassi, devletin ticari ve mali tüm işlerini saray aracılığıyla elde etmişti. Hattâ ülkenin her köşesine kendi soydaşlarını yerleştirdi. Nassi, Lehistan ile Türkiye arasındaki balmumu ticaretini tekeli altına almak istedi. İkinci Selim'den Lehistan kralına mektup bile göndertti.

Yasef Nassi kişisel mal varlığını artırmak için sarayı ve Divanı kendi işleriyle uğraştırdığı gibi, ticaretle uğraşan öbür İstanbul Yahudileri de akçeleri kırkarak meskûkâtın bozulmasına neden olurlardı. 1572 yıllarına doğru kırkık akçelerin zararları görülmeye başladı. Sokullu bu duruma engel olmaya çalıştı. İstanbul kadısına yazılan bir hükümde konu şöyle açıklandı: “Ülkemde, özellikle İstanbul'da kızıl ve kırkık akçe çoğalıp halk arasında kırkık akçe geçmekle Yahüdi ve bazıları akçe kırkmayı âdet edinip devlet hazinesine dahi o tür akçe girmekten geri kalmamıştır. Kırkık ve kızıl akçenin halkın elinden toplanarak bundan sonra geçmemesi” emrolundu.

Bu emir üzerine kızıl akçesi olanlar bunları denize atacaklar, kırkık akçesi olanlar darphanede bozdurup yeniden kestireceklerdi. Ondan sonra kimin einde kırkık veya kızıl akçe bulunursa subaşı tarafından para cezası alınacak, bu durum altı ayda bir tekrar edilecekti.

İkinci Selim'in bu emri ancak kısa bir süre sürdü. Üçüncü Murat zamanında yeniden İstanbul'da kırkık ve kızıl akçe dolaşmaya, altın altmış, kuruş da kırk akçeye geçmeye başladı. Bunun da nedeni yine akçelerin kırkılıp akçe değerinin inmesi yüzünden altın ve kuruş fiyatının yükselmesiydi. Bununla birlikte Sokullu, ölümüne kadar akçe sorununa önem verdi. Zamanında ayarı bozuk para yüzünden hiç isyan çıkmadı. Daha sonra hemen tüm isyanlar akçe yüzünden çıktı. Bununla birlikte meskûkâtın değeri korunmaya çalışıldı. İşçi ve çiftçi ücretleri de kanunlarla düzen altına alındı. Ücretler belirliydi. Bazı kimseler işçiye fazla ücret verecek ayartırlar, devlet yapılarındaki inşaatlara sekte vururlardı. Divan, bu yolla işçiye fazla para verip ayartanların cezalandırılıp teşhir edilmelerini emrederdi. İşçi ücretleri için de Mayıs-Kasım ayları arası günlük onikişer akçe, Kasım-Mayıs arası onar akçe olarak uygun görülmüştü. Daha sonra bu ücretin işçinin geçimine yetmediği anlaşıldı. Mimarbaşının isteği üzerine işçi ücretleri onaltışar akçeye çıkarıldı. Hattâ bununla da yetinmeyecek çalışmak istemeyenlerin cezalandırılmaları emrolundu.

Onsekizinci yüzyılda sık sık yangın çıkması üzerine kalfalar yetmiş sek-

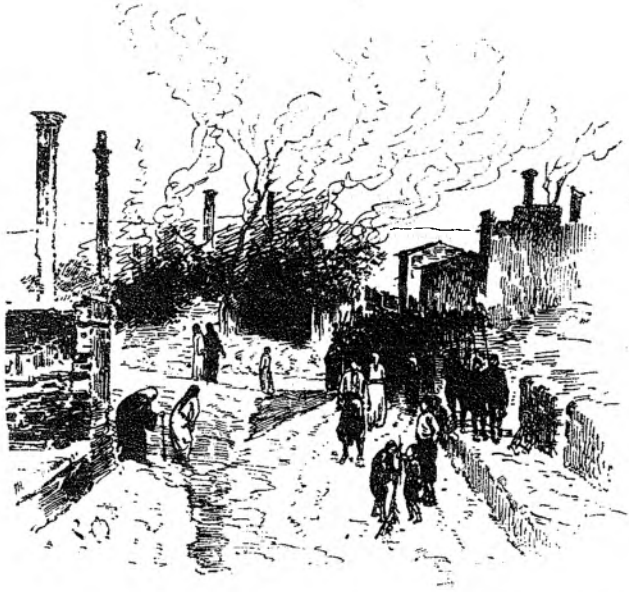
sen akçe ücret istemeye başladılar. Bu kez ücret sorunu yeniden ortaya çıktı. “Rûz-i Hızır (5 Mayıs)dan rûz-i kasıma varınca atvel eyyâmında (uzun günlerde) bir nefer kalfaya altmış akçe, bir nefer ustaya kırk akçe, rûz-i kasımdan rûz-i Hızır’a varınca akser eyyâmında (kısa günlerde) bir nefer kalfaya ellibeş akçe, ve bir nefer ustaya kırk akçe” verilmesi kabul edildi.

Onaltıncı yüzyılda zenginlik genellikle yüksek düzeydeydi. Vezirlerin zenginliği hepsinden üstündü. Rüstem Paşa, sağlığında birçok hayrat, cami ve imâret yaptırdı. Ölümünde 11.300.000 akçe serveti ortaya çıktı. Kılıç Ali Paşa camiler, hamamlar ve çeşmeler yaptırdığı halde, ölümünde 60.000 altın parası çıktı. Eşyası satıldı, varlığı 500.000 altına ulaştı. Öbür eşyalar da günlerce satıldı durdu. Yine bu dönemin ileri gelenlerinden Sinan Paşa’nın da serveti müthişti. Ölümünden sonra çıkan malları şunlardı: 600.000 kese sikke kuruş, 29 yük mücevherle süslü altın kılıç, büyük bıçak, hançer, bozdoğan, miğfer, necef, cevahir. Bir kese bin dirhemlik cevahir iksiri, yüz kantar altın-gümüş kap kakak. Bin parça çuha, sof, pamuklu kumaş. Sinan Paşa’nın giysileri ve öbür eşyası satıldı. Giysilerine ilgi gösteren olmadı. Selânikî diyor ki: “Bî endâm (biçimsiz) olmağla çendan (o kadar) baha etmedi. Alanlara dahi hayır etmedi.”

Onaltıncı yüzyılda İstanbul’un belediye işleri oldukça düzenliydi. Bütün işler camiler, sokaklar, kaldırımlar ve evlerin yapımı ile meydanların süpürülmesine, sağlık önlemlerine, ücret konusuna dayalı idi. Aslında sokaklar, Tahtakale ve başka çarşı bulunan yerler dışında oldukça genişti. En kalabalık yerler, sur içinde bulunan kısımdı. Eyüp, Galata, Üsküdar İstanbul’dan ayrı sayılırdı.

İstanbul içinde, özellikle Süleymaniye, Ayasofya ve Edirnekapı semtlerinde vezirlerin ve kazaskerlerin sarayları vardı. En önemli yapıları camiler ve medreseler oluşturuyordu. Bunların çevresinde toplanan evler, meyve ağaçlarıyla dolu büyük bahçeler ortasındaydı. İlkbaharda zarif renklerle açan badem, erik ve şeftali ağaçlarının, pencerelerden sarkan mor salkımların, henüz filizlenen asmaların arasında basit şekilleriyle yükselen bu evlerde oturmak bir zevkti. Yazın sıcak günlerinde, bahçelerde dikilen mısırlar, iri yeşil yapraklı ay çiçekleri, çardaklara tırmanan beyaz çizgili mor ve fes rengi sarmaşıklar karşısında gaza menkıbeleri dinleyen halk pek mutluydu. İstanbul’un bu özel bahçeleri çeşmelerden akan fazla sularla sulanırdı. Sultan Süleyman Kırkçeşme suyunu İstanbul’a getirdikten sonra,

İstanbul'da su sıkıntısı da azaldı. Burma lüleler, yani musluklar ortaya çıkıncaya kadar herkes bağını ve bahçesini bu sularla sulamayı sürdürdü. Su sorunu İstanbul'da büyük bir önem taşıyordu. Bu nedenle su yollarına dikkat ederler, künklerin

Eski İstanbul'da bir yangın yeri

geçtiği yerlere ağaç dikmeyi, ev ve bahçe yapmayı yasaklardı.

İstanbul'da belediye, sağlık ve inşaat işlerine bakmak İstanbul kadısı ile mimarbaşının göreviydi. Mimar Sinan, Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarından Üçüncü Murat'ın son yıllarına kadar bu görevi hakkıyla yerine getirdi. "Ser mimaran-ı âlem" belediye işlerinin teknik yönünü, İstanbul kadısı yasal uygulamaları, subaşı da icra görevini yerine getirirlerdi.

Hükümet surların korunmasına ve kaldırımların onarımına önem verirdi. Özetle surların üzerine ve çevresine ev yaptırmak yasaktı. Yapanların evleri yıktırılırdı. Evler surlardan en az dört arşın (yaklaşık 4 x 75,8 cm) uzakta yapılabilirdi. Bu dört arşın da çoğunlukla yol için bırakılırdı. Surların çevresinde ağaç ve tahta yığılmasına izin verilmezdi. Yangın, İstanbul'da pek felaketli sonuçlar doğurduğu için evlerin saçaklı yapılmasına dikkat edilirdi. Yolun üzerine fazla çardak ve çıkıntı yapanların bu fazlalıkları mimarbaşı tarafından yıktırılır, yol daraltılmamaya çalışılırdı.

Yangınlara engel olmak için de bazı önlemler alınmıştı. Yangınların çıkışı çoklukla bacalardan olurdu. Hükümet bunu mimarların bilgisizliğine yorumladı. Bu gibi bilgisiz mimarların mesleklerini yapmalarını yasakladı. Bununla birlikte, yangınlara engel olmak için halka da bazı görevler yükletildi: Mahallelerde yangın olduğu zaman, herkes çarçabuk evinin üzerine çıkmak için evinde her an bir merdiven, bir fiçı da su buldurmak zorundaydı. Yeniçerilerle halk yetişinceye kadar yangın bu şekilde söndü-

Tulumbacılar

rülmeye çalışılacaktı. İstanbul kadısı her evi yoklayacak, merdiveni ve su dolu fıçısı bulunmayanların sahiplerini tutuklatacak, subaşı aracılığıyla kendilerinden ceza aldıracaktı.

O dönemde başmimarın görevi çok önemliydi. İstanbul'da başmimar evlerin yapımını denetlediği gibi, şehre gelen keresteleri de incelerdi. Direklerin, merteklerin, tahtaların, çatı tahtalarının eni, boyu, kalınlığı hükümetçe belirlenmişti. Belirli miktardan eksik ve kalitesiz kerestelerin satılmasını başmimar anında engellerdi. Başmimar bu gibi işlerde görevini sürekli olarak İstanbul kadısıyla birlikte yapardı.

Onaltıncı yüzyılın ünlü mimarları, başta Koca Sinan olduğu halde, Mimar Mehmet Ağa, Mimar Ahmet Ağa, Mimar Süleyman Ağa, Mimar Kara Şaban Ağa, Mimar Hayrettin Ağa, Mimar Muslihiddin Ağa, Mimar Hüseyin Çavuş'tu. Mimar Sinan'dan sonra başmimar, Davut Ağa oldu ve 1599'da vebadan öldü. Yerine Mimar Dalgıç Ahmet Çavuş geçti. Ondan sonra onyedinci yüzyılda başmimar olanlar, Sultan Ahmet Camii'ni yapan Mimar Mehmet Ağa, Dördüncü Murat'ın başmimarı Hasan Ağa, Sultan İbrahim'in başmimarları Mimar Kasım Ağa ve Mimar Mustafa Ağa, Dördüncü Mehmet zamanında yine Mimar Mustafa Ağa'dır. Bunlardan sonuncusu Mimar Davut Ağa'nın kubbeye kadar çıkardığı Yeni Cami'yi tamamlamıştır. Onsekizinci yüzyılın başmimarları da Mimar Mehmet Ağa, Mimar Hacı Hüseyin Ağa, Mimar İbrahim Ağa, Mimar Mehmet Ağa, Mimar Hacı Mustafa Ağa, Mimar Hacı Tahir Ağa ve Mimar Hacı Ahmet Ağa'dır.

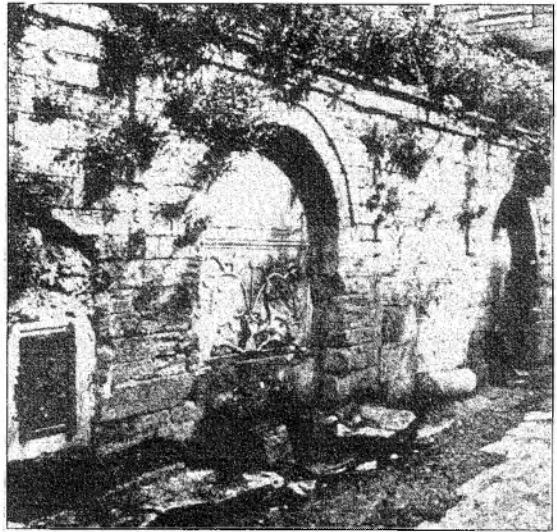
İstanbul'da yangınlar yüzünden kireç, tuğla ve kiremit kıtlığı önemli boyutlardaydı. O dönemde kireç, tuğla ve kiremit en çok Hora (Bakırköy), Yalova, Darıca ve İzmit'ten gelirdi.

Savaş ve yokluklar yüzünden buralardaki fırın ve işyerleri işlemez bir durumdaydı. En çok kiremit yapılan yer, Hora köyüydü. Fakat oradan gelen kiremitler de bazen gerekli şartlara uygun olmazdı. İstanbul'un inşaat malzemesinin gözetim ve denetimi mimarbaşının göreviydi. Kiremitlerin çaplarını o belirlerdi. Bir yıl, ne kadar kiremit fabrikası varsa tümünde bulunan kalp kiremitlerin atan görevli memur aracılığıyla saptanıp kırılmaları emredildi. Makriköy, Yalova, Darıca ve İzmit'teki kireç fırınlarıyla tuğla ve kiremithanelerin sahipleri fırınlarını onarmaları konusunda uyarıldı. Böylece İstanbul halkının ev ve dükkânlarını taş ve tuğladan yapmaları için gerekli olan inşaat malzemesinin tedariki kolaylaştırıldı.

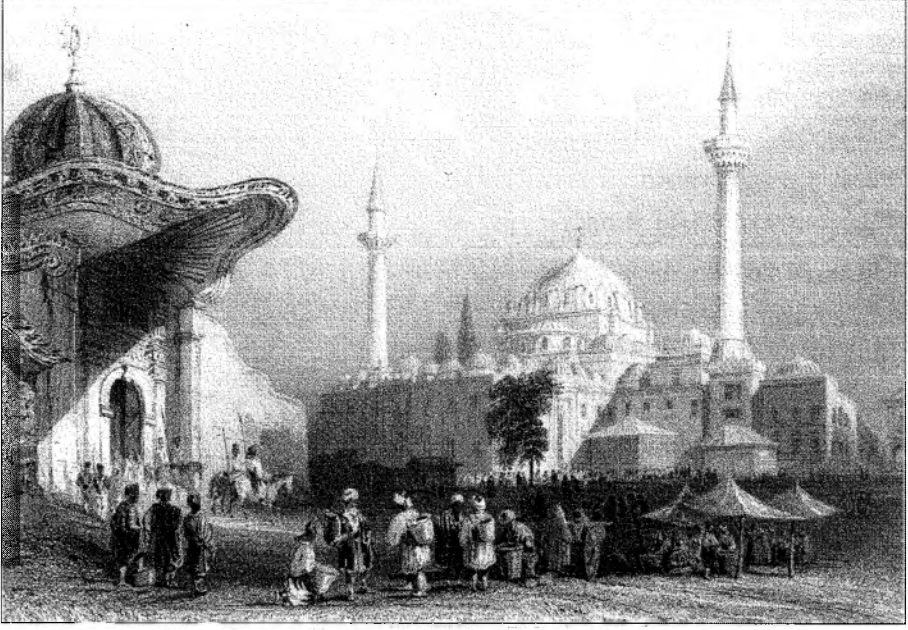
Kireç, tuğla ve kiremit gibi kurşun da önemliydi. Yangınlardan camilerin de kurşunları eriyordu. İstanbul'da kurşuncu tayfasına mahsus beş fabrika, o zamanın deyimiyle beş kârhane vardı. Bu fabrikalarda çalışan işçiler ustaların yanında çalışırlar, kurşunculuğu eksiksiz öğrenirlerdi. Daha sonra kethüdalara, yiğitbaşılara ve eski ustaları huzurunda sınava girerler, kendilerini kanıtladıktan sonra fabrikalarda kurşunculuk yapabiliyorlardı. Sarayın, bahçelerdeki köşklerin, camilerin kurşunlarını onlar üretirlerdi. Böylece ustalar yanında kurşunculuk öğrenmeyenlerin bu sanatla uğraşmaları engellenirdi. Bir yıl, öbür esnaf gibi kurşuncuların da düzene aykırı iş yaptıkları haber alındı.

Hassa mimarbaşı Hüseyin Ağa bu durumu şikayet konusu yaptı. Çünkü belli kişilerin gerçekten kurşun işi ile uğraştıklarını, ancak hilekârlık ve hırsızlıklarının ortaya çıktığını haber verdi. Divan, bunu da engelleyerek kurşun sorununu çözümlendi.

Fakat asıl güçlük çiftçilerin ücretlerini belirleme konusunda ortaya çıktı. Onsekizinci yüzyılda, İstanbul'da yangınlar yüzün-

Bozdoğan (Valens) Kemerinin Kovacılar Caddesi hizasında bulunan Kırkçeşme, Atatürk Bulvarı açılırken yıkılmıştır. Çeşme üzerindeki tavuskuşu bugün Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Bizans döneminde Konstantin tarafından yaptırılan Forum Theodosi ile Senato Sarayı'nın olduğu Beyazıt Meydanı daha sonra camisi Eski Saray'ı ile ünlendi. Bartlett'ten Beyazıt Camii ve Serasker kapısı.

den inşaat çoğaldıkça dülgerler ve işçiler de yüksek ücret istiyorlardı. Oysa ki dülgerler için sanatlarındaki becerilerine göre devletçe belirlenmiş ücret kırk ile elli akçe idi. Hiçbir dülger ve işçi bundan fazla ücret isteyemezdi. Fakat bu işi izlemekle görevli olan kişilerin kayıtsızlığı ve ihmali işçilerin ücretini artırdı. Kalfaların birçoğu ev yaptıranlardan fazla ücret istemeye başladılar.

“Hattâ bazı marangoz tâifesi istihkakına göre tayin olunan ücrete kanaat etmeyüb artırılması talebi ile eziyet ve dilediği mertebe ücret almak fikri ile yapılardan âletlerin kaldırub halkı taciz eyedikleri” gerçekleşti. Nihayet Divan'dan mimar ağaya yazılan bir hükümde “Bundan böyle ferman hükümlerine aykırı harekete cesaret edenlerin sürgüne gönderilecekleri ve Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılacaklarının kararlaştırıldığı” bildirildi. Ücret konusu da bu yolla çözümlendi.

Sokakların temizlenmesine gelince: Atmeydanı yılda bir, Beyazıt Meydanı ayda iki kez çöplükbaşı tarafından, para cezasına mahkûm Hıristiyan ve Yahudilere süpürttürülür, bunun denetlenmesini İstanbul kadısı yapardı. Bu görevle yükümlü olanlar çoğunlukla vergiden muaf tutulurlardı.

1648'de meydana gelen bir olaydan dolayı Atmeydanı olarak da bilinen, Bizanslılar zamanında Hipodrom olarak kullanılan Sultanahmet Meydanı her dönemde önemli siyasal ve toplumsal olaylara sahne oldu. J.B. Hilair'den meydanın 18. yüzyıldaki görünümünü.

İstanbul'da özellikle kaldırımlara özen gösterilirdi. Vakıf dükkânlarının önünde bulunan kaldırımları mütevellileri onarttırırlardı. Kendilerine ait kaldırımları onarttırmayan mütevellilerin mütevellilik hakları başkasına verilirdi. Kaldırımların her zirai (75-90 cm arasında bir ölçü) kaldırımcılara altışar akçeye, karışık kaldırımların her zirai dörder

akçeye yaptırılırdı. Taş fiyatı yükseldiği zaman her zirai sekizer akçeye, karışık kaldırımların her zirai da dörder akçeye yaptırılırdı. Üç yıl içinde kaldırımlar harap olursa, kaldırımcılar bozulan yerleri ücretsiz yapmakla yükümlüydüler. Kaldırımcıların gözetim ve denetimi kaldırımcılar kethüdasının göreviydi.

İstanbul kadısı bu görevle birlikte Pereme, yani kayık ücretlerine de bakardı. En işlek yer Haliç'ti. Kayıklar Haliç'te Eyüb'e, Boğaziçi'nde de Üsküdar ve İstinye'ye kadar gidebilirdi. Kayıklar için saptanan ücret, iki ile altı kürekli olanlarına ve bir de havanın durumuna göre idi. Örneğin Yemiş iskelesinden Kâğıthane'ye hava limanlık olursa on, yavuz olursa onbeş akçe alınırdı. Balıkpazarı'ndan Beşiktaş'a dolmuş yarım akçe, altı kürekli dört akçe idi. Kayıklara erkeklerle birlikte kadın bindirilmezdi.

Bu arada hayvanları koruma işine de önem verilirdi. At hamallarının zayıf, sakat, nalsız, semerleri eski hayvan ve katır koşmaları yasaktı. Hamalların caddelerde beygirleri katarlamalarına, her hayvana taşıyabileceğinden çok yük vurmalarına, atlarını gereği gibi beslemelerine, halktan gereksiz yere ücret istememelerine dikkat edilirdi. Düzene aykırı davra-

nanların “başkalarına ibret olmak için” haklarından gelinirdi.

İstanbul kadısı şehrin sağlık işlerini de gözetler ve denetlerdi. Hekimbaşının padişaha vereceği mektup üzerine gereken önlemleri İstanbul kadısı alırdı. Bu dönemde, İstanbul’da tabip, cerrah ve kehhâl (göz hekimi) adıyla dükkân açan birçok hekimler vardı. Bunlar “Müslümanlara tıbbı aykırı ve hikmete karşı katil şerbetler ve zehirli müshiller verip eski âdetlere uymayan yaralar açıp” halkın zarar görmesine neden olur-

lardı. Hattâ Kanunî’nin şehzadesi Sultan Mehmed’in kızı Hümaşâh’ın eşi Ferhat Paşa’nın ölümü bile böyle bir acemiliğe bağlanmıştı.

Hekimbaşı Gırasettinzade Muhittin bu sakıncaları göz önüne aldı. O tarihten başlayarak tabiplerin hekimbaşı aracılığıyla sınavdan geçirilmeleri, ondan izin almadıkça çarşı ve toplantı yerlerinde fazla elbiselerini sererek gereksiz kalabalıklar oluşturmamaları, Müslümanlara rastgele ilâç vermeme-leri anımsatıldı. Böylece çığırkanlık yapanlar, Müslümanlara tıbbı aykırı ilâç verenler derhal bildirilecek, haklarında ne gibi yargı kararı çıkarsa ona göre hareket edeceklerdi. Eczaneler o dönemde aktar dükkânlarıydı. Yetkisiz olanlara dükkân açtırılmazdı. Aktarlar gerektiğinde fazladan vergi öder, yoksullara parasız ilâç verirlerdi. Aktarların meslekten olmalarına dikkat etmek meslek kethüdasının görevidi. Bulaşıcı hastalıklara çare bulacak tabip yoktu. Vebaya en yararlı ilâç dua idi. Vebadan ölenlerin sayısı sınırsızdı. Böylece, çocuk doğurmak da büyük bir felaketti. Çoğu sultanların çocuk doğururken öldükleri görüldü.

V

Su, ekmek, et, odun, kömür

İstanbul'da belediye ile ilgili işlerden biri de su sorunu idi. Kanunî Sultan Süleyman Kırkçeşme sularını İstanbul'a getirttiği zaman milletin yüzü biraz güldü. Her tarafta çeşmeler yapıldı. Ebussuud Efendi de Yazıcı çiftliği yöresinden bulduğu suyu Turunçluk suyu ile birleştirdi, bir çeşme yaptırmaya karar verdi. Su yolları yapmak için büyük bir çalışma başladı. Su yollarının onarımı için Mısır'dan hamallar bile getirildi. Sular İstanbul'a düzenli bir biçimde dağıtılacaktı. Eğrikapı dışında büyük bir su hazinesi vardı. Bu hazine altmış lüleye bölünüyordu. Bu sular hazinelerden çeşmelere dağıtıldı. Sultan Süleyman dönemine gelinceye dek çeşmelerin suyu hep boşa akardı. Gece gündüz akan çeşmelerden sokaklar çoğunlukla bataklık haline gelirdi. Sonunda burma lüleler bulundu. Hem sokaklar çamurdan kurtarıldı, hem de suların boşa akmasına engel olundu. Böylece artan suyu isteyenler hayrat çeşmeler yaptırarak oralara akıtırlardı. Fakat burma lülelerin, yani muslukların icadı birçoklarının işine gelmedi. Bazı mahalelerde imam ve cemaat: "Akan su bahçelerimize verilmiştir. Yabana akarsa aksın. Burma lüleye rızamız yoktur" dediler, burma lüleleri kaldırmaya çalıştılar. Bu konuda en ileri gidenler sipahilerdi. Bu sorun üzerine Sultan Süleyman İstanbul kadısına şu hükmü yazdı: "Çeşmelere burma lüle takıldığından lüleyi ufaltan eğer sipahi ve başka kullarım taifesi ise kapıma arz eyliyesin. Ve eğer ehl-i cihetten (yöre halkından) ise cihetten alup ahare (başka tarafa) veresin. Ve eğer şehirli halkından ise muhkem hakkından geldikten sonra cerime (ceza) sin aldırasın. Ve yaba-

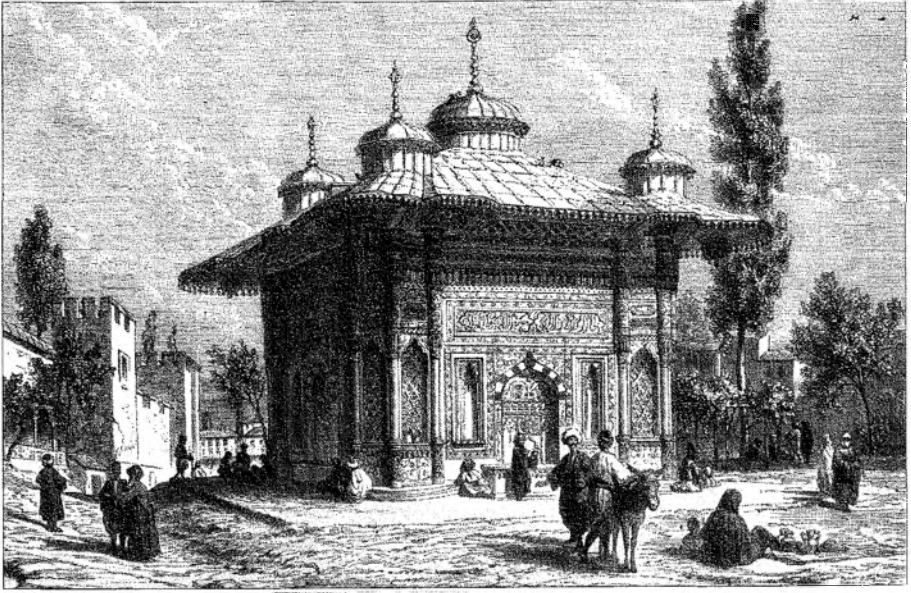
na akmak ecli (nedeni) için açık koyanların dahi vech-i meşruh (açıklanan nedenlerle) üzere haklarından gelesin.”

İstanbul çeşmeleri iki sınıftı. Biri at sakalarına, biri de mahallelere mahsustu. At sakalarının, mahallelere ayrılan çeşmelerden su almaları yasaktı. Fakat genellikle buna uyulmazdı. At sakaları mahalle çeşmelerinden de su alırlar, halka satarlardı. Mahalle halkı bahçelerini sulamak için geceleri çeşmeleri mahsus açık bırakırlardı. Hamamcılar ve hattâ halkın bir kısmı özellikle anahtar edinirler, geceleyin su yolu kapı ve bacalarını açarlar, belirlenenden fazla su almaya çalışırlardı. Mahalle halkı derhal dilekçe sunup bu gibileri şikayet ederdi.

At sakalarının hukukuna bazan arka sakaları tecavüz ederler, onlara ait çeşmelerden su almaya çalışırlardı. Fakat Divan-ı Hümayun nazarında at sakalarının hukuku diğerlerinininkinden üstündü. At sakaları İstanbul'un fethinden beri, yangın çıktığı zaman hizmet karşılığı su taşırlardı. İstanbul'da sık sık ortaya çıkan yangınlarda kiminin atı, kiminin de eşeği yaranır veya ölürdü. Bu özverilerine karşılık at sakalarının hukukunu korumayı Divan-ı Hümayun bir görev bilirdi.

Bununla birlikte, Divan-ı Hümayun'un bazı kişilerin özel çeşme yapmasına izin vermesi birtakım yolsuzluklara neden oldu. Bazı kişiler, hayrat olmak üzere çeşme yaptırmayı bahane ederek su alırlar, evlerinde yaptırdıkları haram ve şadırvanlarda kullanırlardı. Bu yolsuzluğa reisülküttap, kazasker, Galata emini, eski defterdar, nişancı, arpa emini gibi devletin üst düzey görevlileri de cesaret ederlerdi. Sokullu'nun sadrazamlığı döneminde devlet ileri gelenlerinin bu tutum ve davranışlarından şikayet edildi. Sokullu sorunu saraya arzetti. İkinci Selim: “Sıradan insanlar aracılığıyla durumlarını denetleyip herbiri evleri içine aldıkları suyu emr-i şerifimle mi almışlardır? Yoksa dışarıda su bulup da bunu şehir suyuna katıp evlerinin yanına geldiğinde mi almışlardır? Yahut evlerinin yanında bulunan çeşmeden gereksiz yere mi evlerine su aldırılmışlardır? Elleriinde belgeleri var mıdır, varsa ne zaman almışlardır?” konusunda araştırma yapılmasını emretti.

İstanbul'da su işlerine bakmak üzere bir su nazırı vardı. Fakat işlemlerin yürümesi için genellikle İstanbul kadısına ve dergâh-ı âli çavuşlarına hüküm yazılırdı. Her çeşmenin kaç lüle olduğu araştırılır, zarar ve ziyanın ödenmesine çalışılırdı. Bir yere ayrılan suyun sahibi o suyu istediği gibi

İstanbul'un su ihtiyacı Halkalı ve Kırkçeşme suları tarafından sağlanıyordu. Kırkçeşme ve Halkalı suları karışık bir su yolu sistemi ve bentlerle semtlere ulaşıyordu. Tricon'dan 18. yy'daki görünümüyle III. Ahmed Çeşmesi.

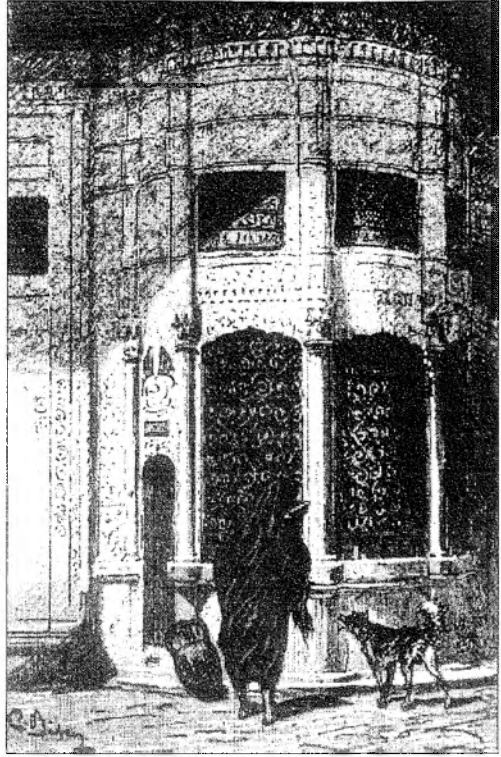
kullanırdı. Örneğin İkinci Selim'in eşi Nurbanu Sultan'ın hamamına ait suyu beygirler dolaplarla çekerlerdi. Bu su hamama fazla geldiği için artan suyu vakıf çeşmelere dağıtırlar; bir bölümünü de günlük ücretle isteyene satarlardı. Buradan gelen para hamama su çeken beygirlere harcanırdı. Nihayet Nurbanu Sultan hamamının fazla suyu yüzbin akçeye satın alındı. Paranın faizi dolap beygirlerinin masraflarına karşılık tutuldu.

İstanbul'a bol su geldikten sonra yapılan başlıca çeşmeler ve hamamlar, Edirnekapı karşısındaki Gümrükhane çarşısı çeşmesi, Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan hamamı, Ebussuud Efendi'nin Macuncu Mescidi yöresindeki hamamı, Beyazıt çevresinde Kızlar Ağası Davut Ağa'nın çeşmesi idi. Daha sonra onyedinci yüzyılda Tophane'de Birinci Ahmet, onsekizinci yüzyılda Bâb-ı Hümayun önünde Üçüncü Ahmet çeşmesi yapıldı. Artık İstanbul halkı o zamana kadar çektikleri susuzluktan kurtuldular.

Kırkçeşme suyu esas olmak üzere İstanbul'un çoğu mahallelerinde çeşmeler yapıldı. Bazen su kemerleri sellerin ve zamanın etkisiyle yıkılır, halk yine susuzluk belasına uğrardı. Bu felaket, yaza rastladığı zaman, bir at yükü su için onbeş akçe, yani zamanımız ölçülerine göre yirmialtı kuruş on para bile verme zorunluluğu doğardı. Tarihçi Selanikî'nin tanıımı-

na göre, böyle zamanlarda kuyular ve pınarlar ihtiyacı karşılayamayıp dönemin padişahı susuzluk çeken insan ve hayvanları güzel, tatlı ve bol suya kavuşturmaya niyetlenmiş, bu konuda gösterdiği gayretle iyi isim bırakmıştır.

İstanbul surlarının içinde ve dışındaki kuyulardan su bulanlar, bu suları mecra hakkı diye vakıf su yollarına armağan ederler, üçte ikisini kendileri alırlardı. İstanbul'un su derdi onsekizinci yüzyılda da hükümeti uğraştırdı. O tarihe gelinceye dek devlet ileri gelenlerinden varlıklı olanlar, çevrelerinde oturan yoksulları susuz bırakmamak için hem dışarıya çeşme yaptırmışlar, hem de ev-

İstanbul'da suyun depolandığı yerler eski Bizans sarnıçları ve Osmanlı döneminde yaptırılan havuzlardı. C. Biseo'dan Galata'da bir çeşme.

lerine kuyu kazdırmışlardı. O dönemde evlere kuyu kazdırmak büyük bir sorundu. Devlet ileri gelenlerinden başkaları evlerine kuyu kazdırmazlardı. Evlerine kuyu kazdırmak istedikleri zaman yasal yollardan ve bilirkişi gözetiminde kuyu kazılacak yerler belirlenip gözden geçirilir, başkalarının kuyusuna gelen suya zarar vermeyeceği anlaşıldıktan sonra izin verilirdi. Bu sayede su durumu düzenli, çeşmelerde sular bol, yoksul veya zengin kim olursa olsun su sıkıntısı çekmez, ihtiyaç duymazdı.

Zaman geçtikçe yöntem değişti. Devlet büyüklerinden olmayanlar da evlerine su getirmeye heveslendiler. Nazırlar para yedirerek evlerine kuyu kazdırmayı başadılar. Fakat bu kuyuların suları önceden kazılmış olan kuyuların suları idi. Ya da nazırlardan satın alınan birkaç masra (1/4 musluk tutarında) sudan oluşurdu.

Kış mevsiminde su bol olduğu için bunun farkına varma olasılığı yoktu. Fakat yazın sular azaldığı zaman bu durum ortaya çıkardı. Gerçi bun-

ların suları kestirilirdi. Fakat evlerinde hazır çeşme bulunduğu için nâzırlardan para ile su almayı yine başarırlardı.

İstanbul içinde çeşme ve kuyu sularına özen gösterildiği gibi, Belgrat ormanları yöresindeki Çifte Havuzlar'dan İstanbul'a gelen suyun da temizliğine ve korunmasına dikkat edilirdi.

1725'de Çifte Havuzlar'ın temizliğine dikkat edilmediği görüldü. O çevredeki köylerde oturanlar burada çamaşır yıkarlar, suya hayvanlarını salıverirlerdi. Derhal su nâzırına bir emir yazıldı. Çifte havuzlardan çevre köylerin sınırları sonuna kadar suyun etrafına çalı çit çekildi. Gelip geçenlere engel olmamak için de türlü türlü köprüler yaptırıldı.

Divandan çıkan hüküm çevre köylerdeki halka duyuruldu. Bu hükmünde, yapılan kazık ve çitlerden her kim bir çalı koparacak olursa koparan kişinin köyündeki tüm ev ve binaların yerle bir edileceği, halkının başka yerlere sürülmekle bırakılmayıp kürek cezasına çarptırılacağı bildirildi.

Şehirde suyun yönetimine o derece özen gösterilirdi ki, İstanbul, Galata, Eyüp ve Boğaziçi'nde suyun azalmasını önlemek için, çifte ve tek hamam yaptırılmazdı. Bu konuda odunun da çok harcanmaması göz önüne alınırdı.

* * *

İstanbul'un beslenme sorunu, her dönemde olduğu gibi, onsekizinci yüzyılda da Divan-ı Hümayun'u sürekli olarak uğraştırırdı. Bu arada ekmek ve fırın konusu çok önemliydi. Fırınlar genel olarak ikiye ayrılmıştı: Has ekmek fırını, harcî (her keseye uygun) ekmek fırını. Has ekmek fırını eskiden kalma beş fırındı. Bununla birlikte, dönemin deyimiyle günlük has ekmek işleyen fırınlar bazen harcî ekmek de işlerlerdi. Fırınların sayısı

Divan-ı Hümayun tarafından fermanla sınırlandırılmıştı.

Has ekmeğin her biri, harcî ekmekten onar dirhem eksik çıkarılırdı. Ekmeklerin ölçülerine ve ne kadar eksik çıkarılacağına dair emirler hep divan defterlerine yazılırdı.

Fırınlarında has ekmek çıkarmak isteyenler resmen divana başvururlar, divandan hükm-i şerife, İstanbul kadılığında da yasal izin alırlardı.

İstanbul'un genel olarak beslenme, ekmek ve fırın işlerine, başta İstanbul kaymakamı olmak üzere başkent kadısı karışırdı. Ekmek işlerine son derece özen gösterildiği halde, bazen fırınlar buğdayın kilesini yirmibeşer

akçeye alırlar, has ekmeği, yönetmeliğe aykırı olarak, harcî ekmekten kırk dirhem bile eksik çıkarmaya cüret ederlerdi.

Fırınlardan bazıları devlet ileri gelenlerinin, bazıları da Rumların ve Ermenilerindi. Uzun süreden beri işlemez durumda kalan fi-

Eski İstanbul'da sokaklarda çok sık görülen pideci.

rınların işletilmesi için divandan emir almak gerekirdi. Has ekmeği işleyen fırınlardan başka, İstanbul'un hemen her tarafında harcî ekmeği işleyen fırınlar vardı. Bunlardan birçoğu ekmeği ve fırın sorunundan dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıklar için divana başvururlar, iddialarını divanın vereceği kararlarla çözümlenmeyi başarırlardı.

Has ve harcî ekmeği fırınlarından başka, börekçi fırınları da vardı. Börekçi fırınları asla ekmeği çıkaramayacakları gibi, has ekmeği fırınları da çörek, halka ve gevrek çıkaramazlardı.

1703'te börekçi fırınları da eski kararlara aykırı olarak ikişerlik ve dörderlik ekmeği çıkarmaya başladılar. Has ve harcî ekmeği tayfası derhal divana başvurdu: "Börekçi taifesi eskiden beri çörek, halka ve gevrek işleyip kesinlikle ekmeği yapmış değillerken, eski kararlara aykırı olarak ikişerlik ve dörderlik ekmeği üretip fırınların tatiline, gelirlerinin ve kazançlarının eksilmesine neden olmaktadır. Bu durumun eskiden verilmiş yasal kararlara göre engellenmesinin gerektiğini" savundular. Divan bu isteği derhal kabul etti. İstanbul kaymakamı ile kadısına delillendirilmiş bir hüküm yazıldı.

* * *

İstanbul'da et sağlanması büyük güçlüklerle karşılaşılırdı. Et bulma, celep örgütü, Rumeli'den ve Anadolu'dan koyun getirilmesi, İstanbul kasaplarının yönetimi, Divan-ı Hümayûn için sürekli olarak çözümlenemez bir sorun idi. Beslenmenin bu dalını sağlamak için Divan-ı Hümayûn'dan kadınlara sürekli olarak hükümler yazılırdı. Divan, İstanbul'da her zaman bol et bulundurmak için şu noktalara önem verirdi: Kasapların seçimi, o dönemin deyimleriyle kasap yazılması, celep tayini, her kadılıkta celep örgütü, celeplerin İstanbul'a getirecekleri koyunların türü, et fiyatı, İstanbul halkına etin dağıtım biçimi, kasap sermayesi, kasapların açığını halktan toplanan kasap akçesiyle kapatmak.

İstanbul alındıktan sonra Ayasofya Kilisesi camiye dönüştürülür dönüştürülmez Yedikule dışında otuzüç adet hayvan kesim yeri ve üçyüzaltmış adet tabakhane yapılmıştır. Bunlar, kiraları ileride ödenmek üzere debbağlara kiraya verilirdi. Bunlardan başka, daha sonraki dönemlerde, Eyüp'te bir salhane (kesim evi) açılmıştı. Aslında İstanbul, Ayvansaray'dan Yedikule'ye, Yedikule'den Sarayburnu'na, Sarayburnu'ndan Ayvansaray'a kadar sınırlı sur içinde bulunduğundan, şehrin çeşitli noktalarında açılan salhaneler İstanbul'un et ihtiyacını çabuk ve düzenli bir biçimde sağlardı.

Yedikule'de yapılan otuzüç salhane ile üçyüzaltmış tabakhane Ayasofya Camii'ne vakıftı. Sekiz Yeniçeri meydanı ile Eski Saray'ın, Yeni Saray'ın ve başka yerler için gerekli olan eti bütün kasaplar bu salhanelerde kestikleri koyunlardan elde ederlerdi. Aynı zamanda İstanbul'un deri ihtiyacı da buradan sağlanırdı. Bu da yetmediği takdirde dışarıdan manda, öküz, keçi, koyun ve kuzu derisi getirilirdi. Manda derisi yüz yirmi, öküz derisi yüz on, inek derisi seksen, keçi derisi yirmi, koyun derisi on, kuzu derisi de üç akçeye satılırdı. O zamanlar İstanbul'un beslenme sorununu en fazla aksatan şey, halk arasındaki alışverişlerde tümüyle mangır verilip alınmasıydı.

Yedikule'deki bu tabakhanelerden başka, Üsküdar'da Valide-i Atik Camii ile imareti evkafından oniki tane tabakhane daha vardı. Debbağ esnafının ahi babaları hâlâ mevcuttu.

Tabakhaneler, salhanelerin yanında idi. Bir yandan hayvanlar kesilir, öbür yanda da derileri işlenirdi. İşkembeleri de işkembeciler satın alırlardı. İşkembeci tayfasının belediye işlerine bakan memura, kul oğlanlarına, yasakçı tayfasına "haftalık" adıyla para vermeleri usuldendi. Bununla birlikte sarayın av köpekleri için de işkembe gerekliydi. Sarayın zağarlarına

bakmak görevi yeniçeri ocağının altmışdördüncü zağarcılar neferlerine aitti. Zağarcı neferleri divana başvururlar, besledikleri devlet malı zağar ve samsonların yiyecekleri sayıda işkembeyi İstanbul'da bulunan işkembecilerden ücretsiz olarak alırlardı. Buna karşılık belediye görevlisi, kul oğlanları ve yasakçı tayfası tarafından "haftalık" adıyla paraları alınmak üzere izin verilmesini rica ederlerdi. O tarihten itibaren işkembecilere "emr-i şerif" verilir, zağarcılar saraya ait zağarlarla samsonların yiyecekleri kadar işkembeyi sürekli olarak işkembecilerden alırlardı. Bu yolla salhaneler, tabakhaneler ve işkembeciler düzenine uygun bir biçimde hareket ederler, hiçbir taraftan da tedirgin edilmezlerdi.

Fakat bu düzen çok sürmedi. 1701'de kasapların da keyfi kaçmaya başladı. O tarihe gelinceye dek kasap esnafı dışarıdan gelen koyun ve sığırları kendi paralarıyla alırlar, salhanelerde keserlerdi. İstanbul'da yaz, kış et eksik olmazdı. Leventler kasapların ticaretini çekemediler. Tersane-i Âmire çevresinde ayrıca salhaneler açtılar. Dışarıdan gelen sürüleri karşıladılar. Kasaplara meydan vermeyerek kendileri satın aldılar, kendi salhanelerine getirerek kesmeye başladılar. Fakat eti kasap fiyatına satsalar yine iyi idi. Leventler ticareti iyice kafalarına koymuş oldukları için yürürlükteki fiyattan da fazlaya satıyorlardı. Bu durum doğal olarak Yedikule dışında olan eski salhanelerin kapanmasına neden oldu. Kasaplar derhal Divan-ı Hümayun'a başvurular. "hükm-i şerif"le bunun de önünü almayı başardılar.

İstanbul'da kasaplardan başka bir de çeyrekçi tayfası vardı. Bunlar Fatih, Beyazıt ve Yeniceami önlerinde, Haslar kazasında, uygun yerlerde ucuz fiyatla et satarlardı. Ağalar saltanatı döneminde Arnavut Bektaş Ağa, nüfuzundan yararlanarak Fatih'teki çeyrekçi kasapları tümüyle kaldırtmıştı. Bektaş Ağa, çeyrekçilerin sekiz akçeye sattıkları eti yalnız kendi koyunlarıyla sınırlı olmak üzere, onbeş akçeye satar, hattâ İstanbul'a kendi koyunlarından başkasını da sokturmazdı.

1707 yılında Beyazıt ve Yeniceami önündeki çeyrekçi kasaplar hâlâ vardı. Bunlar başka yerlerdeki kasapların sattıkları etten daha güzel eti yürürlükteki fiyattan bir akçe noksanına satarlardı. Her çeyrekçi kendisine tanınmış, zengin ve güçlü kefil gösterir, kefaletnâmesi yasal yollardan onaylanırdı. Kefilsiz hiçbir kimse çeyrekçilik edemezdi. Divan, bütün bu işlemlerden sonra izin verir, fakat aynı zamanda, yaz ve kış kasapların sat-

Elleri satarken "Semiz" diye bağırın kasaplar daha çok pazar yerlerinde bulunurdu. Bir tente altında tahtalara asılmış elleri açıkta satan kasaplar Çalladıkapı ve Yedikule'de mezbahalar olmasına rağmen yine de yasadışı olduğu halde bireysel olarak kendi ellerini keserlerdi.

denle İstanbul'un Müslüman ve Müslüman olmayan zenginlerinden varlıklı ve kasaplık yapabilecek kimselerden seçilenlerin kasap yazılmaları için Divan-ı Hümayûn'dan karar çıkar, bu gibilerin adları kasap defterine kaydedilirdi. Hattâ zenginlerden biri kasap yazılmış, kurtulmak için Mısır'a kaçmış. Yeniden İstanbul'a geldiğinde Dergâh-ı âli müteferrikası olmuş. Olay duyulur duyulmaz yeniden kasap yazılarak salhaneye gönderilmişti. Yazılan kasaplar çoğunlukla Museviydi. Kasaplar seçilip belirlendikten sonra, kendilerine açıklarını kapatmak için, para verilirdi. Buna kasap sermayesi ve bu sermayeyi oluşturmak için halktan toplanan paraya da kasap akçesi denirdi. Kasap akçesi çoklukla Müslüman ve Müslüman olmayanların zenginlerinden toplanırdı. Onaltıncı yüzyılda Müslümanlardan onbin, Müslüman olmayanlardan da yine onbin altın kasap akçesi toplanmıştı. Bazen imaret mütevellilerinden de kasap akçesi alınırdı. 1575'de mütevellilerden 698 bin akçe kasap akçesi toplanmıştı. Sokullu, bir defasında kasap akçesi için bin flori bağışlamıştı. Üçüncü Murad'ın son yıllarında İstanbul'da oturan Yahudiler her yıl kasap akçesi olmak üzere beşyüz akçe

tıkları etten en güzel ve ölçüle-re uygun olamının okkasını oniki akçeden fazla fiyata satılmamasını, halka et sıkıntısı çektirilmemesini şart koşardı.

Kasaplar hükümet tarafından yazılırdı. Et fiyatından sürekli zarar etme olasılığı olduğu için kimse kasap olmak istemezdi. Bu ne-

verdiler, kendilerine İstanbul için gerekli olan etten satın almayı kolaylaştırdılar. Bu parayı “Bedestende onu onikişere olmak üzere” faize verdiler. Toplanan faiz her yıl İstanbul kadısı huzurunda koyun eminine teslim olunur, o da kadı aracılığıyla bu parayı sermaye için İstanbul kasaplarına dağıtırdı.

Kasap akçesinin hesapları İstanbul kadısının yanındaki “sicill-i mah-fuz”’a yazılır, hesapların bir sureti de devlet hazinesinde korunurdu.

İstanbul’a koyun Anadolu, Rumeli, Eflâk ve Buğdan’dan gelirdi. Koyunlara Türkmen koyunu, kıvırcık, arman koyunu, Kırçan koyunu gibi adlar verilirdi. Koyunları vilayetlerden celepler toplar, İstanbul’a onlar getirirlerdi. Celepler, yazılı celep, gönüllü celep adıyla ikiye ayrılmışlardı. Celeplerin kendilerine özgü kuralları vardı. İşlerine kimse karışmazdı. Celepler de kasaplar gibi zenginlerden seçilirdi. Her kadılıkta bir celep defteri bulunur, bir sureti de İstanbul kadılığına gönderilirdi. Yılda ne kadar mevsim koyunu çıkacaksa ve her celep ne kadar koyun toplamakla yükümlü ise, bu sayıda koyun her kadılığın defterine yazılırdı.

Celep yazmak ve her celebe malî gücü ölçüsünde koyun kaydetmek vilayetlerdeki kadıların göreviydi. Her kadılığın celeplerini denetlemek için İstanbul’dan çavuş gönderilirdi. Bu çavuş iflas etmiş ve kaybolan celepleri araştırır, yerlerine başka zengin ve mal mülk sahibi kimselerden celep yazardı. Bu biçimde gönderilen çavuşlar genellikle “koyun sürmeye memur” olurlardı. Çavuşlar sürücüler aracılığıyla koyunu toplatırlar, ne kadar koyun yollandığına dair bir “irsaliye defteri” yazarlar, celeplere gönderirlerdi. Her mevsimin koyunu İstanbul’a zamanında yetiştirilir ve eksiksiz teslim edilirdi. İrsaliye defteri uygulandığı zaman eksik çıkacak olursa kadılar sorumlu olurlardı. Koyun sürmeye giden çavuşlar devlet hazinesinde saklanan defteri de birlikte götürürler, alacakları koyunun sayısını o deftere göre yazarlardı. Genellikle madrabazlar koyunları saklarlar, yüksek fiyatla satmak isterlerdi. Çavuşlar buna da engel olurlardı. Celeplerin topladıkları koyunlardan üç kez kuzulmuş olanları da yirmişer akçe-ye satın alınırdı. Koyunları sürücüler satın alırlardı. Çavuş her sürücüye üç görevli memur veya sipahi katar, koyunları sayar, mühürlü defterle İstanbul’da koyun eminine gönderirdi. Sağmal koyunlar toplattırılmazdı. Koyunları İstanbul’a getiren sürücüler genellikle söz konusu fiyattan bir akçe eksik alırlardı. Bu bir akçe de kasap sermayesine katılırdı. Her yılın mev-

sim koyunu o yılın kasım ayına kadar kesinlikle toplanır, İstanbul'a gönderilirdi. Bazen bir yılın koyununun öbür yıla da kaldığı olurdu. Hükümet, koyun vergisi olmak üzere, her iki koyundan devlet için bir akçe alırdı. Koyunlar mayıs ayı içinde kuzularıyla birlikte sayılırdı. Celepler koyun vergisini Nisanda verip belge alırlardı.

Koyun vergisi her yerde bir değildi. Damlarda bir koyundan bir akçe, tımar, beylerbeyi damlarında ve vakıflarda iki koyundan bir akçe alınır. Bundan başka, bir de ağıl vergisi vardı ki, her üçyüz koyundan beş akçe idi. Koyun toplayanlar her yüz koyundan yirmi akçe alırlardı. Celepler, koyun sahiplerine bu vergi payını verdikten sonra koyunları konulan resmi fiyat üzerinden satın alırlar, İstanbul'a yollarlardı. Koyunlar İstanbul salhanelerinde kesilirdi.

Salhanelerde genellikle iç ve acemi oğlanları çalışırlardı. Kesilen koyunların başları başhanelerde satılırdı. Başhanelerin çoğu Ayasofya evkafına aitti. Başlar, kasaplar kethüdası aracılığıyla salhanelerde denetlenirdi. Yine Silivrikapı, Yenikapı, Yenibağçe'de özel dükkânlarda da koyun kesilirdi. Bu koyunların başları başhaneye, derileri tabakhaneye, yağları da Üsküdar'daki mumhaneye gönderilirdi. Başhanelerde çıraklar çalışırlardı. Bunların becerikli olmalarına özen gösterilirdi. Çırakların sanatlarını tamamlamadan dükkânlarından çıkmaları, başhanelerde acemi çırak kullanılması yasaktı.

Genellikle öbür yiyecekler için olduğu gibi, et için de resmî fiyat konulmuştu. Yeniçerilere yüzelli dirhem et bir akçeye verilirdi. Kasaplar çoğunlukla bu yüzden zarar ederlerdi. Bu açık da kasap akçesi ile kapatılırdı.

İmaretler, saraylar ve halk koyunu kasaplardan alırlardı. Nerelerin hangi kasaplardan alacaklarını koyun emini belirler, bu görev İstanbul kadısı aracılığıyla yerine getirilirdi. Buna Şehremini ve mütevelliler karışmazlardı. Kurbanlık koyunlardan başka kimseye canlı koyun verilmezdi. Eyüp taraflarında bazı ağıllarda canlı koyun beslerlerdi. Yahudiler İstanbul'da et kıtlığı olduğu zaman buradan koyun alırlar, yüksek fiyatla satarlardı. Hükümet buna derhal engel olurdu.

Saray mutfağına, sultan ve vezir saraylarına, beylerbeyi, kaptan-ı derya, kazasker ve nişancılara ne kadar koyun verilecekse, bunlar kasap defterinde yazılıydı. Yazılan miktardan fazla et kesinlikle verilmezdi. Yoksulların et konusunda sıkıntıya düşmemeleri için koyun emini kasapları sık sık de-

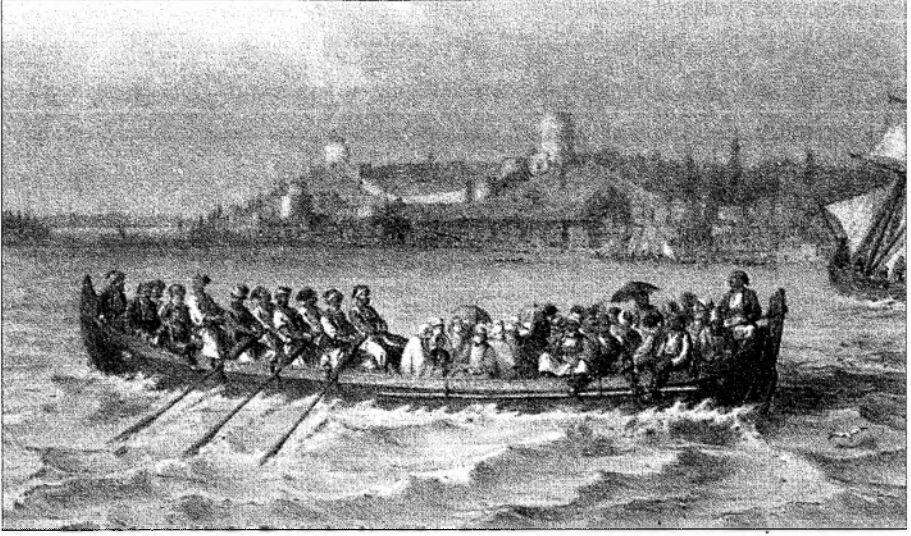
netlerdi. Kasapların hakkı koruma altına alınmıştı. Yeniçeri, cebeci ve topçu tayfasının kasaplık etmeleri yasaktı. İstanbul'daki kasap dükkânları sınırlıydı. Eti yalnız o dükkânlarda sattırmak için fazla dükkân açtırılmazdı.

İstanbul'da et sorunu düzenli bir biçimde çözümlenmişti. Kasaplar kethüdası ile çeyrekçiler kethüdası koyun emanetine bağlıydılar. Fakat 1738 yılında kasaplar kethüdası ile çeyrekçiler kethüdası, koyun emaneti hakkında şikayette bulundular. Koyun emaneti kaldırıldığı halde kendilerinin ellerinde bulunan koyunlar ile taşradaki koyunlarını günlük resmî fiyat üzerinden satacaklarını bildirdiler. Koyun etini onbeş, kuzu etini de yirmi akçeye satacaklardı. Bu başvuru mahkemede onaylanıp belgelendirildi. Koyun emaneti kaldırıldı. O günden sonra da koyun etinin okkası yirmi akçeye satılmaya başlandı. Fakat beş yıl sonra et fiyatı arttı, koyun etinin - son derece semiz ve güzel olmak üzere - okkasının on sekiz akçeye satılması kararlaştırıldı.

• Kuzu konusu da önemliydi. Saraya mahsus kuzular seçilmeden halk için kuzu kesilmesi yasaktı. Bundan başka, her yıl Hıristiyan ülkelerin Paskalya günlerinde İstanbul'da oturan elçilere bir defaya mahsus olmak üzere kuzu satın alma izni vermek usulendi. Bununla birlikte, her yıl Paskalya zamanı elçilik görevlilerinin dilekçesi üzerine Fransa Büyükelçisine yüzbeş, İngiltere Büyükelçisine yüzelli, Venedik Büyükelçisine yüzelli, Hollanda Büyükelçisine yüzelli, Avusturya Ortaelçisine yüzelli, Sicilya Ortaelçisine yüzelli, İsveç Maslahatgüzârına yetmiş, Prusya Maslahatgüzârına yetmiş, Danimarka Vekiline elli kuzu satın almak için Divanı Hümayûn'dan izin çıkardı.

* * *

Yağ konusuna gelince: Tarihçi Raşid'in İstanbul kadılığı sırasında İstanbul'a Rusçuk ve Silistre'den sade yağ ile mum yağı pek az gelmeye başladı. O bölgedeki kadılara emir yazılarak ellerinde bulunan eski ve yeni yağları derhal İstanbul'a göndermeleri bildirildi. O tarihlerde Karadeniz'den İstanbul'a donyağı gelirdi. Bu yağlar parça parça geldikçe mumcu esnafına dağıtılır, onlar da mum yaparak halka satarlardı. Fakat donyağın- dan yalnız mumcular yararlanmazlardı. İskelelerdeki piyade kayıkları da yararlanır, kayıklarını donyağıyla yağlardı. Bu durum İstanbul'da donyağının azalmasına neden oldu. Bütün kayıkçılara kayıklarını reçine ile

İstanbul'da bir zamanlar deniz ulaşımını sağlayan, yolcu ve eşya taşıyan beş veya yedi çifteli pazar kayığı

yağlamaları emredildi. Fakat sorun yalnız bundan ibaret değildi. Yıldızlı kayık öteden beri devlet büyüklerine mahsustu.

Piyade kayıklarının yıldızsız olması düzen gereği idi. Oysaki bazı kayıkçılar sorumsuzca davranıp edepsizliği ele alarak kayıklarını gereğinden fazla yıldızlayıp süslediler. Devlet ileri gelenlerinin kayıklarının da normal bir biçimde yıldızlanmaları gerekirken zaman zaman onların da aşırılığa kaçtıkları görüldü. Yıldızların temizlenip yok edilmesi için derhal emir verildi. Böylece hem tebaanın haddinden fazla gösteriş yapmasına engel olundu, hem de donyağı tüketimi düzen altına alındı.

İstanbul'da donyağının bolca bulunması sağlandığı gibi, zeytinyağının da yüksek fiyatla satılmasının önüne geçilmek istenildi. İstanbul kadısı tarafından zeytinyağı tacirleri toplanılarak konu araştırıldı. Midilli, Edremit, Yunt adası ve yörelerinde altı okka zeytinyağının altmış sekiz paraya alındığı, İstanbul'a gelinceye kadar eklenen vergi ve yapılan masraflarla okkasının otuz sekiz buçuk akçeye mal olacağı anlaşıldı. Edremit ve Yunt adasından İstanbul'a sürekli yağ gönderilmesi emredildi.

Fakat bu emrin yine bir etkisi olmadı. İstanbul'da zeytinyağı fiyatı arttı. Mültezimler İstanbul'a yağ göndermiyorlardı. Yağ mültezimleri "dilediğiniz kimselere zeytinyağı satmaya maliyeden fermanımız vardır" diyorlar, zeytinyağını Arabistan tüccarlarına ve yabancılara satıyorlardı. Bu-

nun üzerine yabancılara ne kadar yağ satılabileceğinin saptanmasına gerek görüldü. Elde edilecek zeytinyağının üçte birinin yabancılara satılması, üçte ikisinin İstanbul'a gönderilmesi karar altına alındı. Bu karar sicillere ve gümrük defterlerine yazıldı. Mahzenlerde ne kadar zeytinyağı varsa üçte birinin yabancılara satılıp kalamının İstanbul'a gönderilmesi için emir verildi. Bu emir şöyle son buluyordu: "Şöyle ki işbu emr-i şerifime aykırı olarak, belirlenen miktardan fazla Arabistan taraflarına ve yabancılara zeytinyağı satışının kesinlikle engelleneceği sizce bilindiğine göre sonucun iyice düşünülmesi ve uyanık davranılması gerekmektedir."

Bu emrin birer sureti de Yunt adasına, Edremit'e, Midilli'ye ve Mora Valisi ile oralandaki kadılara, naiplere ve gümrükçülere yazıldı.

Bu tarihlerde, Rusya'dan gelen havyarlardan alınacak gümrük vergisi de çözümlendi. Galata vergilerini toplayan mültezim Rusya'dan gelip gümrük resmi verilmiş olan havyarlardan okka başına yarımşar akçe masdarıyye (şarap vb. vergisi) resmi almak istedi. Rusya elçisinin şikayeti üzerine bu sorun da çözümlendi. Başka devletlerden olduğu gibi Rusya'dan gelecek mallar için de yüzde üç gümrük alınacağı, bununla birlikte etraftan gelip Galata'da satılan dokuz ve on kantarlık havyar fiçilerinin her birinden seksen akçe resim alınacağı Galata kadısı ile voyvodasına bildirildi.

* * *

O dönemde, saraya verilen odun da önemli bir yekûn tutardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Darüssaade ve saray mutfağı ihtiyaçları için her yıl İzmit kadılığından yirmi bin tartı, Yalova kadılığından dokuzbin tartı ve Gebze kadılığından iki bin tartı odun gelirdi. Bir tartı 3600 dirhemdi. Her kadılık bu odunu vaktinde kestirir, sahile indirtir, odun ihtiyacı için gelen gemilere yükletirdi. Odunların bir iki ay içinde gelmesi gerektiği gibi, kimseye de verilmezdi. Her tartı için iki buçuk akçe fiyat uygun görülmüştü. Kadılar bu akçeleri odun kesip indiren orman işçilerine dağıtırlar, gemiye ne kadar odun yükletmişlerse gemi ile gelen adama ona göre belge verirlerdi. Odun İstanbul'a geldiği zaman iskelelerde İstanbul tartısıyla tartılır, kadınların belgelerine uygun olup olmadığına bakılırdı.

Darüssaade için yakılan odun meşe odunu, yani palamut odunu ile karışıktı. Her yıl tüketilen meşe odununun miktarı da binbeşyüz tartı idi. İzmit, Yalova, Gebze kadınları her yıl beşer yüz tartı da bu odundan gön-

dermek zorundaydılar. Meşe odunuyla başka odunların ikibin tartıya ulaşması kanun gereği idi. Şu halde her yıl, yalnız harem ile mutfak için tüketilen odun otuz üç bin tartı idi. Saraya ait olan bu otuz üç bin tartı odundan paşalar, beylerbeyiler, kapıağaları bir tartı bile alamazlardı. Onlar da halk gibi odunu “odun satan kimesnelerden” alırlardı. Yalnız, sevindirici bir nokta vardı. Beyler ve paşalar için satılan odunla halk için satılan odunun fiyatı birdi. Odunun tartısı saray için de, halk için de ikibuçuk akçe idi. Tartının, İstanbul tartısı olması şarttı. Hattâ saraya gelecek odunlar için İzmit, Yalova, Gebze iskelelerine İstanbul tartısı gönderilir, İstanbul’a gelecek odunlar o tartı ile tartılırdı.

Dışarıdan şehre gelecek odundan vergi alınırđı. Bu vergi çok bir şey değildi. Sultan Süleyman’ın Kanunname-i Âl-i Osman’ı bu konuyu açıklığa kavuşturuyor: “Ve eşek yükü odun kaleye girse, kapıcı resim bir odun ala.” (S. 221) Fatih’in kanunu bu bir odunun nerede kullanılacağını da açıklıyor: “Şehirden gelüb giden bey kuluna”.” (Md. 14) Ülke içinden gelen odundan da araba başına bir akçe alınırđı.

Beylik odunların dışında, halk dağlardan ve ormanlardan odun kesebilirdi. Bunları “kim dilerse düşüre, anındır.” Eğer başka biri tarafından korunmuş ve yetiştirilmişse onu ancak sahibi kullanabilir, başkası kesemezdi.

İstanbul’da odunun tartısı gerçı herkes için ikibuçuk akçe idi. Fakat bu iki buçuk akçe fiyat ancak saray için geçerli olurdu. Halk, odunu yine ondört-onbeş akçeye alırdı. Odun tacirleri odunu İstanbul’a getirdiler mi, derhal ileri gelen kişiler adına acemi oğlanlar kayıkları karşılarırdı. Bazen iskelelerde gemilere girerler, odunun çekisini on akçeye alırlar, şehirde onbeş akçeye satarlardı. Bazen tacirler de onlarla ortak olurlar, parayı aralarında bölüşürlerdi. Odun tacirleri bu durumdan bezginlik getirirler, mahkemeye ve İstanbul kadılığına başvururlardı. Kadı, konuyu divana yazar, sonuçta çekisi iki buçuk akçeye alınan odunun on akçeye satılmasına karar verilirđi. Bu arada odun hamallarının taşıma ücretleri de beirlenirdi. Her gemiden dört ile altı akçe navlun alınırđı.

Üçüncü Sultan Murat zamanında, en çok odun gelen yerler Yalakâbâd, Mihaliç, Şile, Kandıra, Aydıncık, Biga, Karadeniz ve Rumeli kıyılarıydı.

İstanbul’da sürekli olarak odun sıkıntısı vardı. Yangınlar çoğaldıkça kereste fiyatı artar, o zaman kayıklar İstanbul’a odun getirmezler, sürekli olarak kereste taşırlardı. Buna engel olmak için, Çöplük iskelesinde olan

ahtabolu (odun) gemileri ile ahtabolu (odun iskelesi) da bulunan kayıkların kereste taşımaları yasaklanır, Kasım ayından önce her kayığın ikişer kez odun getirmesi sağlanırdı.

Bazen odunları iskelelere yığarlar, daha pahalı satmak için fırsat beklerlerdi. Divandan yerel kadılara sürekli hükümler yazılır, fakat hiçbir etkisi görülmezdi.

* * *

Kömür konusuna gelince: Kömür en çok Haslar kazasına bağlı Terkos, Midye ve Çilingoz'dan gelirdi. Buralarda yakılan kömürleri, iskelelerdeki sermayeciler kömürcülerden yüzyirmi okkasını elli akçeye alırlar, onlar da depo sahiplerine altmış akçeye satarlardı. İstanbul'a gelinceye kadar depo sahipleri otuzar akçe taşıma ücreti verirlerdi. Bu nedenle depoladıkları kömürün her yirmi okkası kantar ve hamal ücreti dışında kendilerine doksân akçeye mal olurdu.

Kömürcüler buna on akçe farz ekleyerek Mayıs ayından Kasıma kadar temiz, taşsız ve kumsuz kömürün okkasını bir akçeye, Kasımdan Mayıs'a kadar yüz okkasını yüzyirmi akçeye satarlardı. Fakat bunlardan bazıları kayıklardan aldıkları kömürü Yeşilköy'de ve başka mahallelerde depolara yığarlar, sonra develere yükletip Istranca kömürü diye satarlardı. 1734'de İstanbul'da kış çok şiddetli oldu. Dağlarda kömür yakanlar kömürün seksen okkasını elli akçeye, alanlar da İstanbul'daki sermayecilere daha fazla fiyatla sattıkları gibi, gemi navlununu da on akçe artırdılar. İstanbul'da kömür pahalılaştı. Fakat divandan çıkan bir karar üzerine her sınıftan kefilin kabul ettikleri yükümlülükleri sicile kaydettikten sonra kömürün yine eskisi gibi satılması kararlaştırıldı. İstanbul'da kömür sıkıntısının önünü almak bu yolla başarıldı.

Onaltıncı yüzyılda bu düzenlemelere şiddetle uyulurdu. Mimar Sinan gibi üstadlar İstanbul'un düzenine, Şair Baki gibi kadılar güvenlik ve beslenme konularına nezaret ederlerdi. Halk yiyecek içecek ve para yüzünden sıkıntı çekmezdi. İstanbul Sokullu'nun sadrazamlığı döneminde en mutlu günlerini yaşırdı. Dışarıda zaferden başka haber duymazdı. İçte ise azamet ve debdebe, zenginlik ve görkem gözlerini kamaştırırdı.

VI

Sanayi, Ticaret, Gümrükler

Onaltıncı yüzyılda İstanbul'da ulusal bir sanat, gelişmiş bir ticaret vardı. Yerel sanatlar birtakım usullere ve kurallara bağlıydı. Ülkeye dışarıdan fazla mal sokulmadığı için yerli malları oldukça değer kazanmıştı. Çeşitli kundura yapım evleri, büyük kumaş tezgâhları vardı. Kuyumculuk oldukça ilerlemişti.

Sanayi, kethüdalar ve yiğitbaşılar tarafından yönetiliyordu. Sanayiciler arasında düzen ve güvenliğin sağlanması, kethüdalarla yiğitbaşılar tarafından yürütülüyordu. Dükkân açanların kefil göstermeleri şarttı. Her iş kolunun kethüdası ve yiğitbaşısı olduğu gibi, şeyhleri ve bilirkişileri de vardı. Bir sorun çıktığı zaman bu dört kişiye başvurulurdu.

Yerel sanayiden en çok kumaş üretimine önem verilirdi. Onaltıncı yüzyılda sırma kumaş tezgâhlarının sayısı 318'di. Bu sayı pek fazla görüldüğü için 100 tezgâhtan fazla bırakılmaması kararlaştırıldı. Artanların kaldırılması için emir verildi.

Divan-ı Hümayûn kumaşların kurallarına uygun biçimde yapılmasına da dikkat ederdi. Sırmalı kumaşlara devletin damgası vurulurdu. Damgasız kumaşların satılmamasına müfettişler nezaret ederlerdi. Tezgâhlarda işlenen kumaşlar seraser, şahnik, zerbaf ve ipek kuşaktı. Bunlardan ilk üçü altın ve gümüş tellerle süslenirdi. Tezgâhlarda fazla gümüş harcanmamasına özen gösterilirdi. Bu nedenle seraser satış yerlerinin sayısı azdı. Onaltıncı yüzyılda İstanbul'da 268 adet seraser satılan işyeri vardı. Kumaş üretimine önem verildiği gibi, ibrişimlerin üretim biçimi de denetlenirdi. İbrişimler yalnız

kat yaptırılmazdı. Kumaşların sağlam olması için dört veya altı kat yaptırılırdı. Kurallara aykırı hareket edenler tutuklanırlardı. İstanbul'da dört simkeşi (gümüş tel çeken) işyeri vardı. İki Müslümanların, ikisi de gayrimüslimlerindi. Fazla gümüş harcanmaması için bu işyerlerine çırak alınmazdı.

Sanayide altın ve gümüş tüketimi denetime bağlıydı. İstanbul kadısının en çok önemle izlediği esnaf, altın varakçılardı. Nakkaşlık ve ciltcilik gibi bu varakçılar da sürekli bir gözetim altında bulundurulurlardı. Bu dönemde altın varak belirli ve büyük bir kalıba göre yapılırdı. Altın varağın destesi

Eski İstanbul'da oldukça fazla olan dokuma tezgâhi sayısında Tanzimat sonrasında önemli azalmalar oldu. Ardından 1868'de Kapalıçarşı'da kurulan Kumaşçılar Şirketi fabrikaların açılmasına önyak oldu. Kapalıçarşı'da bir kumaşçı. Allom'un gravüründen ayrıntı.

onbeş, gümüş varağın beş altına idi. Bazen varakçılar varağı küçük kalıba göre yaparlar yüksek fiyatla satarlardı. Bu yüzden altın nadir bulunur, saray nakkaşları sıkıntıya uğrarlardı. Divan-ı Hümayûn buna da bir çare buldu. Her varakçının her hafta dört deste varağı yiğitbaşlarına teslim etmesini ve Hassa-i Hümayûn'la ilgili varakların buradan alınmasını yöntem haline getirdi. Dışarıya altın varak satılması ve bir altından dört desteden çok altın varak işlenmesi yasaklandı. Altın varakçılarının gözetim ve denetimi nakkaşbaşının göreviydi. Yine kuyumcular da damgasız ve dirhemi üç akçeden fazlaya gümüş satamazlardı. Bununla birlikte esnafın bir dirhem gümüşü bazen on-oniki akçeye sattıkları da görülürdü.

İstanbul sanayiinin önemli kollarından biri de müzehhiplik (süslemecilik)ti. Sarayın ayrıca müzehhipler için işyeri olduğu gibi, dışarıda da müzehhipler vardı. Saray müzehhiplerine "Hassa Nakkaşı" denilirdi. Bunla-

rın başlarına da “Hassa Nakkaşbaşı” derlerdi. 1692 yılında Hassa Nakkaşbaşı Hacı Hasan’dı. Hassa nakkaşlarının görevi, vezir, beylerbeyi, ümerâ, kadılar ve başkalarına verilen beratlarda yabancı hükümdarlara gönderilen mektuplara konulan tuğraları süslemektir. Tezhiplenen (süslenen) her tuğra, yıldızlar göz kamaştıran, rengârenk çiçekler, lâleler, güller ve karanfillerle bezeli birer sanat eseri idi. Bu eserleri Hassa nakkaşı olanlar yaparlardı. Saray dışındaki müzehhip dükkanlarında tuğraların yazılıp tezhiplenmesi yasaktı. O yıl, saray müzehhip ve ciltci vekili Ahmet, önce verilen çeşitli kararlara karşılık bunları dışarıda da tezhip ettirmeye başladı. Bu yüzden nakkaşbaşı ile araları açıldı. Sonunda nakkaşbaşının divana şikayet etmesi sorunu tamamiyle çözümlendi.

Fakat bu yasağa aykırı olarak dışarıda gizli gizli sürekli tuğralar tezhip edilmeye başladı. İki yıl sonra (1694) saray nakkaşbaşı sorunu yine ortaya çıkardı. “İşletmem, yanımda fermanım vardır” diye engelleme yaptı. Oysa ki divandan karar çıktıktan sonra, kimsenin karşı çıkması mümkün değildi. Fakat İstanbul’da savaş ve yokluk yüzünden her sanat sahibi gibi, müzehhipler de oldukça sıkıntı içindeydiler. Dışarıda müzehhiplik sanatında usta olanlar geçimlerini sağlamak için yine gizli gizli tuğra tezhibini sürdürüyorlardı. Örneğin o dönemde müzehhipler içinde en usta olanlar Mehmet, Ali, Mehmet ve Abdülbaki idi. Nakkaşbaşının müdahalesi bu ustaların fena halde onurunu kırdı. Bu müdahale, kendilerinin para kazanmalarına engel olduğu gibi, müzehhiplik sanatının da çöküntüsüne neden olacaktı. Sanatlarındaki becerilerine kendileri de güveniyorlardı. Nakkaşbaşının engellemesi üzerine divana dilekçe verdiler. Kendileri “müzehhiblik sanatında mahirler olmağla vaki olan Hatt-ı Hümayûn ve berevat ve evamir tuğraların tezhip edüp kâr ve kisb etmek istediklerinde Hassa Nakkaşbaşı olan Hasan ‘işletmem, yedimde fermanım vardır’ deyu mümanaat edüp taaddi olundugun (adaletsizliğe uğradıklarını) bildirüb ol babda hükm-i hümayun reca” eylediler. Hattâ gerek görülürse sınava bile gireceklerini öne sürdüler. Divan, şikayetçilerin dileklerini göz önüne aldı. Aynı zamanda müzehhiblik sanatının çöküntüye uğramaması da düşünüldü.

Önceden getirilen yasağın kaldırılması için dört sanatçının sınavları yapıldı. Dördünün de saray nakkaşları arasına katılmaları uygun görüldü. Sonunda adı geçen sanatçıların söz konusu nakkaşbaşı ile birlikte çalışmaları, başka müzehhiblerin kendilerine güçlük çıkarmamaları konu-

sunda İstanbul ve Edirne kadılarına hükümler yazıldı.

Bütün sanayi işletmeleri hükümetin kontrolü altında idi. Gerek İstanbul'da, gerek eyalet merkezlerinde her ne üretilirse kurallarına ve belirlenen ölçülere göre üretilmesi gerekliydi. Hükümet istemediği veya ekonomik bakımdan sakıncalı gördüğü malları ne yaptırır, ne sattırır, ne de halka kullandırırdı.

Onsekizinci yüzyılda, İstanbul'da süse ve süs eşyasına ilgi pek çok arttı. "Ağır sırma işleme çekme ve donluk ve sırma püskül ve saçak ve nisvan (kadınlar) ın başlarına bağladıkları yemeni ve koyun makremesi yerine kullanılan yemeniler ve saçak ve sırma bükme kaytan ve tel çekme ve boyama ve donluk ve bürümcük üzerine dal sırma işleme şeyler peyda" oldu.

Süs ve gösterişe tutkun olanlar, bu gibi yapım ve kumaşlara büyük ilgi gösterdiler. Sırmalı yapım gittikçe çoğaldı. Bu durum, maliyenin hemen dikkatini çekti. Sırmalı kumaşların artması gümüş kıtlığına ve Darphane-i Âmir'e'nin tatiline neden oluyordu. Divandan kesin bir ferman yazılarak mahkeme sicillerine kaydolundu. Bedesten kâhyalarıyla esnaf kâhyalarına şiddetli uyarılarda bulunuldu. Aykırı davrananların kürek cezasına çarptırılacakları ilân edilerek sırmalı kumaş üretimi şiddetle yasaklandı.

Bu yüzyılda sırma işleyen tezgâhlar, yani simkeşhaneler üç yerde idi: İstanbul'da, Selanik'te, Bursa'da. Başka yerde sırma işlenmesi yasaktı. Fakat Yahudiler bazen gizli tezgâhlarda simkeşlik ederlerdi. Simkeşhane emini ile başdeftedar, bu gibileri haber alır almaz divana haber verir, onları İstanbul dışına sürdürürlerdi. Bununla birlikte, çuha yapımı için gerekli olan hammaddelerin bulunup sağlanması da göz önüne alınırdı. O çağda Yeniçeri çuhalarını işleyen en büyük fabrika Selanik'te idi. Fabrikeye her yıl Küçükçekmece'den Dıraç iskelesine kadar olan çiftliklerden beşbin kantar yapağı sağlanırdı. Bu miktar yapağı teslim edilmedikçe, yabancı ve vurgunculardan tek kişiye bir kantar yapağı sattırılmazdı. Her çiftlik sahibi elinde bulunan yapağının beşte birini, okkası onikişer akçeye olmak üzere, peşin para ile görevlilere satmak zorundaydı.

Kumaş üretimi gibi serpuş üretimi de divanın kontrolü altındaydı. Kavukların gayrimüslimlerin kavuklarına benzememesine son derece dikkat edilirdi. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın son yıllarında, kavukçular kavukları eskisi gibi dikmeyerek Yahudi şapkasına benzeyen küçük dikişli, tabla tepeli kavuklar yapmaya başladılar. O derecede ki, giyinip kullananların adı geçen

taife (Yahudiler) den giyim kuşam yönünden ayırdedilmeleri güçleşti.

Bu durum devlet büyüklerinin sınırlarına öylesine dokundu ki “Bundan sonra her kim öl makule kavuk dikip veya satın aldığı haber alınır ise kanunlara itaatsizlik ve padişah fermanına aykırı hareketi için tutuklanıp dükkânının önünde asılacağı” ilân edildi.

Bu dönemde, özellikle kürklerin kurallara aykırı üretimine son derece önem verilirdi.

1694 yılında, kürkçüler de hilekârlığa başladılar. Aslında kürk üretimi devletçe düzen altına alınmıştı. Örneğin kürkçüler için seksen samurdan bir kürk, yetmiş vaşak karın derisinden bir kürk, doksan tane samur parçasından bir kürk, ikiyüz tane sincaptan bir kürk yapmak zorunluydu. Başka kürkleri de devletçe belirlenen ve kendilerince bilinen sayıda yapmaları gerekliydi. Her kürkün değeri belirli olduğu için kürkçüler bu sayılardan az parçalarla kürk yapamazlardı. O yıl, kürkçülerin de hilesi ortaya çıktı. Saray kürkçübaşı vekili olayı duydu. Divana başvurdu. “İstanbul ve Edirne’de olan kürkçü esnafının eskiden beri işleyegeldikleri kürkleri bazı büyük şehir kürkçüleri eskiye aykırı olarak yetmiş samurdan bir kürk, almış tane vaşak karın derisinden bir kürk ve yüzelli tane kakumdan bir kürk ve yetmiş tane samur parçasından bir kürk ve yüzaltmış tane Mosko boğazından bir kürk ve yüzdoksan tane sincaptan bir kürk ve başkalarını dahi alışıldandan eksik işlediklerinden başka, eski samur kürkleri de yeniden tahtaya çekip insanlara zarar” verdiklerini bildirdi. Kürkçübaşının şikâyeti derhal göz önüne alındı.

Eski düzenin bozulmaması için Saray kürkçübaşı ile bilirkişi ve yiğitbaşılara hükümler yazıldı. Hükme aykırı davranılmasından son derece sakınılması kesin bir dille anlatıldı.

Kürk, devlet büyüklerine ve zenginlere özgü bir giysiydi. Altın ve gümüş tellerle kaplı samur kürkler büyük bir değer taşıyordu. En çok sevilen ve zarafeti olan, samurdu. Nedim bile sevgilisine “Semmurunu kırmızı şâle” kaplatmasını öneriyordu:

*Sal hatt-ı siyehkârım ruhsâre-i âle
Semmûrunu kaplat bu sene kırmızı şâle
Al deste eğer lâle bulunmazsa piyâle
Ver hükmünü ey servirevan köhne bahârın*

1754'te İstanbul'da padişah için bile iyi kürk bulmak güçleşti. Kürkçüler tüccarla uyuştular. Kürkler her yerde yapıp yüksek fiyatla satılmaya başladı. Bunun üzerine, kürkçübaşının haberi olmadan, kürk yapanların işlenememiş kürk almamaları, "samur ile Mosko tilkisi onbir odada, samur ile vaşak ve Frenk samuru dokuz odada, kakum onbeş odada, karsak onaltı, beyaz tilki altı odada işlenecek" diye emir verildi.

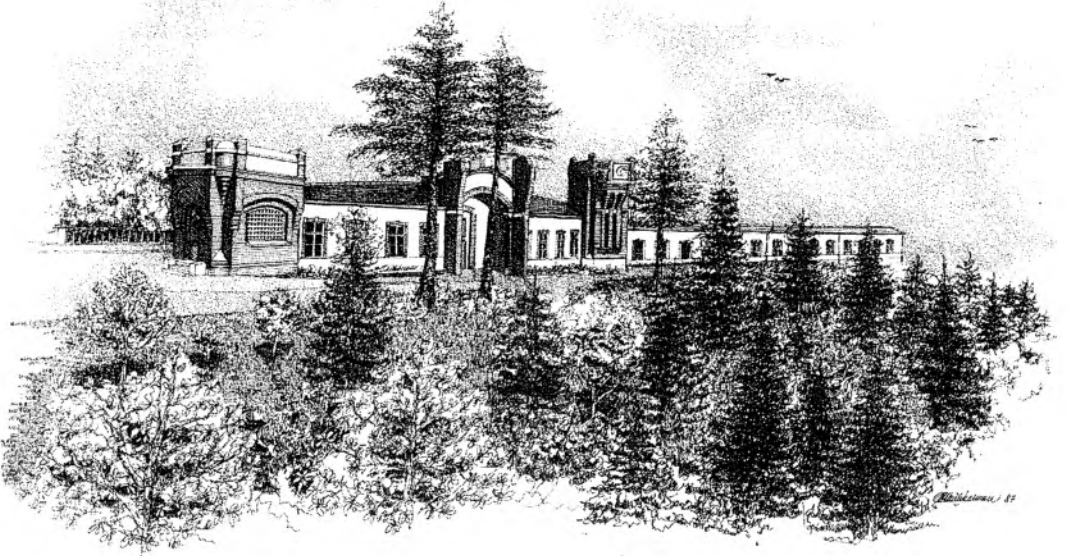
İşlenmemiş kürkler (daneler) önce belirli bir yere gelecek, fermanla denildiği gibi, "ilkönce zât-i hümayûnuma lâyük olan beş ve âlâsı seçilip ayrıldıktan sonra" saray kürkçübaşısı, ustalar ve ihtiyarlar aracılığıyla her bölümün normal değeri belirlenerek açıktan dükkân ve oda ustalarına bölünüp dağıtılacak, sayıları belirlenen odalarda işlenecekti. Emre aykırı davrananlar idam edilecekti.

Yine, kuyumcuların halka satacakları altın eşyanın da kaç kırat ayarında olacağı belirlenmişti. 20 kırat ayarından eksik yapanların yaptıkları mallar kuyumcubaşı tarafından kırılıp dökülürdü. 1767'de, kuyumcular 20 kırattan aşağı altın eşya üretmeye başladılar. Gerçi bunların da kırılıp dökülmeleri emredildi. Fakat saray kuyumcubaşısı ile darphane emini, bilirkişi ve ihtiyarlar bu konudaki görüşlerini aşağıdaki şekilde açıkladılar: "Sözü edilen emirde altın ve mücevher eşyanın arasında ayırım yapılmadığını, oysa ki eskiden hazır altın eşya ile mücevherler arasında çok fark olup altın eşya miskal ile alınıp satılır. Kemer, bilezik ve bunların benzeri altın eşyanın, bazılarında dört beş adet taş veya mine işlemeli güller bulunur. Altını tahmin etmek için bunları bozup altınını belirledikten sonra taşları ve kakmaları yerine koymakla altın zarar görmez. Ancak mücevherler değer biçilerek satıldığı için taşlar bozulursa ustalığından ve değerinden yitireceği kesindir."

Bunun üzerine şu emir verildi:

"Altın eşya yapımında, eskiden olduğu gibi altının her miskaline ustalık emeği eklenecek. Satıp ürettikleri altına koydukları lehimler -eski düzende olduğu gibi- her miskalde bir buğday (ağırlığını) geçmeyecek. Altın eşyanın ayarı 20 kırattan eksik olmayacak. Mücevher eşyanın taşhanelerinde ve kenarlarında olan az miktardaki altın 16 kırat ayarından eksik olmayacak. Halis altının beher miskali 606 akçeye satılacak." Bu sorun da böylece çözümlendi.

İstanbul'da yapılan altın ve mücevherin en çok satıldığı yerler bedesten-

Yıldız Çini Fabrikası'nın ilk kurulduğu yıllarda karakalemle yapılmış bir resmi.

lerdi. En önemli bedesten, İstanbul Bedesteni²² idi. Bedestende esnafın ve tellalların hilelerine meydan vermemek bedesten kethüdasının göreviydi. Bedestenler ticaret merkezleriydi. Buraları İstanbul kadıları tarafından sürekli olarak denetim altında tutulurdu. Fiyatları yürürlükteki narh gereği belirlemek İstanbul kadısının elindeydi.

Onaltıncı yüzyılda şekerin okkası yirmi-otuz akçe iken kırkbeş-elli akçeye kadar fırladı. İstanbul kadısı buna derhal engel oldu. Meşrubat, yiyecek ve mal fiyatları narh defterlerinde tümüyle yazılıydı. Örneğin bir top seraser otuzbeş altına, odunun çekisi sekiz-on akçeye idi. Fakat sur içinde bulunan esnafla sur dışında bulunan esnaf için konulan narhlar ayrıydı. Deniz kıyısında bulunan esnaf fazla taşıma ücreti vermedikleri için onlara yüksek narh konurdu. Sur içinde bulunanların narhları da taşıma ücreti göz önüne alınarak belirlenirdi.

Türklerde gelişen sanatlardan biri de çinicilikti. Tarihçi Çelebizade Âsım diyor ki: "Sultan Selim Han merhum, doğru yoldan çıkmış Şah İsmail'i tepeleme ve cezalandırma amacıyla İran'a gidip kahramanca bir dar-

22 Sokullu'nun ölümünden sonra Galata'da Büyük Ayasofya evkafından bir bedesten daha açıldı. Bu bedestenin boyu 20, eni 25 zira (1 zira yaklaşık 75-90 cm'dir) olup demir kirişlerle 16 mermer direk üzerinde, 20 kubbe, 55 dolap ve üç kapılı idi. Burası da İstanbul ticareti için önemli bir merkezdi. Galata esnafı burada alışveriş ederdi.

be ile o Erdebil çocuğunun hükümet merkezi olan Tebriz'i ayaklar altına alıp yerle bir etti. Her sanatın usta temsilcilerinden oluşan birkaç bin kişiyi yanına alıp şirinlikler şehri İstanbul'a getirdi, burada güzel sanatların doğup yayılmasına aracı oldu. Halkın dilinde de dolaştığı gibi birkaç çini ustasını İznik şehrinde yerleştirip orayı bu sanatçılara karargâh yapmakla İznik çinilerinin ününü yaymış oldu.”

Bununla birlikte İznik çinileri o tarihten itibaren çok gelişmeye başladı. İstanbul'da yapılan camilerin

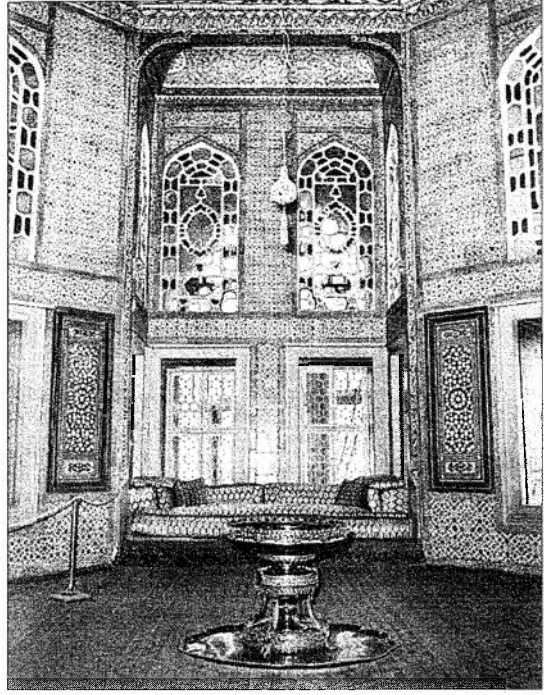
ve türbelerin, Yeni Saray'da yapılan odaların ve kasırların tümü İznik çinileriyle süslendi. Mimar Sinan, Edirne'de Sultan Selim Camii'ni tamamladığı zaman, İkinci Selim, caminin İznik çinileriyle süslenmesini Mimar Sinan'a emretti. Bu dönemde Çinicibaşı Mehmet Ağa idi.

Üçüncü Murat zamanında birçok yapıda hep İznik çinisi kullanıldı. Bu dönemde çini yalnız yapılarda kullanılmazdı. Saray kayıkları da çini ile süslenirdi. Üçüncü Murat tahta çıktıktan dört yıl sonra bir kayık yaptırdı. Kayığın kıç tarafı tümüyle firûze renk çinilerle süslendi. Bu çiniler hep İznik'te yapıldı.

1600 yılından sonra İznik çini fabrikasının çalışması bir kat daha arttı. Devlet yapılarına ait çiniler bitirilmeden dışarıya çini satılmadı. Sultanahmet Camii, Bağdat ve Revan köşkleri, Davutpaşa Sarayı, Yenicami hep İznik çinileriyle süslendi.

Onsekizinci yüzyılda Üçüncü Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın sarayında Kütahya çinileri kullanıldı.

Nihayet Eyüp'te Tekfur Sarayında bir çini fabrikası açıldı. Çelebizade

İznik çinileriyle süslenmiş Revan Köşkü.

Âsım, çini fabrikasının açılmasını şöyle anlatıyor: “Sözü edilen yıl (1724) İstanbul’da Eğrikapı yakınında bulunan Tekfur sarayında yeniden çini yapım evi kurup gerekli araçlarının tümünü hazırlayarak sorumluluğu, bu tür işleri çok iyi bilen, becerikli Mustafa Ağa’nın omuzlarına yüklediler. Kısa süre içerisinde nakışı ve haskumaş kalitesinde çiniler yapıp bu konudaki becerilerini sergiledi, Anadolu’da unutulup yok olmaya yüz tutmuş olan bu güzel sanatı yeniden geliştirip ortaya çıkardılar.”

Çini fabrikası büyük bir faaliyetle işlemeye başladı. Burada yapılan çiniler de İstanbul’da ilgi gördü. İbrahim Paşa, fabrika için gerekli olan araçları sağlamakta hiçbir zaman kusur etmedi.

Çini fabrikası iyice geliştikten sonra, İstanbul’da yapılan en nefis sanat eseri, 1728’de Başmimar Mehmet Ağa’nın yaptığı Üçüncü Ahmet Çeşmesi’nde bu fabrikanın çinileri kullanıldı.

Fakat onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında İznik çini fabrikasının çalışmaları aksadı. Viyana’dan çini sipariş edilmeye başlandı. Hattâ Laleli Camii yapıldığı zaman, çini yerine Marmara kıyılarındaki köylerden renkli taşlar ısmarlandı.

Onaltıncı yüzyılda İstanbul’un ticareti ve gümrükleri Yahudilerin elinde idi. Yasef Nassi ile Yahudi karısı Kera, İstanbul gümrüklerinin hemen hemen tümünü ellerinde tutuyor gibiydiler. Gümrüklerde çalışanlar hep Yahudiydi. Bu konu tüccardan birçoğunun gözünden kaçmadı. Yahudilerin vurgunculuğu tüccara kötü etki etti. Divan-ı Hümayûn’a başvurdular: “İskele ve gümrük eşyaları ile öbür vergi işlerine bakanlar çoğunlukla Yahudi olup hizmetçilerini de Yahudilerden seçtiklerinden İslâmî inancımıza zarar veriliyor” diye şikayet ettiler, buna son verilmesini istediler.

Yine, gümrük mültezimlerinin yasalarda belirtilenden fazla vergi almamalarına, gelip geçenlere zarar vermemelerine, İstanbul’a gelen yabancı gemilerin Gelibolu’da yoklanmalarına, yasak olan mal ve başka şeyleri alıp gitmemelerine önem verilirdi. Gümrük vergisi getirilen mala göre alınırdı. Fazla alındığı takdirde, malı getiren tüccarın mensup olduğu devletin elçisi şikayet ederdi. Gümrük vergisi Kanunnâme-i Âl-i Osman’da ayrıntılarıyla açıklanmıştı. Örneğin bir araba soğandan dört, bir araba balıktan sekiz, bir araba pirinçten sekiz akçe, taze yemişin yükünden bir akçe, kumaş, pamuk, kurşun gibi şeylerin yükünden iki akçe, bir esirin satışında satandan da, alandan da ikişer akçe alınırdı. Eflâk’tan, Frenkten,

Tophane iskelesi Tophane'ye gerekli malzemenin getirilmesi için kurulmuştu. Mellîng'in gravüründe görülen bu iskele aynı zamanda elçiler ve diğer resmi şahsiyetlerin uğurlandığı yerdi.

Dubrovnik ve başka yerlerden her ne gelirse gelsin yüzde iki akçe gümrük vergisi alınır. Tahta getirenler de araba başına bir tahta vermek zorundaydılar.

• Tüccarın hak ve hukukuna uyulur-

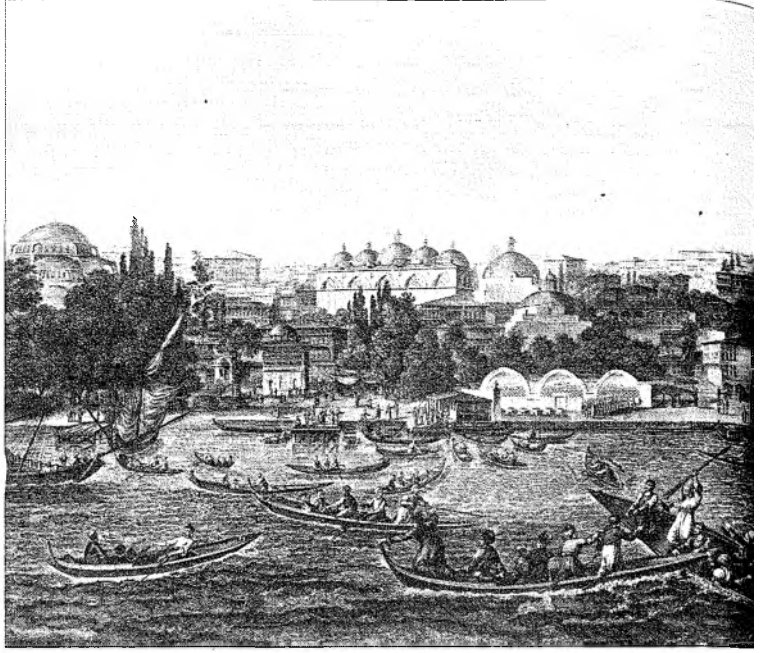
du. Çoğunlukla yeniçeri ve acemi oğlanlar, cebeci ve topçu takımından olanlar pazarlarda dükkân açar, ticaret yaparlardı.

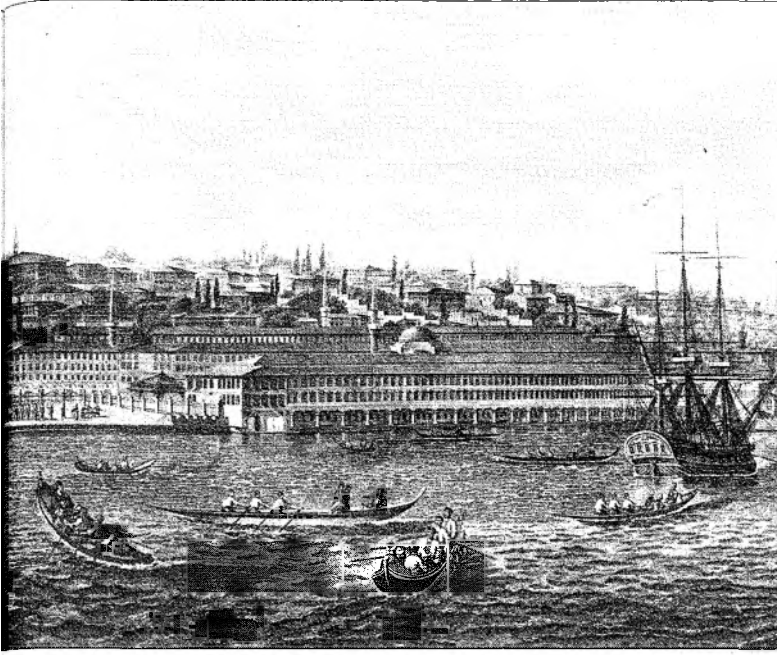
Bazıları zorbalıkla gemilerden meyve ve başka malları ucuza alır, şehirde pahalıya satarlardı. Esnaf kethüdası kendilerine tüccarın yükümlü olduğu şeyleri önerdiği zaman: "Biz sipahileriz! deyu âlât-ı harb ile" üzerlerine yürürlerdi. Divan-ı Hümayun buna engel olmak için şu hükmü yazmıştı: "Bundan böyle kulların ticaretle ilgili işlere karışmayıp kendi hallerinde iş güçleriyle uğraşıp savaş âletlerini öğrensin, savaş işleriyle uğraşınlar." Bununla birlikte Divan-ı Hümayun buna engel olamadı. Sokullu'nun ölümünden sonra iş büsbütün çığırından çıktı. Nihayet Üçüncü Murat "hizmetleri ile ilgili devlet işleri veya başka konular ortaya çıktığında bilirkişi, kethüda ve yiğitbaşlar aracılığıyla olagelen âdetler ve kanunlar çerçevesinde hizmet" etmelerine izin verdi.

İstanbul'da gümrükler, hep mültezim (devlet adına vergi toplayıcı) lere verilirdi. Sultanlar, hattâ kadınlar bile bazen gemi taşımacılığı imtiyazı alırlar, gümrük vergisi toplama işini üstlenirlerdi.

Gümrük sorunundan dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıkları divana genellikle Darüssaade Ağası arz ederdi.

Onsekizinci yüzyılda İstanbul'da gümrük işleri de devletin siyasal ve

toplumsal durumu gibi karışık. Gümrükte kaçakçılık çok görülmele birlikte, gümrük memurlarının da rüşvet ve zulmü sınırını aşmaya başlamıştı. Örneğin o tarihte Avrupa'dan, özellikle İngiltere'den gelen tüccarlar çuha, kumaş ve başka kantara gelen eşya için masda-

riyye denilen bir vergi öderlerdi. Bu vergi eski yazışmalar gereğince alınır. Sonunda tüccarlar eski yazışmalar gereği masdariyye vergisini vermeyeceklerini anlattılar. Yeni yazışmalar gereğince vergi vermek için ferman almayı başardılar. Durum böyle iken gümrükçüler genellikle tüccarları sıkıştırırlar, eski yazışmalar gereğince vergi almaya fermanları olduğunu öne sürerlerdi. Böylece tüccarlardan fazla para koparma, ellerinden gelen güçlükleri çıkarma cesaretini gösterirlerdi.

İstanbul'da çoğunlukla Mısır, Akdeniz ve Karadeniz taraflarına mal gönderilirdi. Tüccar taşıma ücretlerini ve kiralarnı vererek İstanbul'a mal getirdiği zaman, gümrük memurları yasalara aykırı olarak kira ücretlerinden de vergi almaya çalışırlardı. Bundan başka gerek büyük gümrükte, gerek Galata ve kara gümrüklerinde tüccara yapmadık eziyet bırakmazlardı. Gümrük memurlarının gözlerini doyurmak mümkün değildi.

Tüccardan fazla bir şey koparamadıkları zaman, en küçük dereceli memurları bile "peşkeş" adıyla ellerinden eşyalarını alırlardı. Gemiler boşaldığı zaman ise tezkere akçesi adıyla yirmişer kuruş alarak zulüm, husumet, eziyet ve gaddarlıktan geri durmazlardı. Oysa ki gümrük kanununda ve defterinde her eşyadan ne alınacağı kesinlikle açıklanmıştı. Gemi navlunundan başka masdariyye ve peşkeş, gemiler boşaldığı zaman yirmi ku-

ruş tezkere harcı almak gümrük defterinde açıklanmıyordu. Bunlar da gümrük memurlarının kendi keseleri ve çıkarları adına koydukları vergilerdi.

Tüccarlara musallat olan yalnız gümrük memurları değildi. Leventler de tüccarlar için büyük bir felaketti. Bunlar çoğunlukla isteklerine boyun eğmeyen İngiliz tüccarlarını döverler, isteklerinin zorla yerine getirilmesini başarırlardı. Gümrük emînleri bu gibi yolsuzlukları sürekli olarak divana haber verirler, bu işe yeltenenleri cezalandırmaya çalışırlardı.

Gümrük vergisi yüzde üçtü. Bu miktar Sultan İbrahim döneminde İngilizlere verilen fermanla açıklanmıştı. Fakat yüzde 3 gümrük o tarihlerde İstanbul'a getirilen İngiliz mallarının cinsine göre idi. Onsekizinci yüzyılda, İngiltere'den İstanbul'a daha iyi cinsten çuha gelmeye başladı. Bu kez İngilizler yine aynı miktarda gümrük vermek istediler. Sorun uzadı, sonunda Divana aksetti. Bunun üzerine yüzde 3 gümrükten fazla vermek istemeyen İngiliz tüccarlarından yüzde 3 oranında aynen mal almakla konu kapatıldı.

Gümrük memurları tüccarlara bu yolla zulüm ve düşmanlık göstermekle birlikte, gümrüklerde kaçakçılığa engel olamazlardı. En çok kaçakçılık edenler de Yahudilerdi.

1715 yılındaydı. Edirne sarayından "Daire-i Hümayûn" eşyası Tekirdağ'a taşınıyordu. Yahudiler fırsattan hemen yararlandılar. Eşya taşıyan görevlilerle uyuşarak gümrükten kaçırılacak ne kadar mal ve eşyaları varsa saray eşyasının arasına doldurdular. Durum çabuk haber alındı. Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Derviş Mehmet Ağa'ya emir verildi. Ağa derhal Tekirdağ'a gidecek, saray eşyasını inceleyecek, gümrük vergisi alınması gereken ne kadar tüccar eşyası varsa denetleyecekti. Yahudiler bu eşyayı saray eşyası arasına toptan koymamışlardı. Tümünü parça parça değişik kişilerin ağırlıklarına bölmüşlerdi.

İstanbul gümrüğünün geliri, yalnız gümrüğe gelen eşyadan alınan vergilerden oluşmuyordu. O dönemde yalnız Türkler değil, Hıristiyanlar da kul ve cariye kullanırlardı. Bunların yılda bir kez yüzseksen akçe devlet vergisi, yirmi akçe de hizmetçilik vergisi vermeleri usuldendi. Buna "kesim-i üserâ maktu" derlerdi. Bu maktu (götürü vergi) da İstanbul gümrüğü eklerindendi. Örneğin İstanbul ve bağlı ilçelerinde oturan Rum, Ermeni, Karamanlı ve Yahudilerin sahibi oldukları veya yanlarında bu-

lundurdukları küçük ve büyük kul ve cariyelerinin götürü vergilerini İstanbul gümrüğüne verecekleri “maden mukataası kalemünde” yazılıydı.

İstanbul’da esircilik de önemli bir ticaret dalıydı. Esirciler Yeni ve Eski Bedestenlerde otururlardı. Kadın esirler Yeni Bedesten’de, Kassam defteriyle satılacak kadın ve erkek esirler de Eski Bedesten’de satılırlardı. Gayrimüslimlere esir satılmazdı. Esir satılmasına ait bir de Esir Hanı vardı.

Bununla birlikte gümrük gelirini en çok artıran, dışarıdan gelen yabancı mallarıydı. Fakat savaş çıktığında kendisiyle savaşılan devlet uyruğunda olanların malları gümrüklere kesinlikle yanaştırılmazdı.

1715 yılında Türkiye, Avusturya ve Macaristan’la olduğu gibi Venedik’le de savaş durumundaydı. İstanbul tüccarına derhal bir duyuru yayınlandı. Öncelikle ellerinde bulunan Venedik mal ve eşyalarını satmaları için emir verildi. İstanbul’da ne kadar Venedik malı varsa yazıldı. Duyuru tarihinden itibaren Venedik malı sattırılmayacağı bildirildi. Divan yalnız Venedik malı sattırmamakla kalmadı. “Din ve Devlet-i Âliye’nin düşmanı olan Venedik keferesinin memleketinde işlenen mal ve eşya Osmanlı ülkesine, özellikle İstanbul’a getirilmeyip, gelir ise gümrüğe alınmayıp geri çevrilip satışı ve değeri büsbütün geçersiz sayılacak” yolunda fetva verildi, bu fetva gereği yasaklandı.

VII

Gayrimüslimler ve Yabancılar

İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin tümü derece sıralamasına ayrılmışlardı. Önce Rumlar, sonra Ermeniler, daha sonra da Yahudiler. Hattâ Padişah İstanbul'a geleceği zaman devlet büyüklerinden sonra onların da bu şekilde sıralanarak padişahı karşılamaları "eski tören" âdetlerindendi.

Bazen bu usule aykırı olarak bir yolunu bulup protokolden tezkere ve divandan emir alırlar, ancak Rum patriğinin şikayeti üzerine derhal engellenirlerdi.

Bundan başka, gayrimüslimlerin kıyafetleri de saptanmıştı. Giysilerinin Müslümanlarınkine benzemesi, vaşak, kakum, su samuru; karsak kürk ve renkli sof şal, biniş ve al çuha çakşır giyinmeleri ve kemerden kuşak kullanmaları yasaktı.

Onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru gayrimüslimlerin yasal sınırları zorlayarak giyinmemeleri emredilen giysileri giyinip kuşandıkları görüldü.

Oysa ki Divân-ı Hümayûn'un gözünde İstanbul ve çevresinde oturan Yahudi ve Hıristiyan taifesinin eskiden beri giyim kuşam konusunda Müslümanlara benzememeleri, davranışlarında âdaba uygun olmaları yasal yükümlülüklerindendi.

Bunun üzerine İstanbul kadısına, yeniçeri ağasına ve bostancıbaşıya ayrı ayrı emirler yazıldı. Gayrimüslimlerin eskiden olduğu gibi kurallara uygun olarak mavi yahut mor çuha giysi ve kısa kalpak giymeleri, ata ve üç çifte kayığa binmemeleri emredildiği gibi, kalpakçıların da uzun kalpak yapmamaları karar altına alındı.

Bununla birlikte gayrimüslimlere fermanla bazı izinler de verilirdi. Divandan tabip, cerrah, mimar, saray balıkcısı gibi kıyafet konusunda ferman almış olanlar “sen samur kalpak giyersin ve beygire binersin” diye aşağılanamazlardı. Fakat ellerinde eski bile olsa bir ferman bulundurmak şarttı. Örneğin Kırım Hanı Kaplan Giray, kendi tabibi Koskalı Mosi'nin “sarı mest ve pabuç kullanmasına ve giydiği elbisesine müdahale” olunmaması için Üçüncü Ahmet'ten bir ferman almıştı.

Giysi hakkındaki bu sınırlama, gayrimüslimlere verilecek şarap hakkında da geçerliydi. Elçiler bile divandan hüküm almadıkça, bağlardan aldıkları şarabı sefarethanelerine taşıtamazlardı. Bunun için bostancıbaşıya kesin emirler yazılırdı. Bazen devlet hizmetinde kullanılan gayrimüslimler hem “cizye” adı verilen vergiden affedilirler, hem de evlerine şarap taşıtmak için izin alırlardı. Fakat bunun için de bazı şartlar gerekliydi.

Üçüncü Ahmet zamanında donanma mimarbaşısı Dimitri, cizyeden affedilmiş, fakat tersanede tutuklu olan esirlerin tutuklu buldukları yerde yanan kandiller için kendi malından yılda 100 okka zeytinyağı vermek şartıyla hizmeti karşılığında yalnız 200 matara şarabın bir defada evine taşınmasına engel olunmaması için divandan hüküm almıştı.

Aynı kısıtlama gayrimüslimlerin meskenleri hakkında da vardı. Galata'da bile cami çevresinde Hıristiyanların oturmaları yasaktı. İstanbul'da Yeni Cami çevresinde oturan Yahudilerin evleri değerleri karşılığında Müslümanlara satılarak, Yahudiler, Yahudilerin toplu buldukları yerlerde oturmak üzere o semtlere gönderilmişlerdi. Ortaköy çevresinde yanan birkaç Yahudi evi yeniden yapılacağı zaman, bu evlerin cami, kur'an kursu ve devlet büyüklerinin evlerine yakınlığı nedeniyle yapılıp onarılmalarına izin verilmemişti.

Bununla birlikte divan tercümanlığı, saray hekimliği, darphane eminliği gibi devletin, halkın ve padişahın varlığı ile ilgili en önemli görevler Yahudilere verilirdi.

Rum kadın

Divân-ı Hümayûn tercümanlığı genel olarak Fenerli Rumların tekelinde idi. Bunların konakları, hattâ sarayları ve bağları hükümetçe sağlanırdı. Saray hekimliği hizmeti ise Yahudilerin tekeline verilmiş gibiydi. Padişah Edirne'de hastalansa, İstanbul'da oturan Tabip Levi'nin araba ile Edirne'ye gönderilmesi için derhal Divân-ı Hümayûn'dan hükümler yazılırdı.

Saray hekimliği hizmetinde bulunan Yahudilerin birçok muafiyetleri vardı. Özellikle bazı vergilerden muaf tutulduklarına dair ellerine berat verilirdi. Bostancılar, yeniçeri serdarları, sipahi ve yeniçeri tayfası bunlara karışamazlardı. Şehirlerde dolaştıkları zaman, bu gibi nüfuzlu Yahudiler eşkiya korkusuyla yanlarına iki üç koruyucu alırlardı. Hükümet bunların silah taşımalarına da izin verirdi.

Bununla birlikte, bazı muzipler, çoğunlukla Yahudilere "beygire binersin" diye saldırırlar, samur kalpak giymelerine karışırlardı. Bu gibi olaylar olduğunda Yahudiler sık sık Divana şikayette bulunurlardı.

İstanbul'un alınmasından önce Yahudilerin İstanbul'da çeşitli kiliseleri vardı. Örneğin fetihten önceki günlerde terk edilip Hacı İsa mahallesinde bulunan Uhri topluluğunun üç kilisesi, Tahta minare mahallesinde Çakıcı topluluğunun bir kilisesi divanca gözetilir, yangında zarar görürlerse yapımı için cemaatlere beratlar verilirdi.

Eski İstanbul'da bir Yahudi Mahallesi.

“Türkler İstanbul’u ele geçirdikleri zaman içinde oturan Yahudiler fetih sırasında İstanbul’un tekkuruna başarı kazanması için yardım etmemeyi taahhüt etmişlerdi. Fatih de Yahudilerin bu davranışına karşı onlara dokulunup tutsak alınmamalarını, eskiden olduğu gibi kiliselerine karışılmasını, evlerinde resim ve mihrap olmadıkça Tevrat okuyup ibadetlerine engel olunmamasını” Şeyhülislam Mehmet Fenarî’ye emretmiş, o da bu konuda bir fetva vermişti.

Yahudiler bu fetvaya dayanarak kiliselerini korudular. Fakat ülkede Yahudi düşmanlığı yaygındı. 1538’de Yahudilerin yanan kiliselerini yaptırmak istemediler. Yahudiler bu kez de Şeyhülislam Ebussuud Efendi ile Çivizade’den fetva almayı başardılar. Her kilise yandıkça yeniden fetva alma zorunluluğunu duydular. Bir fetva da Şeyhülislam Bostanzade’den aldılar. Fetvalarını Birinci Ahmet, İkinci Osman, Dördüncü Murat dönemlerinde yenilediler. 1692’de tüm bu fetvaları göstererek yeniden bir “hükm-i şerif” almayı başardılar.

Bu tarihlerde, Sütlüce’den Rumelikavağı’na, Kadıköy’den Anadolu-kavağı’na uzayan kasaba ve köy kıyılarında, Beyoğlu kasabasından Yedikule’ye varıncaya kadar dışında, bina bulunmayan arsalar da Hıristiyanların ev yapmaları -sonradan sakıncalar doğuracağı için- şiddetle yasaklandı.

Fakat o tarihten sonra Hasköy, Tatavla, Beyoğlu, Tophane, Beşiktaş, Ortaköy ve Üsküdar’da birçok Hıristiyan ve Yahudi evi yapıldı. Bu durum devlet ileri gelenlerini o derece öfkелendirdi ki, bundan böyle buralarda yeniden hiçbir ev yapılmaması için Galata, Üsküdar ve Haslar kadılarına şiddetli hükümler yazıldı.

Bundan başka, Müslümanların gayrimüslimlere ev ve arsa

Yahudi bir hekim

satmaları da yasaktı. 1729'da bu konuya uymayanlar görülmüş, saray mimarbaşısına şu hüküm yazılmıştı: "Sen ki Hasan mimarbaşısın. Üzerine aldığı işi özenle, tecessüsle, inceden inceye araştırarak ve sürekli olarak izleyip gayrimüslimlere her kim ev satarsa Müslümanlara duyurulmak üzere vezirlere haber vereceksin. Bu konuda ağır davranmaktan son derece sakınman gerektiğine dair yüce ferman sâdır olmuştur."

Onsekizinci yüzyılda İstanbul'da ve hattâ Türkiye'de yaşayan gayrimüslimleri katolikleştirmek için büyük bir çaba harcandığı görüldü. Devlet büyükleri, Ermenilerden birçoğunun Katolik mezhebini kabul ettiklerini, patriklerinin şikayetleri üzerine haber aldılar. Hapisler ve tehditlerle bunun önüne geçmeye çalıştılar. Mümkün olduğu kadar engel oldular. Bununla birlikte Ermeniler arasında Katoliklik yine yayıldı ve buna en çok Fransız elçilerinin yardımları dokundu.

"Papadan gönderilen bazı Frenk ruhbanları birer emirle, elbise değiştirip vilayet vilayet gezerek Rum, Ermeni ve başka Hıristiyan halkları ihtilâl ve fesatlıkla eski âyinlerinden döndürüp, Frenk mezhebine bağlayıp, üst düzey reaya (Müslüman olmayan halk) arasında bozgunculuk ve ihtilale neden oluyorlardı. İstanbul'da Papanın görevlileri bu yolla çalıştıkları gibi, Trablusşam taraflarına kadar da ilerlemişlerdi. Özellikle Sakız bunların en güçlü oldukları bir yerdi." Sakız adasında Papaya bağlı olan Frenklerin tüm ihanet ve fesatları ortaya çıkmıştı."

Bununla birlikte İstanbul Ermenileri içinde Papaya bağlı olmak istemeyenler de pek çoktu. Bunlar çoğunlukla divana başvururlar, kendilerini fesatlığa iten Ermenilerin adlarını verirler, bunların eski âyinlerini terk ederek Papaya bağlandıklarını bildirirlerdi.

Bir defa yine başvurdu. "İstanbul kaymakamına ve mollasına" seslenen bir hüküm yazdırdılar. Bu hükümde, "fesatlıkta Papa dinine dönmüş olanlar varsa yine önceki âyinlerini yapmalarının gerektiği sıkı sıkı anımsatılsın" denildi. Fesatlık edenlerin ele geçirilip cezalandırılmaları, fesatlıklarının ortadan kaldırılması, kendi halinde olanların ise can ve mal güvenliklerinin korunması istendi. (1696)

Bununla birlikte bu durum, yalnız İstanbul'da görülmezdi. Halep'te oturan Yakubî Süryaniler arasında da Katoliklik propagandası yürürlükteydi. Hattâ 1697'de yazılan bir hükümle Patrik Bedros ve Sahak Limni adasına sürülmüşlerdi. Katoliklik propagandasının merkezi İstanbul'du.

1701'de, aynı propaganda oldukça etkili olmaya başladı. Sulumanastır'da Haçadur adlı bir rahip Ermenileri Frenklerin mezheplerine isteklendirmek için baştan çıkarmaya çalışmakla suçlanıp Tersane zindanına hapsedilmişti. Aynı yılda Divân-ı Hümayûn İstanbul Patriğini de hapsedmek zorunda kaldı.

Divan Katolik Ermenilere karşı önlemlerini bir kat daha artırdı. "İstanbul'da Galata'da iki yerde ve Valide Hanında bazı bozguncular ya yeniden bastıkları ya da değiştirdikleri Ermenilere ait kitaplarla Ermeniler arasına ihtilâl ve ayrımcılık fikirlerini yayma alçaklığını göstermektedirler. Bu işe yeltenenlerin her ne şekilde olursa olsun yakalanıp tutuklanmaları için İstanbul kaymakamına Edirne'den hükümler yazıldı."

O sırada Sultanmanastır rahiplerinden Tersaneye hapsedilen Haçadur firar etti. İstanbul'da tüm Ermeni kitap yayıncıları araştırıldı. En çok kitap basılan yerler Valide Hanı ile Vezir Hanı idi. Fakat Ermeniler buralarda eskiden biri yürüttükleri kitap basımı işini yaparlardı. Denetleme görevlileri bunu karşı bir şey diyemediler. Yalnız "Tahrif edilerek basılan kitapların Frengistan'dan gelip onlara bağlanan kötü niyetli insanlar aracılığı satıldığını" anladılar.

Bu tarihte (1701) Ermenilerin basımevleri, şimdiki deyimle matbaaları vardı ve Türklerce de biliniyordu. Fakat İstanbul'da bir Türk basımevi açmak ve burada dinsel kitaplar basmak, din adamlarının aklının alacağı şey değildi. Bununla birlikte Divân-ı Hümayûn önce kaçak Haçadur'un yakalanması ve İstanbul'da ne kadar basımevi varsa tümünün tahrif edilmesi için İstanbul kaymakamına hüküm yazdı. Hükümde özetle şu satırlar dikkat çekiyordu: "Bu tür basımcılık sonradan ortaya çıkmış, karışık bir iştir. Gerek Valide ve Vezir hanlarında, gerekse başka yerlerde, her nerede bu tür kitap basımcıları varsa inceden inceye araştırılarak buldurup tümüyle araçlarını yakacak, işyerlerini kapatarak bugünden sonra bir kişinin bile kitap basmamasını sıkı tenbih edeceksin. Şöyle ki bundan sonra da tenbihe aldirmayıp kitap basanlar olursa alıp tutuklayacak, isim ve resimleriyle devlet kapısına bildireceksin."

Bu fermanın içeriği, yalnızca hoca görüşünü yansıtıyordu. Dönemin din adamları, değil ki kitap basılmasına, hattâ felsefe, şiir ve astronomi ile ilgili kitapların bile -uydurma bilgilerle dolu oldukları gerekçesiyle- elden ele dolaşmasına izin vermiyorlardı. Ermeniler o zamana dek böyle

bir sınırlama ile bağımlı değillerdi. Bununla birlikte kitaplarını serbestçe basabiliyorlardı. Hattâ devlet büyükleri, Ermeni kitaplarının tahrif edilerek basılıp Ermeniler arasında yabancı mezheplere ilginin artmasına neden olmasının farkına varmasalardı divandan böyle bir hüküm çıkmayacaktı. Böylece Ermeniler de kitaplarını basmayı sürdürecektlerdi.

İstanbul'daki elçiler Hıristiyanları korurlar, yerli Hıristiyanları elçilik adamı gibi göstererek cezadan kurtarmaya çalışırlardı. Oysa ki o tarihte (1730) divan kayıtlarına göre İstanbul'da Fransa elçiliğinin otuzbeş, İngiltere'nin otuzbir, Avusturya'nın dört, Hollanda'nın yirmialtı, Venedik'in bir, Dubrovnik'in altı olmak üzere toplam yüzüç kişi beratlı tercümanları vardı. Bunların kendileri, çoluk çocuk ve hizmetçilerinden cizye alınmaması beratlarla açıklanmıştı. Ayrıca tercümanlar da bir iki hizmetçi bulundurabilirlerdi. Fakat elçiler bu şartlara uymadılar. Tercümanları cizyeden kurtarmak için ataları ve babaları padişah uyuğundan olan Yahudi ve Hıristiyanlardan beşer altışar adet hizmetçi bulundurmaya başladılar. Böylece yerli Hıristiyanlardan çoğu cizyeden kurtulmak için bu yolu tuttular.

Ermeniler

Bundan başka, o tarihte bir de bayrak altına girme konusu vardı. Ceneviz ve Liguria gibi İstanbul'da elçileri bulunmayan devletlerin yurttaşları Türkiye'de güvence altında ticaret yaparlar, gümrük vergisini de onlar gibi verirlerdi. Yerli Hıristiyanlardan çoğu bu durumdan da yararlanmak istediler. O yıl divandan çıkan bir kararla anlaşma hükümleri tam anlamıyla uygulandı. Bundan sonra çift onaylı ferman çıkmadıkça hiç kimseye tercümanlık beratı verilmemesi emredildi.

Aradan 31 yıl geçti (1780). Bu konu yeniden tazelendi. Aynı yolsuzluk sürdüğü gibi, adı geçen ülkelerin kendi yurttaşlarından başkasının şapka ve meçle gezmeleri yasakken bu kez Osmanlı azınlıkları da yabancılar gibi giyinip, meç kuşanmaya kalktılar. Durum haber alındı ve derhal engellendi. Tercümanların tümü çağrıldı, kendilerine Padişah fermanının hükümleri tebliğ edildi. Tercümanlar aracılığıyla elçilere de haber gönderildi. Sonunda elçilerden ferman hükümlerine göre davranacaklarına, bu hükümlere aykırı hareket etmeyeceklerine ait yazılar geldi. Bunun üzerine Galata kadısı ile Galata voyvodasına hitaben iki kıt'a ferman çıktı.

Bu fermanlarda belirtildiğine göre, kendi tüccar ve yurttaşları yanında, Fransa elçiliğinde çalışan yalnız onbeş Osmanlı gayrimüslim yurttaşı ve İngiltere elçisinin yalnız on hizmetçisi vergi dışı tutuldular. Elçiler, padişahın razı olacağı şekilde davranacaklarını bildirdiler. Gerçi bu yolsuzluğu yalnız yabancı elçilikler hizmetinde bulunan gayrimüslimler yapmıyorlardı. Devlet büyüklerinin evlerinde sucu, hizmetçi ve pazar uşağı olarak bulunduruşları da yapıyorlardı. Bunlar çalıştırıldıkları yerlerde hırsızlık, sarhoşluk benzeri çeşitli kötülükler yaptıklarından başka, cizye alıp değerli cizyenin gerilemesine neden oluyorlardı. Bu yolsuzluğa engel olmak için Çavuşbaşı ağa'ya çıkan ferman şu cümlelerle bitiyordu:

“Hilâf-ı ferman-ı âli harekete cesaret edenlerin hakkından gelinmek üzere isim ve resimlerin huzurumuza arz ve ilâma bezl-i vüs ü kudret ve ihmal ve tekâsülden ittika ve mücanebet eyliyesin.”²³

23 “Yüce fermana aykırı davranışların hakkından gelinmek üzere isim ve resimlerin huzurumuza bildirilip anlatılması, güç ve kudreti bol bol vermektен, ihmal ve tembellikten uzak durup sakınasın.”

Dizin

A

- Ahmet Ağa (mimar) 57
Ahmet Paşa 14
Ahmet, I. 65, 96
Ahmet, III. 28, 30, 31, 38, 65, 86, 94
Ali Bin Mürîd üs Sofî 15
Alibeyköy mesiresi 24
Alibeyköyü 28
Almanya 23
Alvario Gritti (Venedik balyozu) 23
Arnavut Ahmet Ağa 43
Arnavut Bektaş Ağa 70
Arzuhalçiler 50
Atneydanı 23, 59
Avusturya 74, 91, 99
Ayasofya 55, 69, 73
Ayaspaşa 23
Ayaş 19
Ayvansaray 69

B

- Bâb-ı Hümayun 15, 65
Bağdat Köşkü 86
Bahariye 30
Bakırköy 57
Baki 51, 78
Bâli Efendi (Şeyh) 42
Barbaros Hayrettin Paşa 26
Bayezit, II. 27
Bedesten 71, 82, 85, 91
Belgrat 53
Beşiktaş 60, 96
Beşiktaş bahçesi 26
Beyazıt Camii 70

- Beyazıt Meydanı 59
Beyazıt, II. 26
Beykoz 49
Beyoğlu 23, 96
Bozcaada 47
Bursa 19, 82

C

- Celepler 72
Cem Sultan 46
Ceneviz 99
Cibali 33
Cidde 38
Cihangir Camii 23, 26

Ç

- Çekmece gölleri 25
Çelebizade Âsım 85, 87
Çiftelhavuzlar 67
Çiniîli Köşk 14

D

- Dalgıç Ahmet Çavuş (başmimar) 57
Danimarka 74
Darphane-i Âmire 82, 84
Davut Ağa (başmimar) 57
Davutpaşa Sarayı 86
Daye Hatun 29
Dıraç 82
Dimitri (donanma mimarbaşısı) 94
Divan-ı Hümayûn 17, 27, 28, 44, 47, 50,
64, 67, 69, 71, 74, 79, 80, 87, 88, 93,
95, 98

E

Edirne 23, 24, 34, 36, 37, 82, 86, 95,
Edirne Sarayı 13
Edirnekapı 55, 65
Edremit 75, 76
Eflak 19, 87
Eğrikapı 63, 87
Elçi Hanı 23
Emine Sultan 30
Eminönü 23
Emirî Çelebi (hekimbaşı) 34
Enderun-i Hümayun 18, 19
Ermeniler 68, 90, 93, 97-99
Esir Hanı 91
Eski Saray 13, 14, 69
Evliya Çelebi 13, 15, 24, 28, 40
Eyüp 30, 47, 55, 60, 67, 69, 73, 87

F

Fatih 33
Fatih Camii 70
Fatma Sultan 30, 31, 86
Fener 23
Fındıklı 26
Fransa 23, 32, 74, 99

G

Galata 23, 26, 41, 44, 55, 67, 76, 89, 94,
96, 98, 100
Gebze 49, 77
Gelibolu 87
gulâm 42
gümrük emini 48

H

Halep 35
Haliç 60
Harem-i Hümayun 19
Hasbahçe 24
Haseki Sultan 20
Hatt-ı hümayun 34
Hayrâbâd Camii 29
Hayrettin Ağa (mimar) 57
Hıristiyanlar 44, 46, 90, 96, 99
Hollanda 74, 99
Hubyar Kadın 43

Hüseyin Ağa (mimarbaşı) 58
Hüseyin Çavuş (mimar) 57
Hüsrevâbâd 28

İ

İbrahim Ağa (kethüda) 43
İbrahim Paşa 23, 28, 29, 87
İbrahim Paşa Sarayı 23
İbrahim, I. (Deli) 28, 35, 43
İmrahor Köşkü (Mirahur) 24, 28
İngiltere 74, 90, 99
İstinye 25, 27, 60
İsveç 74
İzmit 19, 48, 57, 58, 77, 86

K

Kadıköy 96
Kâğıthane 24, 27, 28, 29, 34, 60
kantar 19
Kaplan Giray (Kırım Hanı) 94
Kaptan Sinan Paşa 26
Kara Şaban Ağa (mimar) 57
Kargın 19
Kartal 49
kasap akçesi 71, 72, 73
Kasımpaşa 23
Kefe 23
kethüdalar 79
Kılıç Ali Paşa 55
Kırkçeşme suları 27, 56, 63, 65
kırkık akçe 54
kıyye 19
kızıl akçe 54
Köprülü Fazıl Ahmet Paşa 44
Küçükçekmece 82
Kürkçübaşı 83

L

Laleli Camii 87
Lâlezar mesiresi 24
Lazlar 26

M

Malkara 19
Maraş 23
Matbah-ı Amire 18

Mehmed, II. (Fatih) 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 77, 96

Mehmet Ağa (başmimar) 87

Mehmet Ağa (mimar) 57

Mehmet Fenarî (şeyhülislam) 96

Mehmet Raşit (şair ve tarihçi) 28

Mehmet, III. 32

Mehmet, IV. (Avcı) 28, 35

Mısır 37, 38, 89

Midilli 75, 76

Mimar Sinan 23, 56, 78, 86

miskal 19

Murad, III. 23, 32, 54, 56, 71, 77, 86, 88

Murat, IV. 24, 25, 28, 30, 34, 35, 57, 96

Museviler 51

Muslihiddin Ağa (mimar) 57

Mustafa Ağa (mimar) 57

mut 19

mültezim 75

Müslümanlar 71, 94, 96

müzehipler 81

N

Naima 32, 34

nakkaşbaşı 81

Nedim 29, 83

Nevşehirli İbrahim Paşa 28, 38, 82

Nurbanu Sultan 65

O

Orta Camii 33

Ortaköy 94, 96

Osman, II. (Genç) 96

P

Peçevî 31, 33, 34, 42

Pendik 49

Pirîpaşa 23

Piyâlepaşa 23

Prusya 74

R

Revan Köşkü 86

Rumlar 23, 26, 68, 90, 93, 95

Ruşçuk 74

Rusya 76

Rüstem Paşa (sadrızam) 55

S

Sa'dâbâd 30, 31

Sa'dâbâd kasrı 29

Sakız 97

Salhaneler 69

samsonlar 70

Selanik 39, 82

Selanikî Mustafa Efendi 51, 55, 65

Selim, II. (sarhoş) 23, 24, 26, 41, 44, 51, 54, 64, 65, 86

Semendere 45

Sicilya 74

Silistre 74

Silivrikapı 73

Simkeşhane 82

Sokullu Mehmet Paşa 26, 54, 64, 71, 78, 88

Sultanahmet Camii 57, 86

Süleyman Ağa (mimar) 57

Süleyman, I. (Kanunî) 23, 25, 27, 31, 41, 46, 53, 56, 61, 63, 76, 77

Süleymaniye 55

Süleymaniye Camii 23, 53

Süryaniler 97

Sütlüce 96

Ş

Şah İsmail 85

Şah Kulu Han 51

Şehzade Camii 23, 53

şinik 19

T

Tabakhaneler 69

Tahtakale 14, 31, 55

Tarabya 26

Tatavla 96

Tekfur Sarayı 87

Terkos gölü 19

Tersane-i Amire 59, 70

Tophane 26, 96

Topkapı 48

Trablusşam 97

Ü

Üsküdar 49, 55, 60, 73, 96

V

Valide Hanı 98

Valide-i Atik Camii (Üsküdar) 69

varakçılar 80

Vefa 33

Venedik 23, 74, 91, 99

Vezir Hanı 98

Viyana 87

Viyana seferi 47

Y

Yahudiler 23, 44, 53, 54, 59, 71, 73, 82, 87, 90, 93, 94, 95, 96

Yahya Efendi 26

Yalova 49, 57, 58, 77

Yasef Nassi 54, 87

Yedikule 48, 69, 70, 96

Yemen 38

Yeni Saray (Topkapı Sarayı) 13, 14, 15, 19

Yeni Saray 69, 86

Yenicami 57, 70

Yenice 36

Yenicevardar 36, 39

Yenikapı 24, 73,

Yeniköy 25

Yeşilköy 78

yiğitbaşılar 79

Yunt adası 75, 76

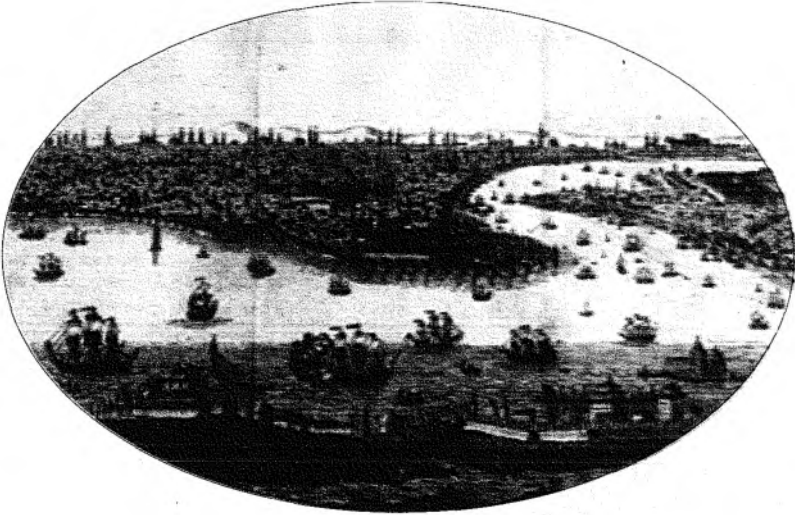
Z

zağarlar 70

Zeyrek 33

Zigetvar seferi 53

Albim

ESKİ İSTANBUL

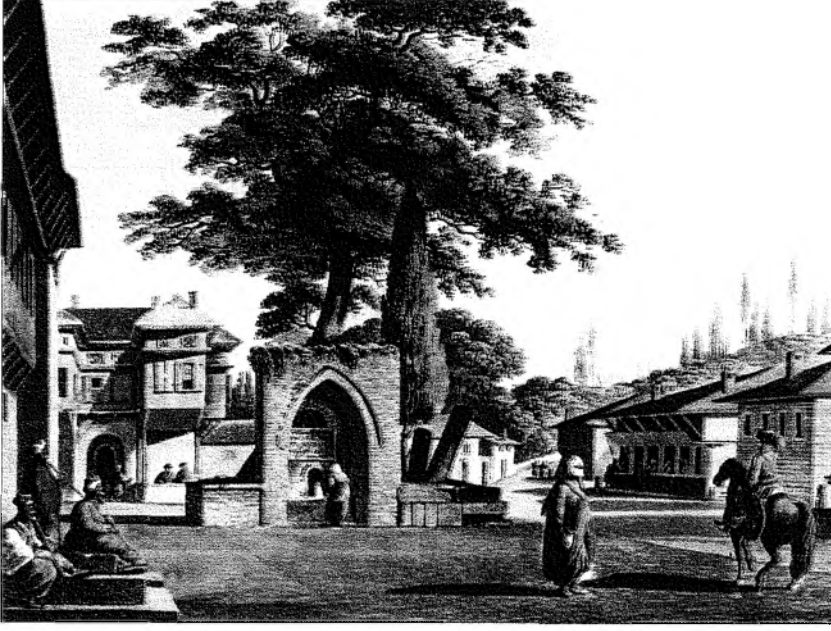
Sehir hayatı, Mesireler, Kahveler, Meyhaneler

Boğaz'ın Anadolu sahilindeki mesire yerlerinden biri de, Serviburun'dan sonra Hünkâr iskelesinin bulunduğu ve Incicyan'ın deyişiyle esnafların "teferrüc" yaptığı çayırıldı. Daha sonra içeriye kadar uzanan ve Tokat bahçesi diye adlandırılan bir mesire yeri daha vardı. Yine Incicyan'a göre burada bir zamanlar Kâğthane'de olduğu gibi çağlayan ve havuzlar vardı. Macarburnu'nun yanındaki Macar bahçesinin arkasındaki Yuşa tepesinde ise Yuşa'nın mezarı ve bir taltıs kuyusu vardı. Boğaz'ın girişinde ise Yorus kalesi diye adlandırılan bir kale bulunurdu.

Eski İstanbul'un renkli satıcı tiplerinden olan simitçiler, fırınlardan aldıkları simitleri, bazen bir sepet, bazen bir çubuğa takarak, bazen de bir tablada satarlardı.

Vendres'den simitçi (yanda). Thomas Allom'dan Yuşa Tepesinden Karadeniz'e doğru (altta).

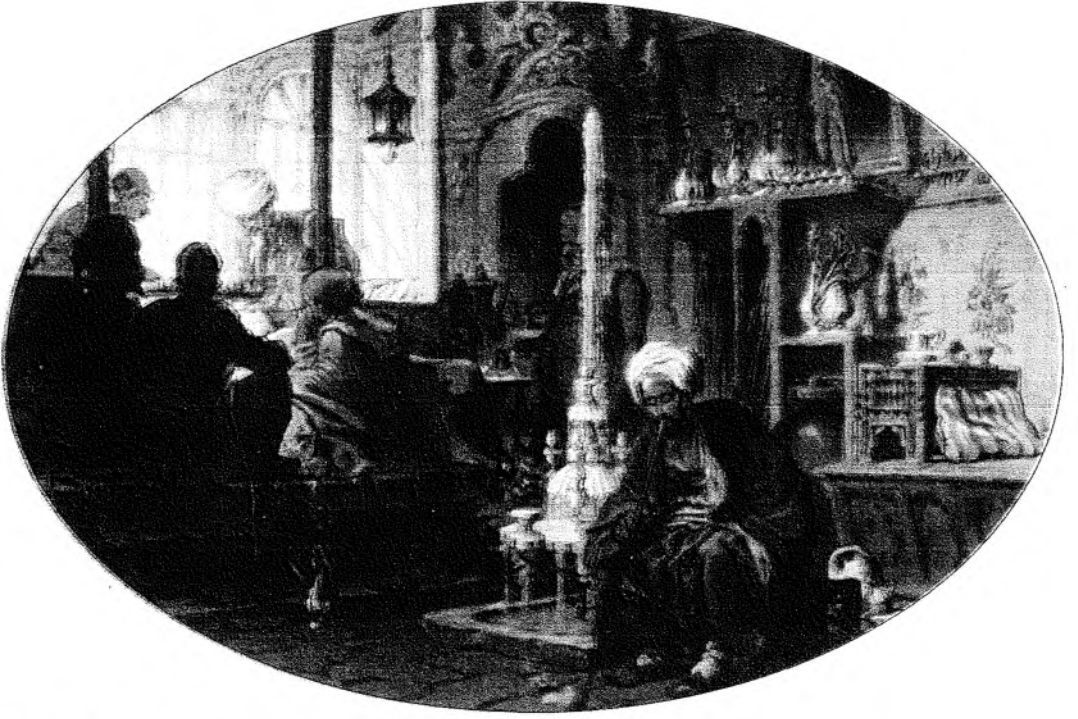
Eski adı Regium olan Küçükçekmece, Bizans imparatorlarının yazlık yeri idi. Osmanlı döneminde ise ünlü köprüsünün üstünde kurulmuş bostancı karakolları vasıtasıyla şehire girip, çıkanlar kontrol edilirdi.

Vormser'den Küçükçekmece'de bir kervansaray.

Eski İstanbul'da hamal esnafı en iyi örgütlenmiş kesimdi. Şehrin günlük hayatında çok önemli bir yere sahip olan hamalların büyük çoğunluğunu Kürtler oluştururdu. Preziosi'den hamal. (Altta)

Eski İstanbul'un renkli satıcı tiplerinden sebze satıcılarını gösteren eski bir kartpostal.

Osmanlı döneminde din dışı ve gayri resmi bir yaşam biçimiyle, kültürün oluşmasında çok önemli bir kurum olan kahvehaneler bu işlevlerini yıllarca sürdürmüş ve her dönemde aktif ve değişken bir kültür yaratılan önemli yerler olmuşlardır.

A. Preziosi'den kahvehane görüntüleri ve arzuhalci (altta)

Eski İstanbul'da arzuhalcibaşının denetiminde olan ve mesleği uygulamak için özel bir sınavdan geçirilen arzuhalcılar, Evliya Çelebi'nin deyimıyla "esnaf-ı yazıcıyan" diye adlandırılırdı.

İstanbul'da Güvenlik

Yeniçeri ağalığı, ocak kurulduğu zaman ihdas edilmiş ve kaldırılana kadar devam etmiştir. Önce ocaktan daha sonra da padişaha yakın kişilerden tayin edilen yeniçeri ağaları, divana dahil olup, "hizmet-i askeriyenin kâffe-i umur ve vezâifinden mes'ul" idi.

Jean Brindesi'den soldan itibaren Yeniçeri Ağası, Reis Efendi, Şeyhülislam ve Çavuşbaşı (üstte).

Eski İstanbul'un güvenliği çeşitli yollarla sağlamr, bu iş için özel birimler örgütlenirdi. Eski İstanbul'da geceleyin kol gezen bekçilere ases denirdi. Asesbaşı bir anlamda zabıta âmiri ya da polis müdürü görevini yerine getirirdi.

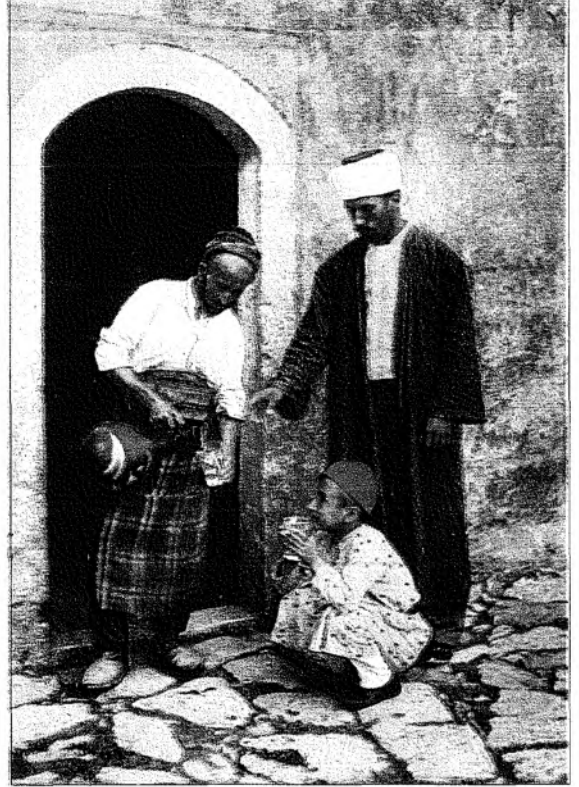
Salma Çuhadarı ise şehirde gece gündüz, her zaman değişik kıyafetler giyerek, tebdil gezip güvenlik görevi yapanlara verilen addı. Salma çuhadarı, genellikle çarşılarda, pazar yerlerinde gezerek suçlu takip ederdi. Kumar oynayanları, afyon çekenleri ihbar etmek, camiye gitmeyenleri camiye yollamak, sarkıntılık edenleri âmirlerine bildirmek ise yine Salma çuhadarının işiydi.

D'Ohsson'dan Salma Çuhadarı (yanda).

Meskûkat ve Belediye İşleri

Eski İstanbul'da belediye hizmetleri şehremaneti tarafından görülürdü. 19. yüzyılın ortalarında ihdas edilen şehremanetliğinden önce hizmetler kadılar tarafından yerine getirilir, bunlara ihtisap ağaları da yardımcı olurdu. Şehreminleri ise Tanzimat'a kadar saray ve devlete ait binaların tamir ve bakım işlerine bakarlardı. Bunun yanı sıra sarayın ibade ve iâşe işlerinden sorumluydular. Şehreminlerinin emrinde şehremini halifesi, ruznameci, başmimar ve mimarlar usta ve kalfalar vardı.

Istanbul'da her dönem görülen yangınlardan biri de 1865'in Şubat ayında meydana gelen ünlü Hoca paşa yangını diye bilinir. Köçü'ye göre bu yangında 1007 bina yanmıştır. Ancak aynı yıl Kumkapı, Kazlıçeşme, Tekfursaray, Yenikapı yangınları da meydana gelmiş ve bu yangınlarda toplam 3247 bina yok olmuştur. Abdullah Biraderler'in bir fotoğrafında Hoca paşa yangını.

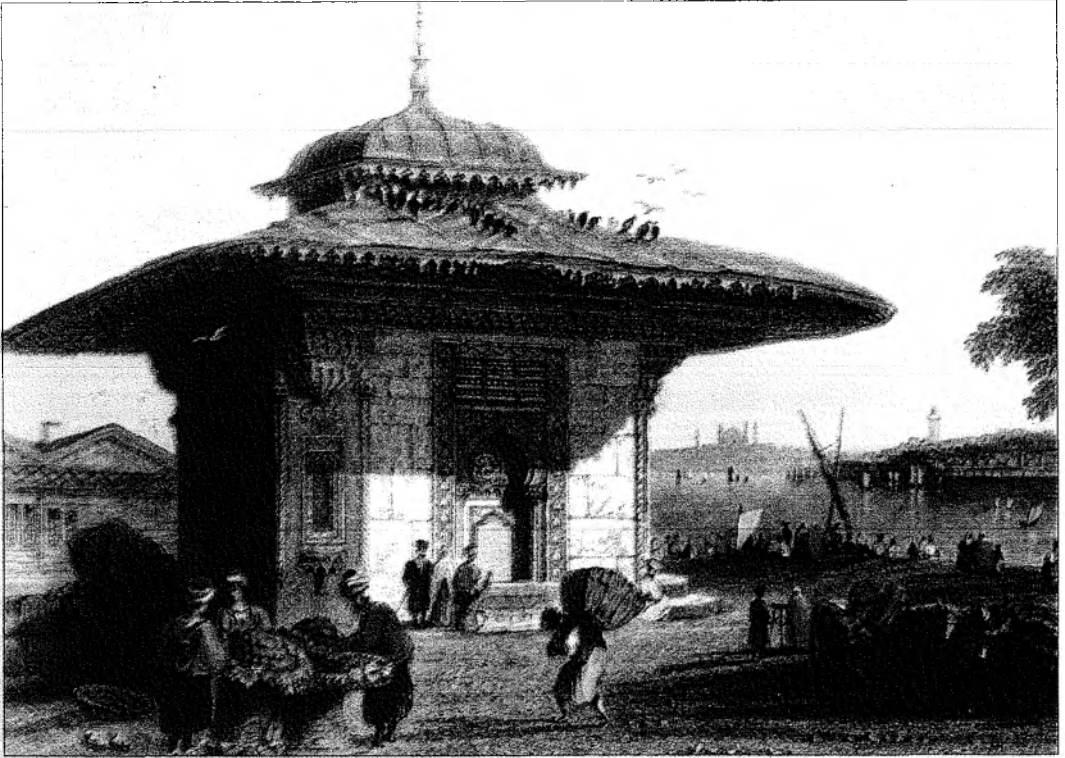
Eski İstanbul'dan değişik portreler: En soldan itibaren 1600'lerde yabancı gözüyle saka, yanında yüzyılın başında bir kartpostalda suçu, yine 1600'lerde Thomas Artus'un Histoire des Turcs adlı kitabından sarhoşlar ve D'Ohsson'dan Kadı.

Su, Ekmek, Et, Odun, Kömür

Istanbul'a kömür Terkos, Midye ve Çilingöz'dan gelirdi. Odun gelen yerler ise Şile, Yalakabat, Kandıra, Aydıncık, Biga ile Karadeniz kıyılarıydı. Her zaman odun sıkıntısı olan İstanbul'da yangınlar çoğaldıkça fiyatlar artar, hariçten gelen odunlar için ayrı bir resim alınır.

Eski bir kartpostalda odun ve kömür satıcısı Julie Pardoe'in kitabını resimleyen W. H. Bartlett'ten Üsküdar Çeşmesi ve sebze satıcıları.

Bizans Döneminde kemerler vasıtasıyla şehre akıtılan sular, sarnıçlarda biriktirilerek halkın su ihtiyacı karşılanırdı. Kanunî döneminde inşa ettirilen Belgrad bendiyle birlikte Halkalı suları getirildi. Ancak şehir her zaman su sıkıntısı çekmiş, bütün tedbirlere rağmen artan nüfus nedeniyle bu sorun günümüze kadar gelmiştir.

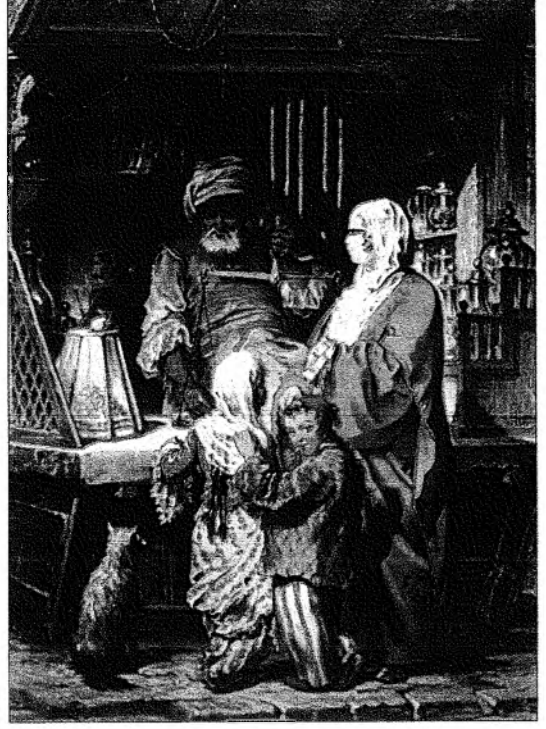
Joannin'den Belgrad bendi (üstte).

İstanbul'da fırıncı esnafın çoğunluğunu Ermeniler oluştururdu. Fransız gezgin Grebt'a göre 17. yüzyılda İstanbul'da 600 tane beygirle dönen değirmen ve 700 kadar ekmekçi vardı. Evliya Çelebi ise beygirle dönen 300 değirmenin yansıra iki tane de su değirmeni ile birlikte 600 fırının olduğuna işaret eder. Yine Evliya Çelebi koyun ve sığır eti satanları ayırarak Yahudilere ait 55 dükkânın da var olduğunu yazar. 17. yüzyılda Osmanlılar üzerine bir kitap yazmış olan Michel Baudior ise kasapbaşının izni olmadan hiçbir koyun ve sığırın kesilemeyeceğini, et fiyatlarını yükseltmek veya rüşvete tevessül eden esnafın ağır cezalar gördüğünü yazar.

Preziosi'den çeşmebaşı (solda).

Osmanlı Devleti'nde bölgeler, şehirler ve kasabalar arasında tüketim maddelerinin dolaşımı yüzyıllar öncesine gider. Ancak Anadolu halkının 15. veya 16. yüzyılda ne yediğini tesbit etmek oldukça zordur. Ama yine de halkın çorba içtiğini, patates tükettiğini bilebiliriz. Aynı şekilde 17. yüzyılda Kayseri pastırmasının, Afyon haşhaş yağının, Karadeniz fıncığının bir çok yerde bulunduğunu, Anadolu şehirlerinde fırınlar olduğunu, İstanbul'da sekerçilerin bulunduğunu ve giderek bu sektörün geliştiğini, helvacıların yayıldığını, Eminönü, Tophane, Galata vb. pazarlarda civar şehirlerden gelen gıda maddelerinin satıldığını biliyoruz.

Amadeo Preziosi'den bir şekerçi.

Istanbul'un beslenmesi her zaman sorun yaratmıştır. İstanbul'a buğday Anadolu'dan ve Balkanlardan gelirdi. İstanbul kadılığı buğday ve un sorununa çok önem verirdi. Hattâ bunun için bir Zahire Nezareti dahi kurulmuştu. Ahşveriş ise semt pazarlarında ve şehrin önemli merkezlerinde yapılırdı. Meyve ve sebze ise şehrin Bizans döneminden kalan sur kalıntılarının yanlarındaki bostanlarda yetiştirilir, buralardan halka ulaştırılırdı. İstanbul'da malların özellikle ucuza satılmasına dikkat edilir ve bu konuda önlemler alınırdu ama buna rağmen temel gıda maddelerini halka pahalı satan "muhtekir taife-si" de vardı. Kimi zaman bunların dükkanları Kadılık tarafından yıkılırdı.

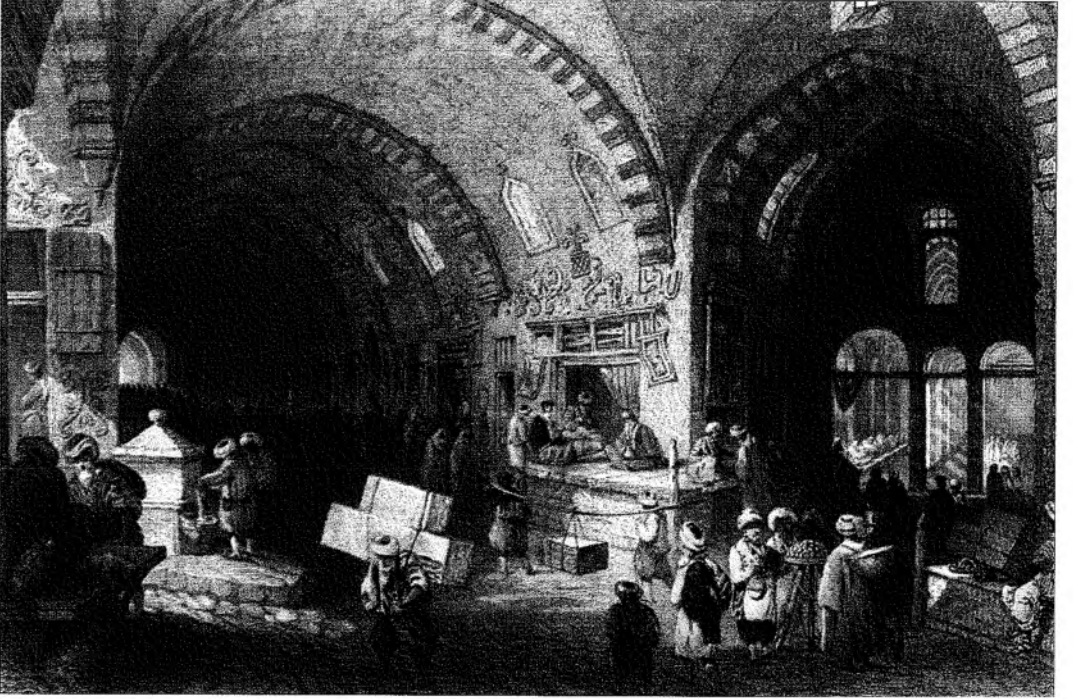
E. C. Johnson'dan 19. yüzyılda İstanbul'da bir pazaryeri.

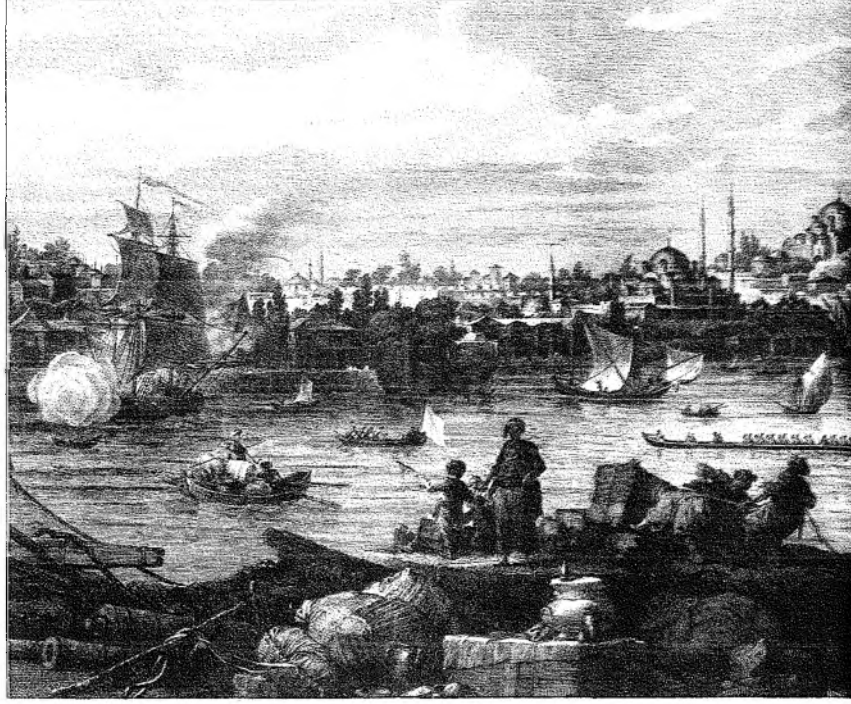
Sanayi, Ticaret ve Gmrkler

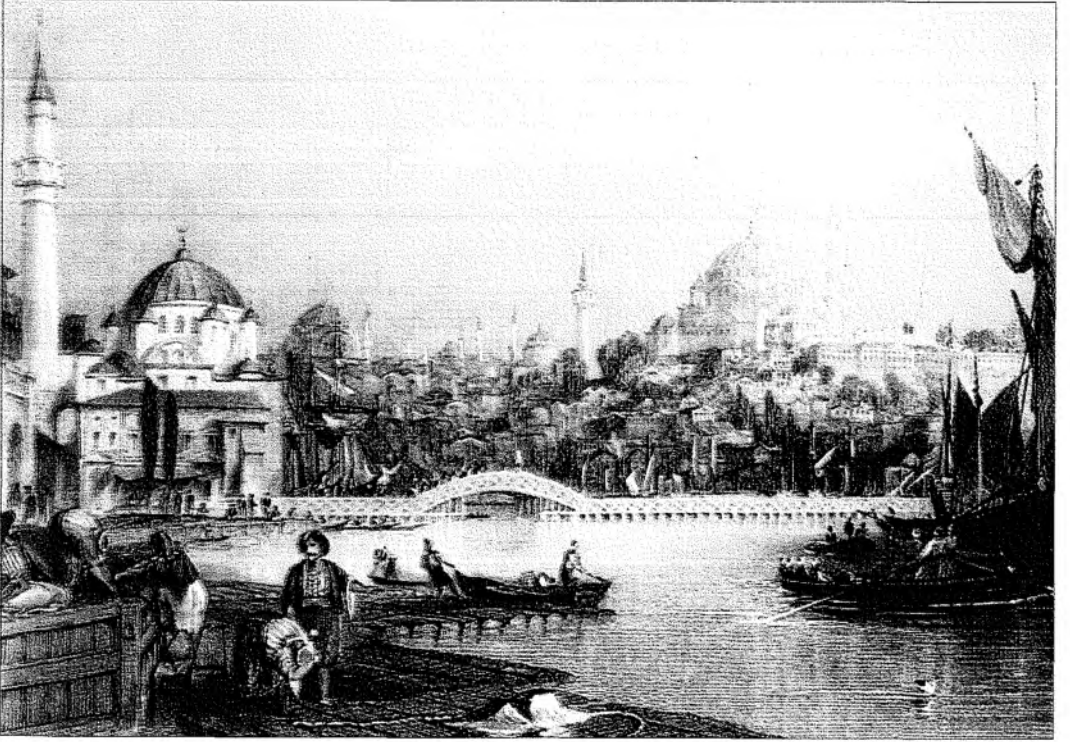
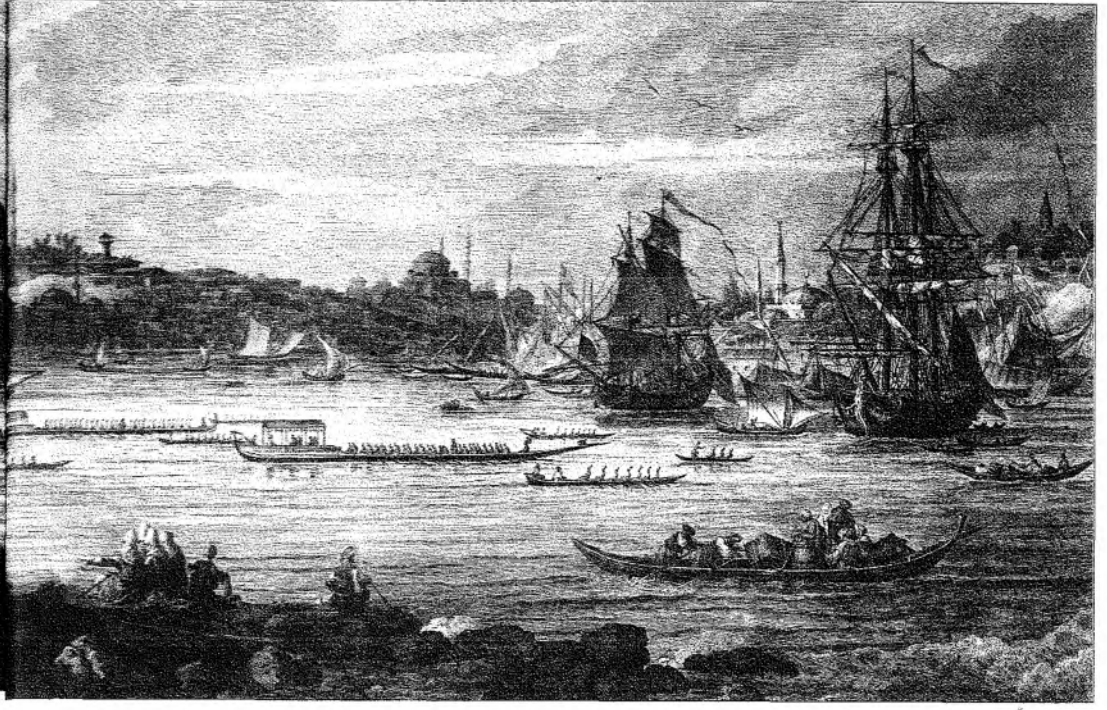
Istanbul'un pazarları ve arşıları özellikle gezmeye gelen Batılıları çok etkilemiştir. Julie Pardoe Kapalıçarşı'ya anlatırken en cazip yerin kumaşların ve elışı eşyaların satıldığı yer olduğunu söyler ve insanın hiç yorulmadan ve bıkmadan haftalarca gezebileceği tek yerin Kapalıçarşı olduğunu ekler.

Edmondo de Amicis'in kitabını resimleyen C. Biseo'dan Kapalıçarşı'da kumaşçılar (solda). W. H. Bartlett'in nl Kapalıçarşı gravürü (altta).

Eski İstanbul'da gümrükler mültezimlere verilir. Gümrüklerde çıkan her hangi bir ihtilâf ise divanda görüşülüp, karara bağlanırdı. Ancak herşeye rağmen kara ve deniz gümrüklerinden bol miktarda kaçakçılık olayı meydana gelirdi. Gümrük tarifelerinin mubassır denilen az sayıda kişi tarafından bilinmesi, kapitülasyonlar ve rüşvet karışık ve içinden çıkılmaz bir gümrük düzeni yaratmıştı.

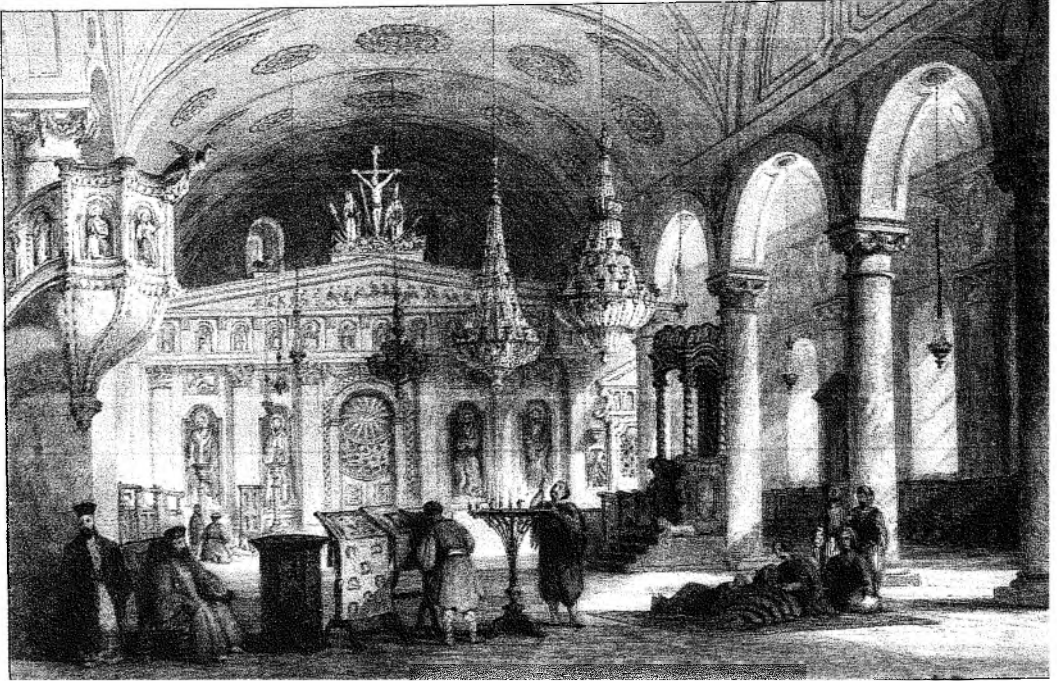

18. yüzyılda İstanbul limanının Hilair tarafından yapılmış bir gravürü. Solda Topkapı Sarayı, karşıda Süleymaniye camisi görülmektedir (en üstte). C. W. C. Oman'ın çizgileriyle 19. yüzyılda Eminönü (solda). Allom'dan 18. yüzyılda Kasımpaşa'dan eski Unkapı köprüsü ve Süleymaniye camisi (üstte).

Gayrimüslimler ve Yabancılar

Istanbul'da yaşayan gayrimüslimler arasında önce Rumlar, sonra Ermeniler ve daha sonra da Yahudiler geldi. Ayrıca bunların kıyafetleri de belirlenmiş, elbiselerinin "ehli İslâma mümasil ve müşâbih" olması yasaklanmıştı. Cami civarında gayri müslimlerin oturmaları da izin verilmemiş; önceleri Eminönü'nde Yeni Camii civarında oturan Yahudiler sonraları Balat, Ortaköy gibi semtlere nakledilmişlerdi. Bununla birlikte divan tercümanlığı Fenerli Rumlara, darphane eminliği, etibbayı hassa hizmetleri gibi görevler Ermenilere, Yahudilere verilmişti. Thomas Artus'un Histoire des Turc (1662) kitabından bir Rum tüccar (sağda). Thomas Allom'dan Bahkılı'daki Rum Ortodoks kilisesinin içi.

Osmanlı sistemi her cemaatin örf v. dinî kurallarına göre yaşamalarını sağırine, düzen oluşturmuştu. Devlet, cemaatlerin bir rine karışmaz, cemaatler dinî liderleri ile risle meclislerini kendileri seçer, devlete tasdik ettir. lerdî. Medeni haklarını kendi hukuklarına uygun bir biçimde düzenleyen gayrimüslimler ekonomik hayata da hakimdiler. Ama bütün bunlara rağmen cemaatler kendi içlerinde kapalı bir yaşam sürdürüyorlardı.

Patrikhane Balkanlar ve Anadolu'daki bütün Ortodoksların ruhani merkeziydi. Bunun dışında vergi, adli işlerle ilgili memurları ile rahip ve metropolitlerden oluşan Sinod adlı bir meclisi de bulunan Rum cemaati imparatorluğun en kalabalık topluluğuydu.

Yahudiler ise Osmanlı için hiç sorun yaratmayan bir cemaat idi. Uzun yıllar içe kapalı bir topluluk olan Yahudiler, Tanzimat'tan sonra laikleşme çabasına girişti. 1865'te çıkarılan Hahambaşı Nizamnamesine göre yönetime laiklerin de katılımı sağlandı.

Choiseul-Gouffier'in Voyage Pittoresque de la Grèce'den bir Yahudi tüccar (solda).

İstanbul'da Or A Hayim Hastanesi'ndeki sinagogda Ehal kapısının ahşap dekorasyonu ve On Emir (altta).

"Millet-i sadıka" diye adlandırılan Ermeni milletinin en yüksek ruhani ve adli makamını yani Ermeni patrikliğini İstanbul'u fethettikten sonra Fatih kurdurmuştu. Bursa başpiskoposu Hovagim'i patrik olarak tanıyan Osmanlı yönetimi aynı zamanda Kudüs patrikliği de tanımıştır. Tanzimat'a kadar Patrikhane amira diye adlandırılan asil ve zengin kişilerin yönetimindeydi. Osmanlı toplumunda mimarlık, zanaatkârlık, kuyumculuk, sarraflık vb. işlerle uğraşan Ermeniler zamanla imparatorluk içinde önemli bir yere geldi. Ermeni cemaatinin statüsü ise Tanzimat'tan sonra yeniden düzenlendi. Hazırlanan statüye göre oluşan biri laik, diğeri ruhani iki konsey oluşturuldu. Eğitim, vakıfların mali işleri, sağlık sorunları gibi işler laik konsey tarafından düzenleniyor; böylece Ermeni cemaati kendi içinde bir çeşit parlamenterizme geçiyordu.

Thomas Artus'un Histoire des Turc (1662) kitabından bir Ermeni tüccar (sağda).

Aubry de La Motraye'in A. de La Motraye's travels through Europe, Asia and into part of Africa (1723) kitabından Ermeni düğünü .

